

časopisni oddelek

94(497.4)

ZGODOVINSKI ...

2013

949.712



19018796,1

COBISS ©



2013



ZGODOVINSKI LISTI

Zbornik Splošne knjižnice Ljutomer

Izdala in založila: Splošna knjižnica Ljutomer, december, 2013

Za izdajatelja in založnika: Vesna Laissani

Letnik: 21, številka: 1, prva izdaja

Leto: 2013

Naklada: 250 izvodov

ISSN: 1318-6795

Lektoriranje: Bernardka Marinič

Na naslovnici:

Grafika: Vladimir Potočnik, ak. slikar spec.;

Trg Ljutomer 1681, G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae

Tisk: Tiskarna S-tisk, Beltinci, www.s-tisk.com

Za vsebino objavljenih prispevkov so odgovorni avtorji.

Kazalo

<i>Evgen Lazar in Maja Janežič</i> Lukavci – arheološko najdišče Gojice (EŠD 29912).....	4
<i>Mitja Potočnik</i> Dvorec Norički vrh ali Kunejev grad in njegovi lastniki.....	16
<i>Rado Podgorelec</i> »Zid« ali Železne dveri, preteklost in današnji položaj velike zidanice v besedi in (predvsem) v fotografiji.....	36
<i>Srečko Pavličič</i> Usnjarstvo v Ljutomeru.....	48
<i>Jelka Pšajd</i> Miholovo v Veržaju.....	60
<i>Anton Ratiznojnik</i> Industrija usnja v Ljutomeru v prvih 60. letih 20. stoletja.....	70
<i>Anton Ratiznojnik</i> Politične stranke in volitve v sodnem okraju Ljutomer med leti 1935-1938.....	85
<i>Mag. Dušan Ščap</i> Kmetijsko obdelovalne zadruge na območju Apaške doline v obdobju 1946-1949.....	100
<i>Rafael Pavličič</i> Ob častitljivi 120- obletnici PGD Pristava.....	118

‘Lukavci – arheološko najdišče Gojice (EŠD 29912)

‘Rezultati zaščitnih arheoloških izkopavanj v letu 2013

Ob terenskem ogledu območja na skrajnem severozahodnem robu Lukavcev, kjer se je izvajala rekonstrukcija oz. novogradnja občinske ceste, je predstavnik ZVKDS, OE Maribor ugotovil prisotnost arheoloških ostalin naselbinskega tipa in večjo količino odlomkov keramike, ki jih je okvirno umestil v čas pozne bronaste dobe. Zaradi tega je Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Maribor, izdal odločba o arheološkem najdišču, ki je v svojem prvem členu predvidela zaščitna arheološka izkopavanja na območju gradbenih posegov pred izgradnjo ceste. Zaščitna arheološka izkopavanja so bila omejena na območje gradbenih posegov in jih je ekipa Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Centra za preventivno arheologijo, izvedla med 16. 5. in 20. 5. 2013.

Geografski in historični oris obravnavanega prostora

Območje arheoloških izkopavanj (parc. št. 449/4, 449/5, 453/15, 453/29, 453/34, 482/4 in 482/6, vse k.o. ‘Lukavci), je bilo del intenzivno obdelovanih kmetijskih površin, ki se nahajajo ob severnem obrobju vasi ‘Lukavci. ‘Lukavci se nahajajo na ravninskem območju med desnim bregom reke Mure in levim bregom reke Ščavnice. ‘Ravnico med obema rekama prepredajo manjši vodotoki, ki so v preteklosti zelo meandrirali in s tem izrazito vplivali na videz pokrajine v današnjem času. Zaradi počasnega toka teh vodotokov je geološka sestava območja temu primerna in jo sestavljajo predvsem naplavinske plasti. V preteklosti so bile na območju Lukavcev in bližnjih vasi že odkrite skromne arheološke ostaline, ki pričajo o človekovem bivanju na tem območju od prazgodovine naprej. Najstarejši dokaz o bivanju človeka na ožjem območju Lukavcev predstavlja kladivasta kamnita sekira, ki je bila odkrita v gramoznici pri gradu ‘Lukavci in je bila kasneje izgubljena (‘Pahič 1975, 332). ‘Podobne manjše kladivaste kamnite sekire iz serpentina in podobnih kamnin avtorji povezujejo s podonavskim neolitskim prebivalstvom in njihovimi potomci. Uporabljali naj bi jih predvsem za sekanje oz. cepljenje lesa, večje pa mogoče tudi za oranje (‘Pahič 1971, 5-6).

* ‘Eugen Lazar, univ. dipl. arheolog, konservator, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

* Maja Janežič, univ. dipl. arheologinja, konservatorica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Lukavci in neposredna okolica nato v mlajših prazgodovinskih obdobjih (bronasta in železna doba) niso bili poseljeni oz. zaradi sorazmerno slabe raziskanosti območja arheoloških ostalin s tega območja še ne poznamo. Najbližje prazgodovinsko najdišče je dokumentirano na območju Križevcev, kjer se nahaja arheološko najdišče z ledinskim imenom Gradišče. Tukaj so bili v preteklosti na umetno izoblikovani vzpetini odkriti artefakti, ki kažejo na obstoj naselbine iz časa kulture žarnih grobišč, ki jo avtorji datirajo v čas od 1000 do 700 pred n. št. (Pahič 1971, 8). Obstoj žarnogrobiščne naselbine je kazal na možnost odkritja arheoloških ostalin iz tega obdobja tudi na obravnavanem območju, saj se slednje nahaja manj kot 3 kilometre južno od žarnogrobiščne naselbine. Po opustitvi naselbine na »Gradišču« v Križevcih se je začelo obdobje navidezne neposeljenosti območja desnega brega reke Mure, saj na ljutomerskem območju do sedaj ni bilo odkritih arheoloških ostalin, ki bi jih lahko umestili v starejšo ali mlajšo železno dobo. Zanimivo pa je, da so sosednje pokrajine v tem obdobju intenzivno poseljene, saj se v bližini v tem času razvijejo pomembnejša središča kot so Gornja Radgona, Ptuj in Ormož. Tako je mogoče, da se je takratnemu prebivalstvu tukajšnja lega zdela preveč izpostavljena naravnim in drugim vplivom, kar je očitno zelo negativno vplivalo na poselitveno sliko tukajšnjih krajev (Pahič 1971, 10).

Bogatejše so ostaline iz rimske dobe, saj so v neposredni bližini tri zaščitena območja, kjer so odkrite ostaline iz tega časa. V neposredni bližini obravnavanega območja, zahodno od Lukavcev, se nahaja gozd z ledinskim imenom Gomile. Če Pahič je domneval, da gre za ostanke rimskodobnega grobišča (Pahič 1975, 332). Vzhodno od vasi se nahaja arheološko območje, ki je v register nepremične kulturne dediščine vpisano kot Noršinci pri Ljutomeru - Arheološko območje Prednjice (EŠD 29515). Na tem območju so med sondiranjem leta 2010 prav tako odkrili ostanke rimskodobne poselitve. Iz tega časa je tudi gomilno grobišče odkrito, jugovzhodno od Lukavcev in je v register nepremične kulturne dediščine vpisano kot Noršinci pri Ljutomeru - Rimskodobno gomilno grobišče Noršinski Log (EŠD 8845). Domneva se, da se na območju vasi Cezanjevci nahaja arheološko območje Cezanjevci - Arheološko najdišče Ad Vicesimum (EŠD 8850). Tukaj naj bi bili domnevno ohranjeni oz. odkriti ostanki rimskodobnega počivališča in prenočišča Ad Vicesimum ob rimski cesti Poetovio - (Savaria) - Carnuntum. Severno od Cezanjevcev, se pravi med Cezanjevci in Lukavci, naj bi se nahajale tri skupine rimskodobnih gomil, ki so skoraj popolnoma zravnanе (Pahič 1971, 14). Vse odkrite in dokumentirane rimskodobne lokacije kažejo na intenzivno poselitev širšega območja v rimskem času, ki je sicer nekoliko bolj skromna kot v sosednjih pokrajinah, vendar je kljub temu kazala na možnost obstoja rimskodobnih ostalin tudi na obravnavanem območju.

V srednjem veku je na območju Lukavcev stal strelski dvorec, ki je omenjen v otokarskem deželnem urbariju iz let 1265-1267. V 14. stoletju so na mestu nekdanjega strelskega dvorca zgradili manjši grad, ki so si ga lastili gospodje Lukavški med katerimi se v zapisih prvi, leta 1319, omenja Henrik Lukavški (Župan 1937, 382).

Metodologija terenskega dela

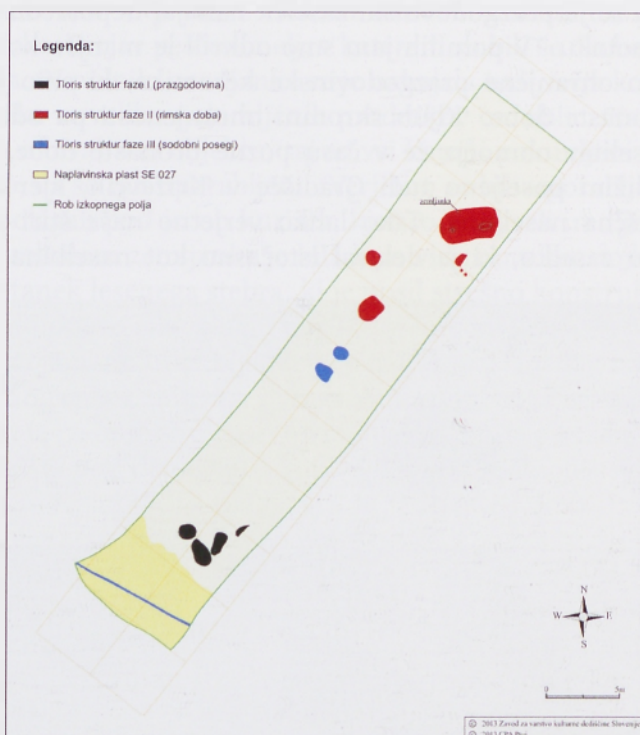
Izkopno polje zaščitnih arheoloških izkopavanj je zajemalo površino veliko cca. 48 x 10 m, kar pomeni, da je bilo potrebno raziskati izvesti na približno 480 m² površine.

Še pred začetkom zaščitnih arheoloških izkopavanj smo izkopno polje razdelili v mrežo kvadrantov velikosti 5 x 5 m. Usmeritev mreže smo prilagodili usmeritvi izkopnega polja. Že pred tem je bila s strani izvajalcev gradbenih del, s strojnim izkopom v celoti odstranjena recentna ornica. Strojni izkop je v globino segal od 0,75 m do 0,9 m. Ob celotnem južnem robu izkopnega polja je strojni izkop deloma posegel v geološko oz. matično osnovo. Na tem območju so se nahajale tudi arheološke strukture, ki so bile ob tem deloma uničene. Stojnemu izkopu je sledilo ročno čiščenje celotnega izkopnega polja, dokumentacija le - tega in nato stratigrafsko izkopavanje arheoloških plasti in struktur, ki smo jih izvedli v skladu z uveljavljenimi metodami arheoloških raziskav. Izkopavanje je bilo dokumentirano z uveljavljenimi metodami arheološke dokumentacije (opisna, metrična in fotografska). Med izkopavanji smo v ohranjenih plasteh in strukturah odkrili skupaj 443 drobnih najdb.



Območje raziskav med zaščitnimi izkopavanji (foto: D. Kovačič).

Odkrite arheološke ostaline



Načrt izkopnega polja in odkritih arheoloških struktur.

Že med izkopavanji smo ugotovili, da se na območju raziskav nahajajo tri skupine slabo ohranjenih arheoloških struktur, ki smo jih šele po pregledu odkritega drobnega gradiva s sigurnostjo razvrstili v tri časovna obdobja oz. v tri poselitvene faze.

Najstarejšo poselitev obravnavanega območja predstavljajo štiri slabo ohranjene jame, ki smo jih odkrili na skrajnem južnem koncu izkopnega polja, v kvadrantih A3-A4 in B3-B4. Jame so se nahajale na majhnem, strnjenem območju in so imele vse nepravilen zaobljen tloris ter nepravilen in prav tako zaobljen presek. Zapolnjene so bile z zelo temno sivkasto rjavim peščenim meljem, ki je vseboval nekaj proda, drobce oglja in manjšo količino odlomkov prazgodovinske lončenine. Očitno smo odkrili le dna jam, saj je obravnavano območje še danes intenzivno obdelovano, kar je očitno razlog za slabo ohranjenost prazgodovinskih jam. Prav tako zaradi tega ni ohranjena hodna površina med jamami s katere so bile le - te vkopane. Točne funkcije jam zaradi slabe ohranjenosti nismo mogli določiti, verjetno pa so pripadale manjšemu poznobronastodobnemu zaselku.

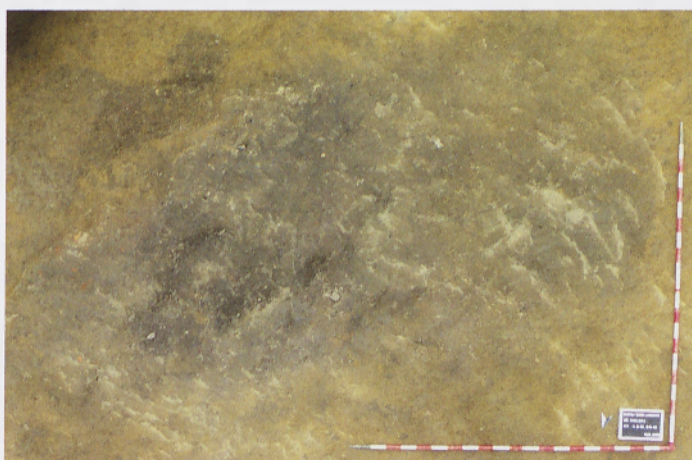
V neposredni bližini se je nahajala naplavinska plast SE 027, kar mogoče kaže na to, da se je prazgodovinski zaselek nahajal neposredno ob vodi oz. ob manjšem potoku. V polnilih jam smo odkrili le manjšo količino odlomkov zelo slabo ohranjene prazgodovinske keramike, ki smo jo umestili v čas pozne bronaste dobe. Kljub skromni ohranjenosti pa odkrite ostaline kažejo na poselitev območja že v času pozne bronaste dobe, ko je bilo v neposredni bližini poseljeno tudi Gradišče v Križevcih, kjer se je nahajala žarnogrobiščna naselbina. Tako lahko verjetno naše štiri jame pripišemo manjšemu zaselku, ki je deloval istočasno kot naselbina v Križevcih.



Pogled na izpraznjene prazgodovinske jame (foto: D. Kovačič).

Glede na odkrite ostaline obravnavano območje po opustitvi poznobronastodobnega zaselka ni bilo poseljeno več kot tisoč let. Šele v 4. stoletju našega štetja so dvignjeno območje na severnem koncu izkopnega našega izkopnega polja poselili oz. naseljevali rimskodobni prebivalci. V kvadrantih A7-A9 in B7-B10 smo odkrili in dokumentirali večjo rimskodobno zemljanko, tri manjše nepravilne rimskodobne jame in dve manjši stojki, ki sta verjetno nastali v istem času kot zemljanka. Očitno je šlo za ostanek bivalnega objekta - zemljanke okoli katere so bile vkopane tri manjše jame, ki so verjetno predstavljale pomožne objekte bivalnemu objektu. Tako kot za prazgodovinske jame, velja tudi za rimskodobne, da so bile zaradi obdelovanja kmetijskih površin zelo slabo ohranjene oz. so bila ohranjena le dna jam.

Edino volumen zemljanke, ki je bila očitno vkopana nekoliko globlje, je bil ohranjen v nekoliko večji meri. Vse rimskodobne strukture je zapolnjeval zelo temno sivkasto rjav peščen melj, v katerem so bili še drobcji ožgane gline in drobcji oglja. V polnilu zemljanke se je nahajala tudi večja količina rimskodobne keramike in veliko polomljenih prodnikov oz. oblic. Kamni le potrjujejo domnevo o bivalnem objektu, saj so vsi kamni polomljeni oz. popokani, kar kaže na to, da so bili uporabljeni. Verjetno so bili uporabljeni za tolčenje ali pa so jih polagali pod in ob kurišča, kjer so se ogreli in dlje časa oddajali toploto. Pod polnilom zemljanke je bila lepo vidna ovalna stojka, ki verjetno predstavlja ostanek lesenega stebra, ki je nosil strešno konstrukcijo, kar prav tako potrjuje domnevo o bivalnem objektu (zemljanki). Hodna površina med rimskodobnimi jamami in zemljanko je bila, tako kot med prazgodovinskimi, v preteklosti uničena. Celotnega obsega rimskodobnega zaselka zaradi omejitve izkopavanja na območje posegov ni bilo mogoče določiti. Verjetno pa se na njivah severno pod današnjo ornico nahaja še več podobnih struktur oz. objektov.



Pogled na rimskodobno zemljanko pred izkopavanjem (foto: D. Kovačič).

Po opustitvi rimskodobnega zaselka območje očitno ni bilo poseljeno, saj ostalin iz mlajših obdobij nismo odkrili. Le v osrednjem delu izkopnega polja smo odkrili in dokumentirali dve nepravilni in zaobljeni odpadni jami, ki sta bili verjetno vkopani z nivoja današnje ornice in sta bili odstranjeni s strojnim izkopom. Za obe lahko trdimo, da sta nastali v bližnji preteklosti, saj smo v polnilih obeh odkrili še ostanke na pol ohranjenih organskih ostankov (koruzni storži). Prav tako je iz današnjih časov ozek jarek, ki smo ga odkrili pod ornico, na nivoju naplavinske plasti SE 027. Izkopan in zapolnjen je bil ob polaganju optičnega kabla.

Drobne najdbe

Med zaščitnimi arheološkimi izkopavanji je bilo odkritih 443 najdb: 9 kosov oziroma odlomkov kovine, 298 odlomkov keramike, 5 kosov žlindre, 99 polomljenih oziroma zdrobljenih prodnikov in 32 neopredeljivih najdb.

Od 298 odlomkov keramike je 257 odlomkov rimskodobne, 21 odlomkov prazgodovinske, 5 odlomkov zgodnj srednjeveške, 2 odlomka novoveške, 7 odlomkov je iz časa 20. in 21. stoletja ter 6 odlomkov keramike, katera časovno ni opredeljiva. Ostalo gradivo ni bilo možno natančneje časovno opredeliti. Pri odlomkih keramike gre večinoma za odlomke ostenj različnih posod, ki niso natančno tipološko opredeljivi.

Med prazgodovinsko keramiko je tipološko izpovedna ena skleda (sl. 17: 1) in odlomek ostenja z vrezanim okrasom horizontalne in poševnih linij (sl x). Sklede te oblike so poznane iz prazgodovinske naselbine v Ormožu in spadajo v čas pozne bronaste dobe (Dular, Tomanič Jevremov 2010, 80, T.12:1; T.41: 1; T.56: 9).

Med rimskodobno keramiko se najpogosteje pojavljajo sklede z uvihanim ustjem (sl. 17: 2 – 4; sl. 18: 6, 9, 10; sl. 19: 11, 12). Oblikovno podobne sklede se pojavljajo na najdišču Brengova in so datirane od sredine 3. stoletja in vse v prvo polovico 5. stoletja (Janežič, Ciglar, v tisku, G534, G535, G579). Tipološko podobne sklede pa tudi zasledimo na območju današnje avstrijske Lipnice (rimsko ime Flavia Solva), kjer so najdene v naselbinskih kontekstih, ki so časovno umeščeni po l. 278 in v sredino 4. stoletja (Groh 1996, T.35: K82; T39: K127). V enak datacijski okvir spadata še dva odlomka ustja in ostenja lonca (sl. 17: 5; sl. 18: 8) ter odlomek ustja in ostenja čaše (sl. 18: 8).

Med keramičnim gradivom je zanimiv še odlomek ustja in ostenja lonca, ki je na ostenju preluknjan (sl. 19: 13). Zaenkrat še je brez analogij. Glede na obliko in lončarsko maso bi lahko spadal v zgodnji srednji vek.

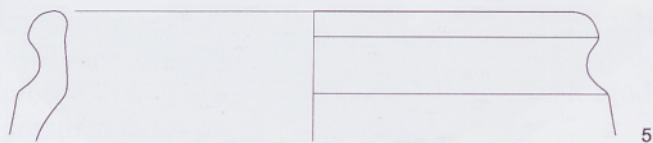
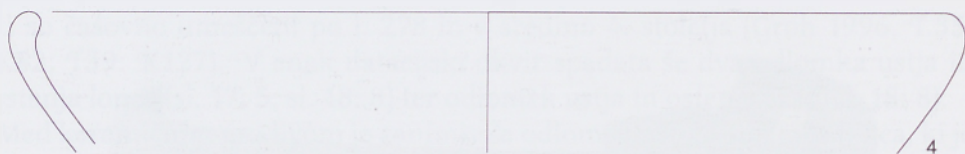
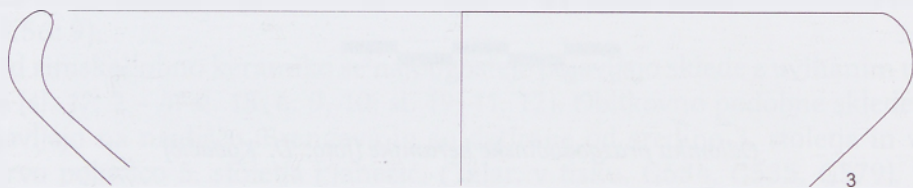
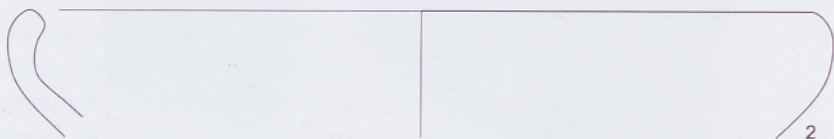
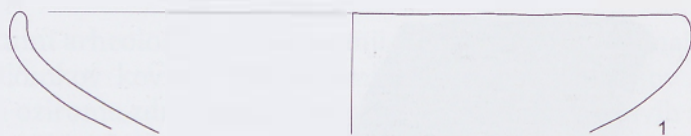
Kot je že omenjeno, je večina gradiva slabo ohranjenega in tipološko ter časovno neizpovednega. A kljub manjšemu številu tipološko določljivih in ožje časovno določljivih najdb gre za pomemben doprinos k zgodovini Lukavec in širše v prostoru Prlekije.



Odlomka prazgodovinske keramike (foto: D. Kovačič)

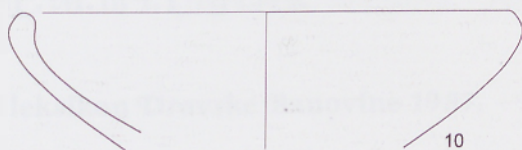
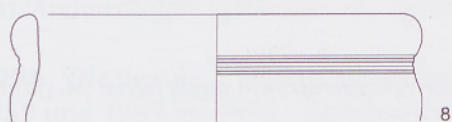
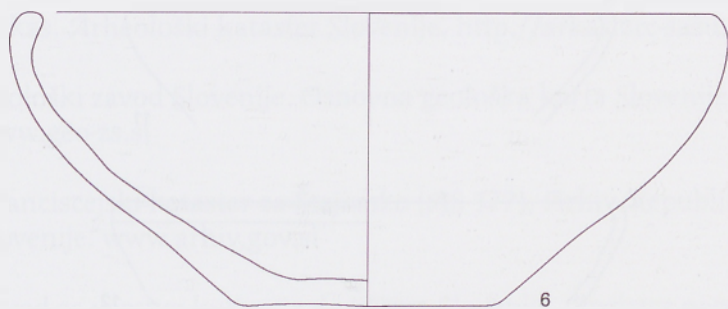


Skleda iz rimskodobne zemljanke (foto: D. Kovačič)



M 1:2

Risbe rekonstruiranih najdb (izris: M. Janežič).



M 1:2

Risbe rekonstruiranih najdb (izris: M. Janežič).

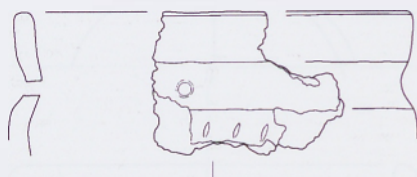


11



12

M 1:4



13

M 1:2

Risbe rekonstruiranih najdb (izris: M. Janežič).

Literatura in viri:

- Arkas. Arheološki kataster Slovenije. <http://arkas.zrc-sazu.si/>.
- Geološki zavod Slovenije. Osnovna geološka karta Slovenije. www.geo-zs.si
- Franciscejski kataster za Štajersko (AS 177), Arhiv Republike Slovenije. www.arhiv.gov.si
- Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Register nepremične kulturne dediščine. <http://giskds.situla.org/giskd>
- **ANSI 1975**, *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.
- **DULAR, J. in M. TOMANIČ JEVRMOV 2010**, Ormož : utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe. Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 18, Ljubljana.
- **GRÖH, S. 1996**, Die Insula XL1 von Flavia Solva, Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. - Sonderschriften des Österreichischen archäologischen Institutes, Band 28, Wien.
- **HORVAT, J. et al. 2003**, *POETOVIO, Development and Topography. V: The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia – Die Autonomen Städte in Noricum und Pannonien*, Situla 41, 153 – 181.
- **JANEŽIČ, M. in I. ČIGLAR**, Brengova. – AAS, Ljubljana (v tisku).
- **Krajevni leksikon Dravske Banovine 1937**. – Ljubljana.
- **PAHLEČ, S. 1971**, Iz pradavnine ljutomerskega kraja. - Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta 7. (XLII.), 1 – 21.
- **Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 - 1787** - karte - 6. zvezek, sekcija 171. Ljubljana, 2000.

Dvorec 'Norički vrh ali 'Kunejev grad in njegovi lastniki

Dvorec, ki je kot manjši dvor stal že v 13. stoletju, se v virih omenja pod najmanj tremi nemškimi imeni: 'Narrenbühel, 'Fahrenbühel in 'Pernegger Gült oziroma 'Bärnegger Gült. Prvo ime, ki izhaja od prvotnih lastnikov 'Nar-ringerjev, je po »Janischevem štajerskem leksikonu«¹ najpravilnejše, čeprav se je bolj uveljavilo drugo ime. Tretje ime pomeni »Perneško imenje« in se nanaša na grad 'Pernek, matični grad istoimenske rodbine, ki si je lastila tudi 'Norički vrh. Ime 'Pernegger Gült pa je ostalo še dolgo po izumrtju 'Perneških. Zgodovina 'Noričkega vrha je torej tesno povezana z zgodovino gradu 'Perneg-/Perneck od prevzema dvorca s strani 'Perneških do izumrtja veje 'Dietrichstei-nov 1861, zato lahko z vsako omembo 'Perneka delno razlagamo tudi dogajan-je na dvorcu 'Norički vrh. V tem času, ko je bil dvorec pridružen gospodstvu 'Pernek, se je skupaj z njim prenašal z enega lastnika na drugega. O dogajanju na samem 'Noričkem vrhu pa pričajo le drobci, ki so se našli pri prebiranju virov, medtem ko lahko nekaj več izvemo o samih lastnikih dvorca, ki so večinoma posedovali še druge, v virih pogosteje obravnavane posesti.

Ob koncu 19. stol. so zapisali, da posestvo leži na griču, desno od 'Ptujske ceste, malo po križišču z 'Luttenberško ('Ljutomersko) cesto, na vzhodni strmini istoimenskega vinograda, kjer obvladuje pogled na večji del spodnje doline reke Mure. Od tod se še posebej v večerni svetlobi lepo vidijo gradovi sosednje 'Madžarske. Od 'Radgone je oddaljeno približno pol ure (peš). Lepemu gradu poleg gospodarskih poslopij pripada še 6 johov (joh – joch je stara ploščinska mera, ki znaša 5465 m² oziroma 0,5465 ha) zemlje ter 7 johov njiv, travnikov in sadovnjakov ter še posebej lepo načrtovana drevesnica. Posestvo in gradič v istoimenskem kraju je spadal v katastrsko občino 'Police ('Pollitschberg) in sodni okraj 'Gornja 'Radgona ('Ober 'Radkersburg)². Dvorec, ki je nekdANJI naslov 'Fahrenbühel 8 danes nadomestil z 'Noričkim 'Vrhom 1, stoji na severni strani pod hribom, ki se dviga nad nekdanjo gornjeradgonsko opekarno. 'Naselje 'Norički 'Vrh, ki je razloženo po pobočju in slemenu istoimenskega hriba in z zahodnim koncem sega v 'Gornjo 'Radgono, je bilo mestu 'Radgona priključeno po drugi svetovni vojni.

* Mitja Potočnik, univ. dipl. zgodovinar, kustos, 'Narodni muzej Slovenije.

¹ Janisch, 'Lexikon von Steiermark, str. 171, 172.

² Janisch, 'Lexikon von Steiermark, str. 171.

O podobi prvotnega dvora oziroma dvorca Norički vrh nimamo podatkov. Zgradba je bila večkrat predelana: v 18. stoletju, nato okoli leta 1870 ter zadnjič leta 1934, ko je posest odkupila družina Kunej. Tudi baročni vrt je bil preurejen že v 18. stoletju in nato še leta 1934. Kastelolog Ivan Stopar dvorec označuje kot enostavno, enonadstropno, v celoti podkleteno stavbo pravokotnega tlorisa s prizidano odprto paviljonsko galerijo, postavljeno sredi urejenega parka z raznimi eksoti.³

Po izročilu, ki temelji na starem imenu Narrenbühel, a ga viri ne potrjujejo, naj bi bil tu matični sedež stare štajerske plemiške rodovine Narringerjev.⁴ Ta rodbina, ki je na Štajerskem obstajala že od konca 13. stoletja, se je v 17. stoletju preselila v madžarski Sopron – Oedenburg in tam izumrla.⁵ Vitezi Narringerji so leta 1396, po smrti Casparja von Laa-ja, zadnjega svojega rodu, prevzeli njihov grb. Na Štajerskem so posedovali gospostva Narreneck (sedaj Waldeck), Narrengaben, Arnfels, Johnsdorf, Obersteinach, Forchteneck, Pirkwiesen, Thunau, Narringerhof – Narringerjev dvor in več desetih. Jörg Narringer, ki je živel okoli 1380, je pridobil prejšnje privilegije vojvode Albrehta. Omenjata se še Andra – Andrej 1400 in Martin Narringer iz Johnsdorfa 1450 in 1464, ki je bil leta 1446 poklican pod orožje proti Madžarom.

Krištof in Andrej Narringer sta sodelovala v uporih proti cesarju leta 1469, ki ga je vodil Andrej Baumkircher, vendar sta se naslednje leto ob podpisu premirja še pravočasno umaknila. Ko so se kasneje spet začele sovražnosti, se prevratnikom nista pridružila, zato se je Pesničar, ki je sodeloval z Baumkircherjem, znesel nad enim izmed njiju. Iz Weitersfelda je poslal po Krištofa Narringerja, takrat Stubenbergovega oskrbnika na Vurberku, naj pride k njemu. Poslal mu je tudi varstveno pismo s pripombo, naj z ozirom na varstveno pismo nikomur nič ne zaupa. Narringer ni spoznal pasti, ampak je brezskrbno šel na obisk k svojemu bivšemu vojnemu tovarišu. Ko je prišel v grad, ga je dal Pesničar na rokah in nogah vkovati v železje, češ ali ti nisem pisal, da z ozirom na osebno varstvo nikomur nič ne zaupaj.⁶ Krištof Narringer je 1459 odkupil grad Šoštanj, na Vurberku pa se 1469 omenja kot oskrbnik.⁷ V listinah sicer ni dokazano, kako je Norički vrh pripadel Perneku. Verjetno so ga Perneški kupili po odselitvi in kmalu sledočem izumrtju rodbine Narringer ter ga pridružili svojim velikim posestvom na Štajerskem, kamor so spadali tudi Ptuj, Ernovž, Rogatec, Puštal in drugi gradovi.

³ Stopar Ivan, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, str. 93.

⁴ Janisch, Lexikon von Steiermark, str. 171.

⁵ Erschenjak, Schetina, Heimatkunde des Bezirkes Oberradkersburg.

⁶ Časopis za zgodovino in narodopisje, str. 22–25.

⁷ Janisch, Lexikon von Steiermark, Gratz, str. 171, 172.

Izpričano je, da je dvor na Noričkem vrhu posedovala rodovina Perneških, po katerih so ga dolgo tudi imenovali Pernegger Gült - perneško imenje, kar pomeni, da je bil priključena posest gospostva Pernek. Matični grad Pernek ob Muri⁸ se sicer nahaja v bližini Brücka na Muri, približno 40 km severno od Gradca.⁹ V posesti Perneških je ostal do 1532. Pernek si leta 1543 razdelijo rodbine Racknitz, Stubenberger, Eder, Polheimer, Trautmannsdorfer, Glaintzer in drugi, dokler leta 1553 ne pripade Racknitzem/Racknitzerjem. Pernek si nato do 1802 oziroma do 1861 lastijo isti lastniki kot Norički vrh.

1543 sta Norički vrh in Pernek prišla s poroko v last Racknitzerjev. Zgodovina rodbine Racknitz se začne leta 1180, ko se prvič omenjajo na gradu Pernegg, medtem ko se v listinah prvič pojavi član rodbine Heinrich von Racknitz leta 1224. Racknitzerji se omenjajo tudi kot salzburški ministeriali. Krištof I. Racknitz je postal leta 1517 vitez zlate ostroge, že od leta 1500 pa je bil svetovalec rimsko-nemškega cesarja Maksimilijana I. Krištofov sin Gallus I. se poroči z Afro Perneško, hčerjo zadnjega moškega člana rodbine Pernegg, in tako pridobi grad Perneck ter doseže združitev grba s Perneškim, ki je od tedaj naprej umeščen kot srčni ščit na sredini Racknitzerjevega. Gallus I. je leta 1553 skupaj s svojim bratom Moritzem povišan v baronski stan. Ker edini potomki Gallusa I. postaneta nuni v kraju Göß, grad Perneck po njegovi smrti leta 1557 podeduje Moritzov sin Gallus II.

Ta se leta 1576 poroči z Anno von Trautmannsdorf in začne na novo graditi grad Perneck, ki je končan leta 1582. Grad je zares povezan z imenom Gallus, saj ga tudi po Gallusu III. podeduje že tretji lastnik tega imena - Gallus III., nečak Gallusa II. (sin brata Franza in njegove žene Barbare von Saurau). Gallus III. je študiral v Meißnu in Leipzigu ter potoval po Franciji, Angliji, Nizozemski in končno še po Italiji, kjer se leta 1608 omenja v knjigi padovanske univerze kot baron v Raggnitzu in Pernecku. Leta 1619 je spremljal Ferdinanda III. na kronanje za cesarja v Frankfurt, pri katerem je postal dvorjan in dvorni uradnik, nato njegov svetovalec in komornik, poznan pa je bil tudi kot pesnik - izdal je zbirko 45 cerkvenih pesmi - in humanist.

⁸ Leta 1804 Pernek po fidejkomisni pogodbi med rodbinama Leslie in Dietrichstein dedujejo slednji. Dietrichsteini ga še isto leto prodajo baronu Eggerju, ki pa ni mogel predložiti kupnine, zato ga je 1818 kupil Avgust Oron. Njemu sledi 1847 Alois Bock, 1864 kneginja Julija Göttingen-Wallerstein, od leta 1881 pa si ga lasti rodbina Lippitt. Vir: Baravalle, Burgen und Schloßer der Steiermark.

⁹ Ansichten aus der Steiermark, str. 4, 5.

Z ženo Anno Schrattin von Kimberg in 12 otroci je do leta 1629 živel na Pernecku, nato pa je bil, tako kot njegov sorodnik Moritz II., zaradi svoje protestantske vere prisiljen prodati vse svoje premoženje in se preseliti v Ravensburg in nato v Nürnberg, kjer je leta 1658 umrl v oseminšestdesetem letu starosti. Potomci rodbine so si tudi v Nemčiji prizadevali, da bi dosegli nekdanjo veličino in tako so si pridobili 3 gradove, 2 od teh v Heinsheimu in Laibachu v pokrajini Baden-Württemberg.¹⁰



Baron Gallus II. Racknitz¹¹

Racknitzerji so morali torej kot protestanti leta 1629 zapustiti deželo Štajersko in se preseliti v Nürnberg, zato Pernek in z njim Norički vrh 29. julija tega leta prodajo baronu Hansu Thomasu Casinediju (v nekaterih virih Casinelli) za 25.316 guldnov nemške veljave. Johann Thomas Casinedi je leta 1630 postal dvorni komornik v Gradcu, leta 1633 pa je postal deželan Štajerske.¹² Leta 1641 se omenja Casinedijev sin, polkovnik Karl Anton, ki je nekoč v zmedi ustrelil svojega služabnika, ker je ta zavriskal. Karl Anton se je leta 1668 poročil z Ano, hčerjo barona Petra Stotniga. Posest leta 1670 deduje njegov brat Johann Thoman Casinedi, ki pa jo 1688 proda grofu Jakobu Leslieju.¹³

¹⁰ Racknitz F.3) 1379, 1434, 1546–1729, Steiermarkisches Landesarchiv Graz.

¹¹ Ibidem.

¹² Cassinedi F.17Jh. 1667–16945, Sch.s.a.Hs.898; Steiermarkisches Landesarchiv Graz.

¹³ Baravalle, Burgen und Schloesser der Steiermark.

Rodbina Leslie se prvič omenja v 11. stoletju, ko je plemič Bartolomej zapustil Ogrsko in se naselil na Škotskem. Z njim v zvezi sta povezani tudi legendi o nastanku rodbinskega imena in grba. Prva pravi, da je Bartolomej škotskemu kralju pripovedoval, da se je njegov utrujeni konj ustavil »med manjšim (lesse) travnikom (ley) in barjem«, nato pa mu je kralj dejal: »Lord Lesley bodi ti in za teboj dediči vsi.«

Druga legenda pripoveduje, da je Bartolomej prevažal kraljico na konjskem hrbtu s pomočjo pasu, ki ga je zaradi varnosti pritrdil okoli nje. Temu pasu je potem, ko je pri prečkanju reke kraljica skoraj padla, dodal še dve zaponki in zaklical: »Trdno se primite.« Od tedaj so v grbu rodbine tri pasne sponke in moto »Grip fast«.¹⁴

Nekateri člani široko razvejane rodbine so se borili v različnih evropskih vojskah v tridesetletni vojni in enemu od njih, Valterju Leslieju, je uspel bliskovit vzpon v vojaški službi. Kupil je grad Ptuj in druge posesti, ki jih je nato dedoval njegov nečak Jakob.



Grof Jakob Leslie 1692¹⁵

¹⁴ Štefanič, Grofje Leslieji, str. 8.

¹⁵ Štefanič, Grofje Leslieji, str. 13.

Grof Jakob Leslie (*slika*), ki je sicer prišel iz Škotske na Štajersko že leta 1655, je bil lastnik Noričkega vrha le dve leti, in sicer 1688–1690. Postal je komornik spalnice cesarja Leopolda I., kot polkovnik je poveljeval cesarskemu pehotnemu polku, bil je imenovan za cesarskega feldmaršala, nato pa je dobil še pohvalo s svojim pehotnim polkom za vlogo pri obrambi Dunaja 1683. Ko se je proti koncu 80-tih let 17. stoletja zaradi zdravstvenih razlogov odrekel vojaškemu poveljevanju in se umaknil na Ptuj, je verjetno del časa preživel tudi na svoji rezidenci v Noričkem vrhu, ki jo je tedaj kupil. Poleg Perneka in Noričkega vrha je skupaj z vsem inventarjem kupil tudi palačo z večjim vrtom v štajerski prestolnici Gradcu, ki so jo imenovali »Lesliehof«. Jakob Leslie je svojemu nečaku Frančišku Jakobu, po smrti njegovega očeta, namenil gosposčino Pernek z Noričkim vrhom, katere lastnik je ostal do smrti leta 1706.¹⁶

Brat Jakoba Leslieja Viljem Alojzij Leslie je bil kanonik v Wroclavu in kasneje jezuit, ki je tudi nekaj časa bival pri Jakobu, je leta 1692 izdal družinsko genealogijo »Laurus Leslaeana«. Tej knjigi je poleg opisov vseh članov dodano še veliko rodovno drevo, ki pa je na žalost brez letnic. V knjigi se omenja tudi Frančišek Jakob Leslie kot lastnik Perneka in drugih posestev – »dominij de Pernegg & aliorum bonorum«, ki jih je dobil od svojih staršev,¹⁷ iz česar lahko sklepamo, da je bil v tem obdobju Frančišek Jakob tudi lastnik Noričkega vrha.

Dedovanje Perneka in njegovega imenja Norički vrh v rodbini Leslie

Nečak Walterja Jacob von Leslie +1692 & Maria Theresia kneginja von Liechtenstein (brez otrok)

↓
Nečak Franc Jakob Leslie +1706

↓
Bratranec Jacob Ernst Leslie +1737 & Louise Josefa Lichtenstein

↓
Sin Carl Kajetan Leslie +1761 & Maria Theresia kneginja von Eggenberg

↓
Sin Leopold grof Leslie +1774 & Ludowica grofica Waldstein

↓
Brat Anton Leslie +1802 & Henriette kneginja von Mansheim
& Wilhemine grofica von Wurmbrand

¹⁶ Štefanič, Grofje Leslieji, str. 12–15.

¹⁷ Laurus Leslaeana explicata.

Po letu 1706 je lastnik gospostva Pernek in drugih posesti postal nečak Jakoba, Jakob Ernest Leslie, ki je po smrti strica podedoval srednjeevropske posesti. Ni se sicer udeleževal v vojaški službi kot njegovi predhodniki, ampak na področju državne uprave in postal predsednik notranjeavstrijske dvorne komore. Leta 1692 se je poročil z Alojzijo Jožefo kneginjo Liechtensteinsko, s katero sta imela sinova in hčerko.¹⁸ Ko je umrl, so 20. decembra 1737 za njim popisali vse premoženje, kjer se omenja tudi »staro in novo« vino iz »vrta« na Noričkem vrhu pri Gornji Radgoni, ki so ga ocenili na 645 florintov.¹⁹ Nasledil ga je sin Karel Kajetan grof Leslie (slika), ki je tako kot oče opravljal dvorne svetniške naloge. Z ženo Marijo Terezijo kneginjo Eggenberško, sta imela šest otrok, tri sinove in tri hčere, ki so se poročile v družino Attemsov in Lambergov.²⁰ Lesliejev grb, ki je nekoč krasil vhodni portal na Noričkem vrhu, je nastal ravno v času Karla Kajetana, saj je prikazoval zvezo med Eggenbergi in Leslieji. V 18. stoletju so en del dvorca tako temeljito prezidali, da vsaj na prvi pogled ni ostalo nobenih sledi od starejših obdobj.²¹ Kljub vsemu razkošju graške palače in udobnosti ptujske podeželske rezidence je Karel večino svojega časa preživel v Pernegu, kjer je tudi pokopan.²² Verjetno je del časa med leti 1728 in 1761, ko je posedoval Norički vrh, preživel tudi tam, kjer se je lahko poleti hladil v parku in užival v vinu iz domačega vinograda.



*Grof Karl Kajetan Leslie*²³

¹⁸ Štefanič, *Grofje Leslieji*, str. 19.

¹⁹ Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Leslie F. s. A. Lamberg 1646–1804 A Pernegg und Hss. 451, 751 und 752.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Janisch, *Lexikon von Steiermark*, str. 172.

²² Štefanič, *Grofje Leslieji*, str. 20–21.

²³ Štefanič, *Grofje Leslieji*, str. 20.

Fidejkomisno premoženje rodbine Leslie, kamor je spadal tudi Pernek skupaj z imenjem, je po smrti Karla Kajetana 1761 podedoval in obdržal do svoje smrti grof Jožef Leopold Leslie.

Leopolda je nasledil brat Anton grof Leslie, ki se je šolal na škotskem kolidžu v Regensburgu in kar dvakrat obiskal Škotsko, da bi dobil svoj delež dediščine. Ker mu to po zapletih v sodnem procesu ni uspelo, se je vrnil na Štajersko, kjer je postal cesarski komornik in svetnik državnega sveta. Leta 1774 je po bratovi smrti prevzel fidejkomisno premoženje in se istega leta poročil z grofico Henriko Mannsfeldsko, ki je že takrat dala zgraditi viničasko hišo na Noričkem vrhu. Lasten vinograd v Hasenbergu pa je dala v najem, saj zaradi preobilnega dela ne bi bilo moč skrbeti za oba vinograde. Na posestvu je nastala velika škoda, saj vinograd ni bil zadosti zasajen. Leseni izdelki za stavbo vinograda so bili vsi narejeni v Gössu (Gosdorf-u) in dostavljeni po vodi, medtem ko so vsi stroški gradnje znašali 577 florintov in 3 krajcarje.

Ko sta mu umrla sin in prva žena, se je Anton 1786 drugič poročil z Marijo Viljemino grofico Wurmbrandt, s katero pa nista imela otrok. Anton Leslie je tako ostal brez potomcev, kar je pomenilo, da po fidejkomisni pogodbi, ki jo je določil že njegov prednik Walter leta 1663, vse premoženje pripade rodbini Dietrichstein.²⁴ Tudi Norički vrh je tedaj verjetno pripadel Dietrichsteinom,²⁵ čeprav se v Franciscejskem katastru kot lastnik omenja Markus Prey kot »Gutsbesitzer in Fahrenbüchel«,²⁶ ki pa je imel Norički vrh verjetno v zakupu. Po izumrtju Lesliejev – Anton umre na Ptuj leta 1802; Viljemina pa 1851 na Borlu – Norički vrh skupaj z gradovoma Pernekom, Ptujem in drugimi posestvi po pravilu fidejkomisne pogodbe pride v last Dietrichsteinov, ki pa Norički vrh oddajo v zakup Marku Preyu.

V času Marka Preya leta 1822 je imel Norički vrh pod seboj podložnike iz naslednjih naselij:

- v uradu Gnaß zu Nestelberg: Buchwiesen, Schmeichenberg, Rohreck, Kögerl, Rehrplötz, Steinberg, Fuhrleiten, Dürnberg, Heidenkreit, Winkelberg
- v uradu Straden zu Karlaberg: Neusatzberg, Listenberg, Rosenberg, Sulzbach, Haselbach, Grub, Schrötten, Kronersdorf
- v uradu Koslafzen
- v uradu Molinzen
- v uradu Aigen²⁷

²⁴ Štefanič, Grofje Leslieji, str. 23–24.

²⁵ Schmutz, Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark.

²⁶ AS, Franciscejski kataster 1824, Nro. 488, - 'Provinz Inner-Oesterreich, Kreis Marburger, Steuer-Bezirk Obbradkersberg, Gemeinde Pollitschberg.

²⁷ Schmutz, Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark.

Prey Markus je vpisan kot lastnik (verjetno zakupnik) gospostva »Fahrenbühl« s hišno številko 8 v Franciscejskem katastru iz leta 1824. Površina njegove stanovanjske stavbe je bila izmerjena na 0,491 jocha, kar znaša približno 2700 m², medtem ko so gospodarske stavbe obsegale zgolj 230 m². Polovico posesti je zajemal vinograd v izmeri 3,8 ha. Posestvo je poleg tega sestavljalo še pet pašnikov, en pašnik z drevjem in en pašnik s sadnim drevjem v približni izmeri 1,5 ha; dva travnika s sadnim drevjem na 1 ha, 4 njive s površino 1,15 ha in okrasni vrt na 14 arih; kar skupaj znaša 7,64 ha.²⁸



Franciscejski kataster katastrske občine Police (Pollitschberg)²⁹

²⁸ 48, Franciscejski kataster 1824, Nro.488, Provinz Inner_Oesterreich, Kreis Marburger, Steuer Bezirk Obradkersberg, Gemeinde Pollitschberg.

²⁹ Ibidem.

Stavbo je zgodovinar J. C. Hofrichter 1842 takole označil: »Gradič je majhen, a lepo urejen in bi bil očarljiv poletni dvorec, vendar je ves zapuščen in svojemu sedanjemu lastniku komaj še po imenu znan.«³⁰

V Štajerskem pokrajinskem arhivu se med dokumenti gospostva Fahrenbüchel nahajajo tudi kletarski računi o zalogah in proizvodnji vina med leti 1834 in 1846. Količine letne pridelave vina so označene s kraticami St., Ei in M, kar bi pomenilo mere Startin,³¹ Eimer – vedro in Maß – kvart. Merjena je bila lastna ter »služnostna« proizvodnja vina na Noričkem vrhu in še dveh drugih vinogradih: Mollinzenu in Koslafzenu, kjer sta bili večinoma pridelani le dve vrsti vina, rizling in »navadno vino«. Pridelava vina se je v tem obdobju zelo povečala, saj je leta 1834 znašala skupaj 6 startinov vina ali 3400 litrov, leta 1846 pa že 19 startinov ali 10.750 litrov. Rizlinga so večinoma pridelali po 5 veder ali 280 litrov, navadnega vina pa med 2 in 19 startini. Leta 1841 so pridelali še 4 startine in 5 veder, oziroma 2544 litrov kislega vina. Poleg so zabeleženi še izdatki za delo v vinogradu in na polju, kjer so pridelovali vsakovrstna žita in zelenjavo: pšenico, kuruzo ali »Kukurutz«, oves, ječmen, ajdo, proso, deteljo in deteljno seme, fižol, repo, buče, krompir (takrat imenovan podzemeljsko jabolko), grah ter bob.³²

V tem obdobju je na dvorcu Norički vrh bival agronom, lingvist, astronom in odličen zgodovinar Alojz Perger, ki je v letu 1839 tu umrl.³³ Perger Alojz, ki se je rodil 11. avgusta 1776 v župniji Sv. Urbana pri Ptuj, je obiskoval gimnazijo v Mariboru 1786–91, nato pa študiral v Gradcu filozofijo 1791–1793 in od 1793 še pravo. Kasneje je postal graščinski uradnik, in sicer menda ravno na Noričkem vrhu, kjer je bil končno oskrbnik. Svobodoumnim nazorom graških dijaških let je ostal tudi pozneje zvest, čeprav se je moral zaradi njih boriti z marsikatero neprijetnostjo. Navdušil se je za študij zgodovine ter zbiral gradivo za zgodovino Panonije in Norika. Že v teh letih je začel zbirati slovenske narodne pesmi, sestavljati primerjalni slovar slovanskih jezikov ter zlagati poleg nemških tudi slovenske pesmi. Razumel je skoraj vse evropske jezike ter imel tako nagnjenje do jezikoslovja, da se je lotil celo pisanja turške slovnice v nemškem jeziku. Objavil je le nekaj nemških zgodovinskih člankov, tem bolj pa vplival osebno s pismi in s posojanjem knjig. V preporodnem smislu je vplival na dijake, duhovnike in učitelje v svojem okolišu, tako na Dajnka menda še pred 1816, na Šerfa 1828–1829, na Davorina Trstenjaka v njegovih dijaških letih, torej med 1830–1840, medtem ko je Kreml med pisanjem »Dogodivšin«, torej zaradi Pergerjeve smrti le 1838–1839, hodil na Norički vrh po nasvete.³⁴

³⁰ Stopar Ivan, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, str. 93.

³¹ Mera Startin je na Štajerskem znašala okrog 566 litrov, vsaj kar zadeva štajerske mere (op. a.).

³² Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Fahrenbüchel Gut 1757–1859.

³³ Janisch, Lexikon von Steiermark, Graz, str. 172.

³⁴ Perger Alojz, SBL; <http://nli.ijs.si/fedora/get/sbl:1990/VMEW/>.

Grof Duklas Dietrichstein je po fidejkomisni pogodbi prevzel vsa posestva, ki so pripadala grofom Lesliejem. Po njegovi smrti, kot zadnjega potomca koroške linije von Dietrichstein zu Hollenburg,³⁵ je šlo posestvo Norički vrh na licitacijo, kjer je bila začetna cena 9000 oziroma 10.000 florintov.³⁶ Posest je 1861 kupila Roza Romario, potlej baron Stwrtnick in od 1869 dalje Pavel vitez pl. Hempel.³⁷

Žal o Pavlu vitezu Hemplu ni zaslediti drugih podatkov kot to, da je bil marljiv sadjar, ki je vneto skrbel, da bi si ustvaril zelo prijazen dom.³⁸

Zunanjščina je bila po 1869, za časa viteza pl. Hempla, temeljito predelana, ko so nadstropnemu dvorcu dodali pokrito ložo – paviljonsko galerijo. Hempl je na posesti uredil vzorno sadjerejo in pri tem prezidal tudi dvorec. Takrat so odstranili v literaturi omenjeni Lesliejev grb nad vhodnim portalom. Izklesali so nov kamnit portal in ga okrasili s Hemplovim grbom. Predelana je bila tudi notranjščina stavbe, ki razen čeških kap z oprogami v kleti ne kaže starejših sestavin.³⁹



Sedanji portalni grb barona Giesla na Noričkem vrhu

³⁵ Siebmacher, *Der Adel in Kärnten, Krain und Dalmatien*, str. 3.

³⁶ Pismo odvetniku dr. Schmereku, Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Fahrenbüchel Gut 1757–1859.

³⁷ Stopar Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, str. 93.

³⁸ Janisch, *Lexikon von Steiermark*, str. 172.

³⁹ Ivan Stopar: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji*, str. 92–93.

Septembra 1914 je dvorec s posestjo kupil baron Giesl. Baron Vladimir Giesl von Gieslingen je znan kot avstrijski veleposlanik v Beogradu, ki je leta 1914 Srbiji izročil ultimatum in vojno napoved. Vsi moški člani njegove rodbine, ki izhaja iz Porenja, so od 18. stoletja naprej služili v vojski kot častniki. Njegovega prednika Janeza Nepomuka je leta 1773 Marija Terezija povzdignila v plemiški stan, baronski naziv pa si je prislužil njegov oče Heinrich Carl Giesl leta 1883.⁴⁰ Vladimir se je rodil v madžarskem Pecs-u leta 1860 kot najmlajši sin. Po končani Terezijanski vojaški akademiji se je pridružil vrhovnemu poveljstvu in kasneje služil v različnih enotah v Tarnowu, Brnu, Sarajevu in Terezinu. Po vojaški hierarhiji je hitro napredoval in dosegel čin konjeniškega generala v avgustu 1914.⁴¹

Leta 1927 je napisal knjigo z naslovom »Zwei Jahrzehnte im nahen Orient, Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie baron Wladimir Giesl«, ki jo je posvetil »svoji pogumni ženi« in v kateri opisuje svoje 20-letno službovanje na Bližnjem vzhodu, ki se je začelo 1. 1. 1894 v Carigradu, končalo pa z izbruhom prve svetovne vojne. Njegovo življenje se je tesno povezovalo s politično situacijo v državah, po katerih je potoval in bival. Po prihodu v Turčijo in namestitvi za vojaškega atašeeja na avstro-ogrski ambasadi je spoznaval tuja predstavništva in avtohtono prebivalstvo v »Cospoliju« - Konstantinoplu ter potoval po okolici. V nadaljevanju opisuje nemire na Kreti 1896/97, kjer je sodeloval v mirovni misiji, tesalsko vojno 1897, armensko vojno vihro 1897 ter čas makedonske reformne akcije. Leta 1898 je bil imenovan za vojaškega atašeeja v Atenah in Sofiji, naslednje leto pa je bil član avstro-ogrske delegacije na drugi haški mirovni konferenci. V letu 1909 je postal posebni odposlanec in veleposlanik v Črni gori, leta 1913 pa je bil imenovan za cesarsko-kraljevega veleposlanika v Beogradu.⁴²



Baron Vladimir Giesl von Gieselheim

⁴⁰ Giesl; *Zwei Jahrzehnte im nahen Orient*.

⁴¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Baron_Wladimir_Giesl_von_Gieslingen.

⁴² Wladimir Giesl; *Zwei Jahrzehnte im nahen Orient*.

Po umoru nadvojvode Franca Ferdinanda je 23. julija 1914 srbskim oblastem predložil avstro-ogrski ultimat z rokom 48 ur. Po navodilih zunanjega ministra grofa von Berchtolda naj bi državo zapustil takoj, če srbska vlada ne bi sprejela vseh točk ultimata. Odgovor je prinesel srbski predsednik vlade pet minut pred rokom 25. julija.

Giesl je bežno preletel dolgo besedilo srbskega odgovora na ultimat in ugotovil, da so prve zahteve pozitivne, v zadnjih dveh točkah pa se pojavita besedi »toda« in »ali«. Poslovil se je od predsednika Pašića in odposlal že vnaprej pripravljeni odgovor avstrijskemu zunanjemu ministru.⁴³

Ker Srbija ni sprejela vseh točk, je Giesl razglasil prekinitev diplomatskih odnosov in odšel z vlakom pol ure kasneje. Avstro-Ogrska je formalno napovedala vojno Srbiji 28. julija in prva svetovna vojna se je začela. O Gieslovi vlogi med »julijsko krizo« so zgodovinarji veliko razpravljali in nekateri so mu očitali, da je Beograd zapustil predčasno.

Giesl je bil znan tudi po burnem razgovoru z ruskim poslanikom Hartvigom, ki je potekal na avstrijskem veleposlaništvom v Beogradu. 10. junija 1914 od pol desetih zvečer je Hartvigu po zaključenem pogovoru z Gieslom postalo slabo, zato je slednji poklical tri najuglednejše srbske zdravnike, vendar je bil po prihodu prvega ruski poslanik že mrtev. Po Beogradu so se razširile govorice, da so Hartviga v poslopju avstrijskega veleposlaništva zastrupili. Avstrijsko poslaništvo je nato izdalo obširno poročilo o smrti ruskega poslanika, vendar ni objavilo teme razgovora z Gieslom.⁴⁴

Po vrnitvi na Dunaj je bil postavljen kot predstavnik za stike zunanjega ministrstva pri vrhovnem poveljstvu in povišan v generala konjenice. Po sporu z vodjo generalštaba je bil januarja 1915 upokojen. V letu 1917 je opravil še zadnjo diplomatsko misijo v Turčiji, kjer je opravil priprave za obisk cesarja Karla I. Med boji za severno mejo, ko so Maistrovi borci zasedli ozemlje od Šilja do Cankove (tudi Radgono), jim je baron Gieslingen prišel naproti in jim izrazil lojalnost.⁴⁵

Norički vrh je imel med leti 1914 in 1928, ki mu je verjetno služil zgolj kot rezidenca. Po nakupu dvorca je nad portalom odstranil Hemplov grb in ga nadomestil z aliančnim grbom, ki vsebuje njegov grb in grb njegove žene Julije, rojene David pl. Rhonfeld. Umrl je v Salzburgu aprila 1936. Menjava grba kaže, da je bil dvorec tudi tedaj deležen nekaterih obnovitvenih del.

⁴³ Vzroki prve svetovne vojne 111. del, članek v Delu 29. 6. 1964.

⁴⁴ Jutro, 11. 7. 1939.

⁴⁵ Krajevni leksikon Slovenije, 4, str. 49.

Baronu Gieslu je na Noričkem vrhu leta 1928 sledil dr. Bohm, njemu pa Marija Černiček iz Maribora. Ko je ta prišla na boben, je Posojilnica Gornja Radgona 1934 na dražbi prodala posest Ruši Kunej, rojena Majdič, iz Celja.



Ruša Kunej, rojena Majdič⁴⁶



Jasna Kunej⁴⁷

Ruša je bila hči tovarnarja Petra Majdiča, ki je bil soustanovitelj tovarne Induplati v Jaršah pri Domžalah in ustanovitelj podjetja Merkur. Leta 1924 je ustanovil tudi prvo tovarno šamota v Jugoslaviji v Mladenovcu in tovarno šamota v Štorah, kjer so izdelovali šamotno opeko in šamotno malto. Tovarno je nato do zaplenitve leta 1945 vodila njegova hči Ruša Kunej.



Industrijski logotip Prve jugoslovanske šamotne tovarne⁴⁸

⁴⁶ Slika iz zasebne zbirke Dejana Zorka.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Mikola, Logotipi in podobe celjskih industrijskih podjetij, str. 29.

Po nakupu leta 1934 so dvorec Norički vrh ponovno obnovili in v naslednjih dveh letih ob njem zgradili terasast vrt v arhitektonskem krajinskem slogu.⁴⁹ Za dvorec Norički vrh se od tedaj uporablja tudi ime »Kunejev grad«. Naj omenimo še to, da je bila ob koncu vojne v dvorcu postojanka vlasovcev in Bolgarov, Nemci pa so imeli v kletih zapore. Kunejevi, ki so bili med vojno v gestapovskih zaporih, so po vojni pod prisilo dobili najemnike v dvorcu, večina posesti, razen vrta in dvorca, pa je bila nacionalizirana. Ruša je imela z bančnim ravnateljem Antonom Kunejem tri otroke: Jasno, Dagmar in Petra. Zaradi pomanjkanja sredstev po nacionalizaciji Kunejevi niso mogli najbolje vzdrževati dvorca, so pa vzorno skrbeli za vrt. Dvorec so kljub vsemu po najboljših močeh vzdrževali in skrbeli zanj. Po smrti Ruše sta za dvorec skrbeli hčeri Jasna in Dagmar, ki pa se je v jašku v vrtu leta 1985 smrtno ponesrečila. Enkrat po letu 1985 je v stavbo vdrla kriminalna združba, zvezala lastnico Jasno Kunej in nato iz stavbe odpeljala večje število kosov historične notranje opreme. Lastnico so sosedje menda našli in rešili šele čez nekaj dni. Ukradenih predmetov niso našli nikoli. Jasno, ki je umrla 2. februarja 2005, so pokopali v družinsko grobnico Majdičevih na Slovenskem pokopališču na Golovcu v Celju.

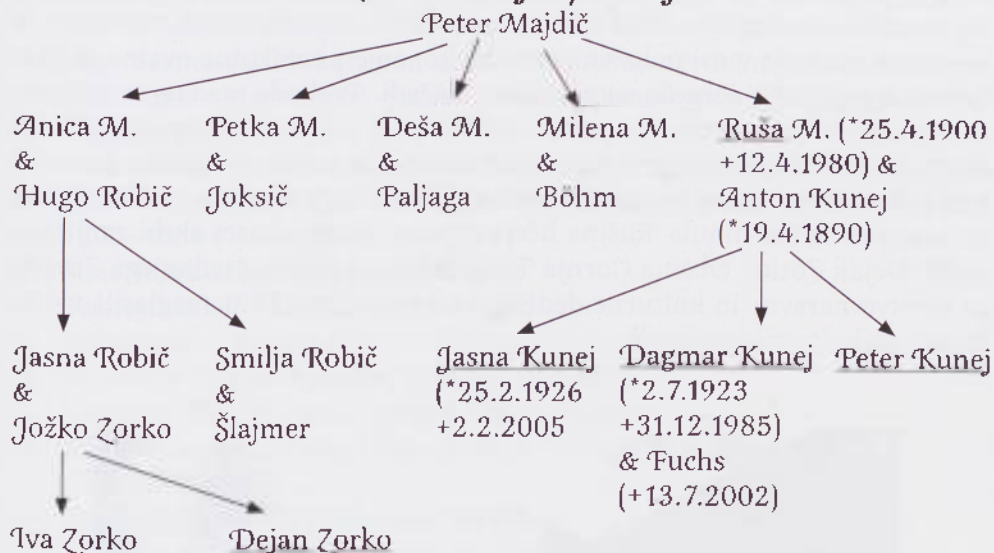
Zadnja dedinja Jasna Kunej⁵⁰ je v oporoki dvorec Norički vrh zapustila sinu svoje sestrične Dejanu Zorku. Ker se je po drugi svetovni vojni zelo malo vlagalo v dvorec, je ta začel propadati in ko se je Dejan Zorko lotil sanacije objekta, je prišlo do delnega porušjenja, ko se je zrušil eden od nosilnih stebrov v kleti. Obnova se nadaljuje v sodelovanju z Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Sedanji lastnik namerava dvorec temeljito prenoviti in ga uporabljati za stanovanjske namene.

Norički vrh je bil v začetku svojega obstoja pomemben kot sedež rodbine Narringer, nato pa je za skoraj štiristo let postal imenje gradu Pernek in skupaj z njim menjaval različne lastnike. Tu je bila konec 18. stoletja zgrajena viničarska hiša in pridelava vina je v prvi polovici 19. stoletja močno narasla, kar priča, da je bila glavna vloga posesti vinarstvo. Večkrat predelana stavba je dobila današnjo podobo leta 1934, ko je dvorec kupila rodbina Kunej, ki je dala urediti vzoren arhitektonski vrt, s čimer je dvorec ponovno dobil vlogo rezidence, ki bi jo naj ohranil tudi v prihodnosti.

⁴⁹ Simonič, Gornja Radgona – Vrt družine Kunej.

⁵⁰

Rodbina Majdič/Kunej



Vrt

V kompleks se vstopi skozi vhodni porton, ki ga krasijo klasicistične vaze, medtem ko glavni vhod predstavljajo kakovostna kovana vrata, ki so ena redkih tovrstnih ohranjenih vrat v Sloveniji.

Tako imenovani arhitektonski vrt je v letih 1935–36 oblikovala arhitektka Ilse von Fischerauer, ki je živela na Jeruzalemu v Slovenskih goricah. Naredila je kar nekaj družinskih vrtov po Sloveniji,⁵¹ vendar je Kunejev edini, ki je dobro ohranjen. Za vrt je značilna predvsem pravilna zasnova, zlasti dosledno v grajenih prvinah terasasto oblikovanje zemljišča, pergola – paviljon, prosta razvrstitev rastlin, veliko število trajnic, ki so cvetoče ali pa le z velikim dekorativnim listjem, ter bazen za kopanje. Ob bazenu in pod pergolo so verjetno potekali družabna srečanja in družinsko življenje. Poti in stopnišča so zasnovani tako, da se smer hoje nenehno spreminja. Možnost opazovanja vrtnih prizorišč iz različnih kotov pa veča tudi doživljajsko pestrost prostora in s tem prijetnost bivanja v njem.⁵² Vrt je v nasprotju z renesančnim ali baročnim stilom, saj rastline ne sledijo geometriji in so razvrščene prosto po prostoru. Po vseh naštetih značilnostih lahko Kunejev vrt kljub majhnim meram uvrstimo med enakovredne predstavnike arhitektonskega sloga krajinskega oblikovanja. Za slovenske razmere je vrt posebej pomemben kot redek, dobro ohranjen primer te vrste.

⁵¹ Ilse Fischerauer je oblikovala še vrtove v Lescah, Jaršah, na Pohorju, na Jeruzalemu v Slovenskih goricah in tako imenovani sončni park v zdravilišču Radenci. Vir: Dešnik, Vrt družine Kunej, str. 141, 142.

⁵² Simonič, Vrtovi Ilse Fischerauer – 2. del, str. 14.

Vrt, ki se nahaja na blagem pobočju pod dvorcem, je nastal kasneje in dokaj neodvisno od njega. Med štirimi terasami je najširša tretja, na kateri je na tratno podlago v osi položen bazen za kopanje pravokotno-ovalne oblike. Terasa se zaključi s pergolo na povišani ploščadi. Prehode med terasami povezujejo zanimivo narejene stopnice, ob katerih so podporni zidovi iz zloženih skal. 16. 6. 2008 je neurje uničilo velik del starih rastlin in dreves, ki so ob tem poškodovala vrtno pergolo in kamnite škarpe. Za ta vrt in rastline je vsa ta leta skrbela preminula Rušina hčerka Jasna Kunej, danes skrbi zanj njen dedič Dejan Zorko. Občina Gornja Radgona je na predlog tedanjega Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor leta 1991 razglasila vrt in dvorec za kulturni spomenik.



Dvorec Norički vrh danes

ARHIVSKI VIRI:

- AS, Franciscejski kataster 1824, Nro.488,- Provinz Inner Oesterreich, Kreis Marburger, Steuer Bezirk Obradkersberg, Gemeinde Pol litschberg.
- Pokrajinski arhiv Maribor [PAM]; SI_PAM/1802/001/055 Zemljiške knjige gosposčine Noriški Vrh (Kunejev grad, Imenje Pernek), 1803-1884 (Podserija).
- Steiermärkisches Landesarchiv Graz
Fahrenbüchel Gut 1757-1859 1 Sch.;
Narringer F. 1729 5 Sch.;
Racknitz F.3) 1379, 1434, 1546-1729 5 Sch.;
Cassinedi F.17Jh. 1667-1694 5 Sch.s.a.Hs.898;
Leslie F. s.A.Lamberg 1646-1804 A Pernegg und Hss.451, 751 und 752;
Dietrichstein F11) 1437-1869 14 Sch.;
D.F.gf.v. Dietrichstein s Hss. 39, 161, 573, 1569/1-3.

LITERATURA:

- Ansichten aus der Steiermark, mit vorzüglicher Beachtung der Alterthüm mer und Denkwürdigkeiten, als: Burgen, Schlösser, Kirchen u.s.w. Der als Erläuterung beigegebene Text enthält viele Daten zur Geschichte des Kronlandes, Knjiga; nemški; Graz; 1859.
- Balazic Peček, Bernarda, Učilnica v naravi : dijaki Srednje kmetijske šole Rakičan urejajo Kunejev historični vrt ob dvoreu pri Gornji Radgoni / Bernarda B. Peček, članek - sestavni del, Vestnik, Letnik 59, št. 22, 31. maj 2007.
- Baravalle Robert, Burgen und Schlosser der Steiermark, Graz, 1965.
- Delo, 29. 6. 1964, članek Vzroki prve svetovne vojne 111. del.
- Des heiligen römischen Reiches Graffen von Leslie deutscher Linie von ihren Ursprung 1067 bis zum Austerben 1802. Zgodovinski arhiv Ptuj, rokopisna zbirka, R - 39.
- Dešnik Stanka, Vrt družine Kunej, Noriški vrh 4, Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji, Ljubljana, 1995.
- Erschenjak, Simon, Schetina, Victor: Heimatkunde des Bezirkes Ober rad kersburg in topographischer, statistischer undchronistischer bezie hung dargest / von Simon Erschenjak & Victor Schétina, 1887.
- Giesl Wladimir; Zwei Jahrzehnte im nahen Orient, Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie; Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 1927.

- Golob Nada, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, Gradovi in dvorci v občini Gornja Radgona, 1998; Kunejev dvorec, str. 39–41.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Baron_Wladimir_Giesl_von_Gieslingen.
- Janisch, Josef Andreas, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, Gratz, 1978.
- Jutro, 11. 7. 1939.
- Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga Podravje in Pomurje, Ljubljana, 1980.
- Laurus Leslaeana explicata, sive Clarior enumeratio personarum utri usque sexus cognominis Leslie : unacum affinibus, titulis, officiis, dominiis, gestisque celebrioribus breviter indicatis, quibus a sexcentis, & amplius annis prosapia illa floret, ex variis authoribus, manuscriptis, & testimoniis fide dignis in unum collecta antikvarno gradivo; latinski; 1692.
- Mikola Mirko, Logotipi in podobe celjskih industrijskih podjetij, Celje: Zgodovinski arhiv, 2004.
- Perger Alojz, Slovenski biografski leksikon 1925–1991.
- <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:1990/VIEW>
- Pirchegger Hans, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte, 1962.
- Pirchegger Hans, Steierische Ortswappen, einschliesslich jener der Ehemaligen Untersteiermark, Graz, 1954.
- Schmutz Carl, Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark, T. teil A–G, 1822.
- Siebmacher J.; Der Adel in Kärnten, Krain und Dalmatien; 1980, Krainer Adel.
- Simonič, Tanja: Gornja Radgona – Vrt družine Kunej, Po zgodovinskih parkih in vrtovih Slovenije, Šmarje - Šap, 2009.
- Simonič, Tanja: Vrt družine Kunej v Gornji Radgoni : vrtovi Ilse Fischer auer – 2. del / Tanja Simonič: T1=Večer ISSN: 0350-4972. – Leto 61, št. 250 (27. okt. 2005), str. 14.
- Stopar Ivan: Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, 2. knjiga: Med Prekmurjem in porečjem Dravinje.
- Štefanič Tatjana, Rodbina Leslie : iz kraljestva Stuartov v habsburško cesarstvo = Leslie family : from the house of Stuart to the Habsburg empire / [besedila Marjeta Ciglencečki ... [et al.] ; uredila Tatjana Štefanič ; prevod Tanja Ostrman Renault, Irena Bezjak ; fotografije Boris Farič ... [et al.] ; risbe Nejka Uršič, Branko Vnuk.
- Urbar gosposčine Gornji Ptuj iz časa okrog 1677 za izbrane vasi spodnjega Ptujkega polja in dela Slovenskih gorc. Avtor(ji): Šemnički, Peter (avtor) / Hozjan, Andrej (mentor).

- Valvasor Johann Weichard, Bartholomaeus Ramschissl: Opus insignium armorumque 1687–1688, faksimile, SAZU, 1993.
- Weigl Igor, V kaftanu k cesarju, s hajduki po Gradcu in s knjižnico na Ptuju. Grofje Leslieji ter njihova mestna in podeželska bivališča v 17. in 18. stoletju, Zapuščina rodbine Leslie na Ptujem gradu, Ptuj 2002, str. 45 (dalje: Weigl).
- Weigl Igor, V kaftanu k cesarju, s hajduki po Gradcu in s knjižnico na Ptuju. Grofje Leslieji ter njihova mestna in podeželska bivališča v 17. in 18. stoletju, zapuščina rodbine Leslie na Ptujem gradu, Ptuj 2002.
- Worthington David, Na glavni poštni poti med Dunajem in Benetkami, rodbina Leslie v Sloveniji, Zapuščina rodbine Leslie na Ptujem gradu, Ptuj 2002.

»Zid« ali Železne dveri, preteklost in današnji položaj velike zidanice v besedi in (predvsem) v fotografiji

Če nas pot ponese iz Ljutomera v smeri juga proti Ormožu, potem se hitro približamo vznožju gričevja, po katerem se razprostira »Vinska cesta«,¹ ki teče preko Ljutomersko-Ormoških goric. Omenjena pot nas takoj na začetku pripelje do razčlenjenega naselja, Železnih Dveri.²



Zidanica danes.

Železne Dveri so manjše naselje, ki leži na nadmorski višini cca. 250 metrov. Kraj je od Ljutomera oddaljen nekje tri kilometre. Na severu je kraj obdan z gozdom, ki je po glavnini listnat.³ Kraj je bil še do nedavnega v gospodarskem smislu v precejšnji meri vinogradniškega ustroja. To nedvomno ostaja še danes, saj bližnji vinogradi pričajo o živahni vinogradniški dejavnosti. Namen članka ni pripovedovanje o vinogradništvu, temveč predstavitev stare zidanice, ki daje kraju zraven vinogradništva osrednjo karakteristiko.

* Rado Podgorelec, študent zgodovine, Filozofska fakulteta Maribor.

¹ Vinska cesta poteka prek Železnih Dveri, Jeruzalema in Svetinj v smeri proti Ormožu.

² Roman Savnik, Železne Dveri, v: Krajevni leksikon Slovenije, IV. knjiga Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980, str. 153, (dalje: Savnik, Železne Dveri).

³ Prav tam, str. 153.

Preteklost ...

Velika zidanica, ki je osrednja tema članka, je upodobljena že na Vischerjevi grafiki iz 17. stoletja. In sicer kot »Eisenthor«. Velika zidanica je pripadala samostanu benediktincev »v Admontu Abtov«.⁴



*Upodobitev Železnih dveri na Vischerjevi grafiki iz 17. stoletja.
Iz grafike je moč razbrati prisotnost zidanice nedaleč od Jeruzalema.*

Podobno kot druge dvorce je obravnavan dvorec vodil oskrbnik. Oskrbniki, ki so vodili tovrstne posle, so morali biti dokaj sposobni. V sklopu vinogradniškega posestva so oskrbniki morali skrbeti za mnoge zadeve. Med drugim za nemoten potek poslov, skrb za delovno silo, ki so jo predstavljali viničarji. V duhu tega je tekla tudi trgovina z vinom, o kateri nekaj več besed kasneje.



Vris zidanice na Franciscejskem katastru. Lepo je vidna tipična oblika L. Arhiv Republike Slovenije, Franciscejski kataster za Štajerko, Mariborska kresija, 1823–1869. SI AS 177/M/F/M159/g/A02 list A02.

⁴ Savnik, *Železne Dveri*, str. 153.

Kot upravitelj omenjenega »vinogradniškega posestva admontskega samostana«⁵ ostaja še najbolj znan Janez Geist. Omenjeni je bil ljutomerski tržan in pozneje leta 1757 tudi župan.⁶ Omenja ga tudi Kovačič, ki o njem poda nekaj najosnovnejših podatkov. Med drugim, da je umrl 13. junija 1760 v starosti 82 let.⁷



»Pogled na Železne dveri«, fotografija je objavljena na spletni strani: <http://www.prlekija-on.net/galerija/1209/stare-fotografije.html>, datum pridobitve: 28. avgust 2013.

Zgodovina omenjenega objekta je ostajala skozi ves čas precej zanimiva. Kot že rečeno, je bila lega tista, ki je odigrala ključno vlogo. Za časa druge svetovne vojne je objekt postal predmet zanimanja Hermanna Göringa, drugega človeka Hitlerjeve Nemčije. Omenjeni si je hotel tod urediti rezidenco. Za časa druge velike vojne so na dvorcu tekla tudi večja dela. Nemci so uredili vodovod in igrišče.⁸

⁵ Srečko Pavličič, Geist, zapis, Splošna knjižnica Ljutomer, Domoznanska zbirka, str. 2.

⁶ Prav tam, str. 2.

⁷ Fran Kovačič, Ljutomer, Zgodovina trga in sreza, Po Šlekovečevih kronikah in drugih virih, Maribor, 1926, Izdalo Zgodovinsko društvo, Tisk tiskarne sv. Cirila in Metoda v Mariboru, str. 148, (dalje: Kovačič, Ljutomer).

⁸ Obnova vinogradov pri gradu Železne dveri, Na severozahodni strani gradu Železne dveri so se lotili obnove, Prlekija on net, <http://www.prlekija-on.net/lokalno/4944/obnova-vinogradov-pri-gradu-zelezne-dveri.html>, datum pridobitve: 27. avgust 2013.

V spominu ljudi se je ohranila tudi »Göringova cesta«, ki je danes ni več.⁹ Obstaja še sicer gozdna cesta, ki vodi skozi bližnji gozd in poteka skoraj v celoti približno po omenjeni cesti. Cesto so Nemci tlakovali, še dolgo pozneje je bilo moč videti ostanke ceste, ki jih pa danes ni več. Tu in tam je viden le grušč, ki pa ni zadosten dokaz, da je tekla cesta ravno tam. Tukaj se upiram predvsem na relief, ki ne dopušča, da bi cesta tekla kjer koli drugje. Pozneje je oblast druge Jugoslavije omenjeno cesto načrtno deformirala.¹⁰

1947. leta je v objektu začel delovati vrtec, ki so ga pozneje preselili v na novo urejene prostore v Gresovščaku. Ob novi oblasti po drugi svetovni vojni je bila zidanica nacionalizirana. Po propadu Jugoslavije oz. po osamosvojitvi pa je bila denacionalizirana in je znova prešla v roke starim lastnikom, benediktincem.



Domneven potek »Göringove ceste« skozi bližnji gozd. Rdeča črtkana smer kaže, kje bi morebiti lahko tekla omenjena cesta. Zemljevid je dostopen na Google Earthu. Zraven tipične oblike L je vidna še ena stavba, ki pa je danes ni več. Na desni strani je prikaz odseka, kjer je cesta ostala še najbolj vidna. Povsod je moč videti grušč, le tu in tam je še ostal kamen nameščen v prvotni obliki.

⁹ Ivanka Magdič, ustni vir, stanujoča v Gresovščaku 19.

¹⁰ Obnova vinogradov pri gradu Železne dveri. Na severozahodni strani gradu Železne dveri so se lotili obnove. Prekija on net, <http://www.prekija-on.net/lokalno/4944/obnova-vinogradov-pri-gradu-zelezne-dveri.html>, datum pridobitve: 27. avgust 2013.

Arhitekturni značaj

Poslopje reprezentira primer »baročne vinske pristave«.¹¹ Stavba ima zraven pritličja še eno nadstropje, ki se zaključuje v strešni del stavbe. Zidanica ima obliko črke L. Grajena je iz opeke, le okoli oken in vrat je uporabljena kombinacija kamen-opeka. Obrobe oken in vhodov so obarvane sivo. Same obrobe okrog oken so v tem prostoru redkost.

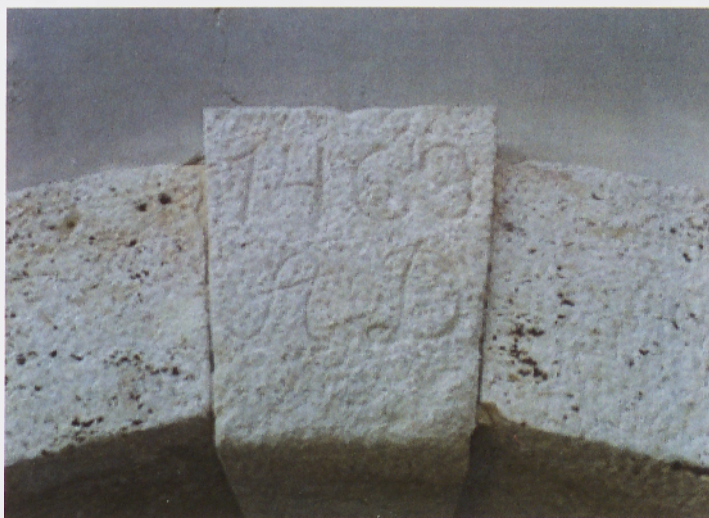
Omet stavbe je bele barve. Lokalno prebivalstvo zidanico Železne dveri še danes imenuje »Zid« ali pa »pri Zide«. Temu botruje ravno zidano poslopje, ki je od ostalih tukajšnjih hiš izstopalo, saj so slednje bile večinoma grajene iz kombinacije blato»slama«-les (panonski način gradnje hiš). Ljudski spomin omenja v stavbi prisotnost kapelice, ki so jo uporabljali menihi za obredne namene. Danes kapelice seveda ni več, k čemu je pripomoglo tudi obdobje med leti 1945 in 1990. Današnji preostanki okrog zidanice še pripovedujejo o bogati in barviti preteklosti.¹²



Primer obrob okoli oken in propadajoč fasadni omet.

¹¹ Savnik, Železne Dveri, str. 153.

¹² Savnik, Železne Dveri, str. 153.



Letnica iz leta 1469.

Zraven stavbe je stal še pomožen objekt, ki je služil predvsem gospodarskim potrebam, pozneje pa tudi kulturnim, saj so v omenjenem objektu uredili dvorano in celo oder, kjer so se odvijale različne prireditve. Ker pa sta čas in človek odjemalca marsičesa, tudi ta objekt danes več ne stoji. Obstajajo fotografije, ki pričajo o prisotnosti omenjenega objekta.



Eden izmed vhodov in tipična obroba okrog vrat.

Če se vrnemo nazaj na obravnavo zidanice, ne gre mimo omembe kleti, ki je še danes ohranjena. Klet je lepo »velbana«. V stavbo vodijo trije vhodi, ki so med seboj ločeni. Nobenega vhoda ni iz vzhodne in severovzhodne smeri.



Nekdanja sirena. Danes nedelujoča in pozabljena.



Mehanizem vodnjaka izpred nekaj let.



... in danes.



Napis datacije iz leta 1904.

Na tem mestu gre omeniti še star vodnjak, ki je služil za oskrbo z vodo. Lepo je ohranjen še mehanizem, ki je datiran z letnico 1904, kar nam prikazuje tudi dodana fotografija. Škoda je, da vodnjak ni vzdrževan, saj ga gre smatrati kot del kulturne dediščine.

Vinogradniška dejavnost v zaledju posesti

Že omenjena primarna dejavnost omenjenega posestva je bila vinogradništvo. To ostaja še danes. Skozi čas je veljalo, da so vinogradi, ki so bili v sklopu posestva, elitni. Tako je lastniška mreža samostana segala tudi v druge kraje, med drugim tudi v Nunsko Grabo, kjer je v sklop posesti spadalo več vinogradov, stanovanje ter dve preši. Od omenjenega danes več ni ostalo nič. Kod so segali, je moč razbrati tudi iz objave »VITI. Vinske razstave in vinskega sejma«, ki je bila 3. marca 1936. Gre za majhni katalog, ki razodeva nekaj zanimivih podatkov o vinarjih, ki so vino prodajali. Tako je v seznamu moč zaslediti Admontski samostan, vinogradi samostana pa so se nahajali v Ilovcih, Železnih Dverih in Nunski Grabi. Vrste vin, ki so jih gojili, so bile: dišeči traminec, beli burgundec, laški rizling, muškatni silvanec, modri burgundec, rulandec, šipon in pa mešano vino. Nedvomno bi se med vrstami našla še katera, a na seznamu ni navedena. Seznam nam razodeva, da je šlo v skupnem seštevku v prodajo 678 hektolitrov vina. Največ vina, namenjenega prodaji, je bilo pridelanega v Železnih Dverih (kar 500 hektolitrov). Drugo mesto so zasedali vinogradi v Ilovcih (cca. 80 hektolitrov). Količinsko so prodajali največ mešanega vina.¹³ Ti podatki nam dajejo vpogled v stanje vinogradov v zaledju omenjenega dvorca v točno določenem trenutku.

Danes se v sami zidnici sicer ne da kupiti vina, a obstaja smernica za prihodnost, da bi se uredila vinoteka. Taka poteza bi pozitivno vplivala na prepoznavnost in namembnost zidanice. S tem bi bil osnovni namen le-te do neke mere znova dosežen.

Notranjost

Notranjost omenjenega objekta je danes v zelo slabem stanju. Starega kamina ni več, saj je pod omagal pod njegovo težo. Povsod so sledovi preurejanj in neustreznih posegov. O omenjeni kapeli ni več sledu. Izginila je tudi podoba Marije, ki bi se v dvorcu naj nahajala. Le na enem kraju je še viden ostanek, morebiti celo freske, a je nanos nejasen. Za tovrstno določbo bi bilo potrebno mnenje strokovnjaka. Sicer se nanos barve nahaja na mestu, kjer bi naj bila nekoč podoba naslikana, a omenjeno ostaja domneva. Vidni so ostanki elektrifikacije.

¹³ VITI. Vinska razstava in vinski sejem, v Ljutomeru 3. marca 1936. Ljutomerski vinarski okoliš, Splošna knjižnica Ljutomer, Domoznanska zbirka, str. 2, (dalje: VITI. Vinska razstava).



Nekoč je bil kamin, danes pa ...

Klet je zanemarjena in potrebna konkretnega gradbenega posega. Tudi stene niso več povsem ravne. Izginil je grb, ki se je nahajal nad enim izmed vhodov. Informacije, kdaj je do izginotja prišlo, nimam (definitivno se je to zgodilo za časa druge Jugoslavije). Vidni so tudi pleskarski nanosi barve, najverjetneje iz časa, ko so v stavbi bila stanovanja.¹⁴



Slavni velbi in kletni prostor.

¹⁴ Tekst je tvorjen izključno na podlagi lastnega obiska obravnavane stavbe.

Zaključek

Zidanica v Železnih Dverih čaka predvsem na trenutek, ko bo prišlo do ustreznih obnovitvenih posegov. Obnova je tukaj sicer zelo relativen pojem, a sedaj še ni prepozno (za deset let mogoče bo). Primarni namen tega kratkega članka se mi zdi dosežen, saj sem z vsebino hotel predvsem prikazati, kaj se z zidanico dogaja in v kakem stanju je. Kot sekundarni namen sem si zadal prikazati to, kar se da videti na terenu. Članek je tako tudi produkt nabora informacij, ki jih lahko najdemo neposredno okrog lokacije. Seveda sem si pomagal z literaturo in ustnimi pričevanji. Verjamem, da članek še zdaleč ni zadnji, ki pripoveduje o obravnavani zidanici. Kot že rečeno potekajo v stavbi gradbena dela. Le-ta bodo nekega dne končana. Takrat bo priložnost za nove vsebine o omenjenem. Le na pravi čas je treba počakati ...



Še ena fotografija zidanice primerljiva s sliko številka 4.

LITERATURA

- Roman Savnik, *Železne Dveri*, v: *Krajevni leksikon Slovenije*, IV. knjiga Podravje in Pomurje, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1980.
- Srečko Pavličič, *Geist*, zapis, Splošna knjižnica Ljutomer, Domoznanska zbirka.
- Fran Kovačič, *Ljutomer, Zgodovina trga in sreza*, Po Slekovčevih kronikah in drugih virih, Maribor, 1926, Izdalo Zgodovinsko društvo, Tisk tiskarne sv. Cirila in Metoda v Mariboru.
- Ivanka Magdič, *ustni vir*, stanujoča v Gresovščaku 19.
- VTTT. Vinska razstava in vinski sejem, v Ljutomeru 3. marca 1936, Ljutomerski vinarski okoliš, Splošna knjižnica Ljutomer, Domoznanska zbirka.

Spletne strani

- Arhiv Republike Slovenije, Franciscejski kataster za Štajerko, Mari-borska kresija, 1823–1869. SI AŠ 177/M/F/M159/g/A02 list A02.
- <http://www.prlekija-on.net/galerija/1209/stare-fotografije.html>, datum pridobitve: 28. avgust 2013.
- http://www.prlekija-on.net/uploaded/Prlekija_Ljutomer_316.jpg, datum pridobitve: 28. avgust 2013
- Obnova vinogradov pri gradu Železne dveri, Na severozahodni strani gradu Železne dveri so se lotili obnove, Prlekija on net, <http://www.prlekija-on.net/lokalno/4944/obnova-vinogradov-pri-gradu-zelezne-dveri.html>, datum pridobitve: 27. avgust 2013.

Usnjarstvo v Ljutomeru

Urbana okolja srednjega veka so razvijala številne dejavnosti, storitve in obrti, ki so z izdelki neposredno vplivale na vsakdanje življenje. Eno takšnih je bilo področje usnjarstva. Potreba po izdelkih ali polizdelkih iz usnja oziroma kož je bila velika, vsakdanja in trajna.

Za razvoj usnjarske dejavnosti je bilo potrebnih kar nekaj pogojev. Kot prvo je bilo potrebno ustrezno zaledje, ki je kontinuirano nudilo dovoljšno količino svežih kož, po obdelavi primernih za različne namene. Kot drugo je bila potrebna zadostna količina tekoče in stoječe vode, ki je bila v usnjarstvu neobhodno potrebna v skoraj vseh postopkih obdelave kož. Kot tretje velja seveda omeniti ostale pogoje, ki so bili nujni za usnjarske postopke: dobava lužil, barv in drugih materialov, ki so vplivali na kvaliteto in videz končnega izdelka. Mnoge surovine za predelavo kož so se pridobivale po povsem naravnih postopkih, čemur so odlično služili hrastovi gozdovi (šiške), teh pa je bilo v neposredni okolici trga Ljutomera dovolj. Da se je ob tem vzporedno usposobilo zadostno število ljudi, ki so bili večji usnjarskih opravil, je razumljivo, v kolikor gre upoštevati načine in korake od želja in potreb do mojstrskega poklica usnjarja po postopkih, veljavnih v minulih stoletjih.



Ljutomer po Vischerjevi grafiki, 1681

Usnje je bilo vedno iskano blago. Kot kožni polizdelek so ga rabili kolarji, jermenarji, kovači, celo mlinarji in še kdo. Kot končni izdelek je bil prav tako iskan pri vseh navedenih obrtnikih, še bolj pa pri sedlarjih, čevljarjih, krojačih, tapetnikih in številnih drugih. Nasploh je usnje veljalo za blago velikega tržnega pomena, naj ob tem upoštevamo vsakdanjo rabo ali potrebe v luksuzne namene. Šele umetne mase so usnje izpodrinile, čeprav ohranja tudi danes svoj prestižni položaj in rabo.

Ljutomer je kot srednjeveški trg zelo zgodaj razvijal tudi usnjarsko obrt. Žal so ohranjeni zapisi o tem skopi. Več ohranjenega arhivskega gradiva je že novoveškega, pa še to od 17. stoletja dalje. Tako se z usnjarji v Ljutomeru najprej srečamo v raznih seznamih tržanov, omenjajo pa jih tudi drugi zapisi, kot so protokoli trškega magistrata, zapisi o sprejemu novih tržanov, zapuščinske, cenitvene in kupne zadeve.¹

Če sklepamo na osnovi znane Vischerjeve grafike trga Ljutomera iz leta 1681, kje so bile možne lokacije delovanja ljutomerskih usnjarskih delavnic, je jasno, da ob reki Ščavnici, ki je tekla ob severni strani trga. V kolikor je bil najbolj zahodno na reko postavljen trški mlin, kjer je v »zajzi«, torej v vodnem zajetju, bilo od nekdanj tudi priljubljeno priložnostno kopališče, potem je logično, da so usnjarske delavnice sledile nizvodno. Le tako se morebiten smrad luženja in predelave usnja ni širil po trgu, odpadne mase pa je tok reke odnesel. Takšno prakso poznamo prav v Ljutomeru vse v pozna leta 20. stoletja.²

* Srečko Pavličič, višji knjižničar, Splošna knjižnica Ljutomer.

¹ Ljutomerski usnjarji in s tem dejavnost v arhivih zaenkrat ne predstavljajo raziskovalne celote. Tudi tukajšnji zapis temelji na slučajnih najdbah in nepovezanih raziskovanjih.

² Tudi sodobna usnjarna Konus je v Ljutomeru delovala na tak način do zaprtja. Delovni procesi so bili prava okoljska katastrofa.



‘V srednjeveški usnjarski delavnici’³

Razumljivo je, da so se tudi ljutomerski usnjarji združevali v cehe. Samostojnega po dosedanjih virih niso imeli, neka posebna naveza na cehe v sosednjih mestih pa tudi ni bila tako izrazita, kot recimo pri sodarjih. Tako so se ljutomerski usnjarji povezovali z radgonskimi, mariborskimi, zelo malo s ptujskimi in varaždinskimi, segali so celo do Gradca in s posli preko meje na Ogrsko.⁴ Ljutomeru sicer najbližji usnjarski ceh na Ptuju je imel od nekdaj tudi svoja pravila. Lepo ohranjen Cehovski red iz leta 1638 je bil verjetno podoben tudi tistemu, po katerem so delovali ljutomerski usnjarji. V kolikor pa je cehovskim pravilom botrovala oblast in odločitev samega cesarja, pa toliko bolj.



Pečat iz 19. stoletja z znakom usnjarskega ceha (vedro, strgala)

³ <http://austria-forum.org/af/Heimatlexikon/Lederer>.

⁴ V tej smeri bo potrebno opraviti dodatna arhivska raziskovanja in povzetke.

V vsakdanjem življenju so se tudi usnjarji v Ljutomeru držali pravil, kakor jih je določala trška oblast. S primernim premoženjem, moralno in versko neoporečnostjo ter v skladu z veljavnimi manirami so se kot ugledni tržani vključevali v skupnost tako z delom kot z imenom.

Ohranjene listine izpred stoletij z lepopisnimi zapisi omenjajo nekaj imen, ki so kot posamezniki ali družinska obrt bili kar več generacij usnjarji. Dodani podpisi in osebni pečati govorijo o njihovi veljavi, bogastvu in predvsem ugledu. Usnjarstvo je tudi v majhnem Ljutomeru bilo donosen posel, proizvodi pa iskano blago. Če domnevati smemo, kod in kam so usnjarje vodile poslovne poti. Stari zapisi govorijo o pogosti prodaji govejih in svinjskih kož iz krajev čez Muro, torej z Ogrskega, prodajne poti končnih izdelkov pa so iz trga vodile bolj v smeri avstrijske Štajerske.⁵

Kakor koli že, usnjarstvo se je v Ljutomeru kot aktivna oblika gospodarske dejavnosti ohranilo vse do danes.

Iz ljutomerske preteklosti povzemam nekaj imen, ki so bila v svojem času povezana z usnjarsko obrtjo.⁶

Dokument *Popis tržanov, hiš, posesti in dejavnosti* iz leta 1754 med drugimi omenja tudi usnjarje (*lederer*). To sta bila Matija Erjavec in Matija Rakovec.

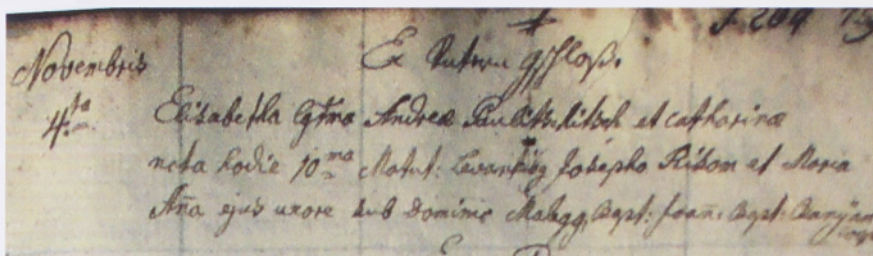
⁵ Če in druge ugotovitve so nastale na osnovi različnega zbranega gradiva ljutomerskega trškega fonda v PAM.

⁶ Imena in drugi osebni podatki posameznikov so zbrani iz cerkvenih matic Župnije Ljutomer, ki se nahajajo v Nadškofijskem arhivu v Mariboru. Druge listine so iz zasebnega arhiva in iz Pokrajinskega arhiva Maribor.



Mihael Erjavec z ženo, poslednji iz vaške linije Erjavcev s Krapja, ok. 1950

Leta 1726 se je Matija Erjavec tretjič poročil z veliko mlajšo Marijo Turk (roj. 1708), hčerjo tržana Gašperja Turka in njegove žene Marije, rojene Kodelič z bližnjega Kamenščaka, ki je v okviru pomerija še sodil pod trg. V tem zakonu rojeni sin Dominik Erjavec (roj. 1742) je usnjarsko dejavnost v trgu nadaljeval. V njegovem drugem zakonu z Marijo Schreiner (roj. 1761) iz Cezanjevcev se je leta 1782 rodil edini sin Johan Erjavec. On je bil tisti, ki je družinsko obrt nadaljeval v tretji generaciji. Po njegovi smrti leta 1814 se je vdova Marija, sicer rojena kot tržanska hči iz družine Hernja, znova poročila naslednje leto. Tokrat je vzela 28 letnega Ptujčana Johana Košenino. Nadaljeval je z usnjarskim delom, kakor je to počel tudi njegov oče Martin Košenina na Ptuju. Erjavci so v trgu izumrli, njihova usnjarska obrt pa je s tem prešla v druge roke.



Omemba, Jožefa Risoma in njegove žene Marije Ane kot krstnih botrov, 1759

V dveh generacijah se med ljutomerskimi usnjarji pojavijo tudi **Šalamuni**. Kot prvi je bil to Vid Šalamun, stanujoč na trški hišni številki 58, kasneje pa njegov sin Simon, ki se je leta 1808 poročil s Katarino Babnik, vrvarjevo hčerjo, prav tako iz Ljutomera. Simon in Katarina sta imela le dve hčeri, od katerih se je Katarina leta 1845 poročila z Alojzom Herzogom. Ob njem se poslednjič omenja tudi usnjarska dejavnost v povezavi s Šalamuni.

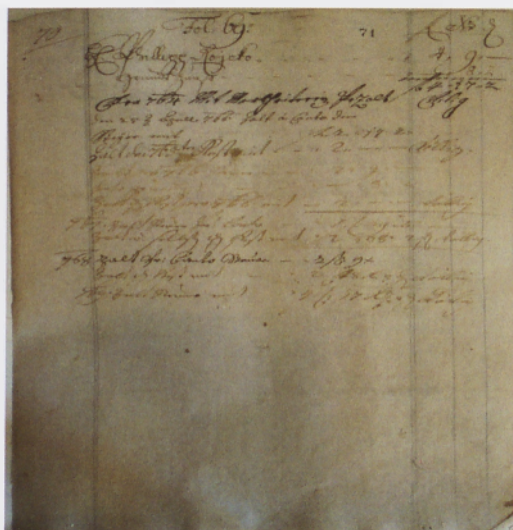
[illegible]

Poroka Simona Šalamuna in Katarine Babnik, 1808

Kot ljubomerski trški usniar je znan tudi Filip **Rojko**.

Rodil se je leta 1709 tržanu Janezu Rojku in njegovi ženi Urši, njegovemu krstu pa je botrovala Lucija Warašič, žena legendarnega trškega župana Gregorja, in trški sodar Matija Čolek, kar posebej priča o ugledu Rojkov v trgu. Leta 1737 se je poročil z Dorotejo Vuk, vdovo po trškem učitelju Antonu Ročkerju. Filipu se je naslednje leto rodila edina hči, je pa imela Doroteja v prvem zakonu za sabo kar deset rojstev in veliko družino preživelih otrok. Arhivski viri omenjajo poleg Filipa tudi njegovega brata Sebastjana Rojka (roj. 1712), a brez natančnega zapisa, če je bil tudi on usnjar.

Tudi usnjarsko dejavnost Filipa Rojka uvrščamo v Ljutomeru med manjše in delujoče le krajši čas. Vsekakor pa ne gre prezreti sorodstvenih vezi Rojkov s Kocipri, kar vsaj po tej poti približa njihovo dejavnost z usnjarstvom že omenjenih Rakovcev.

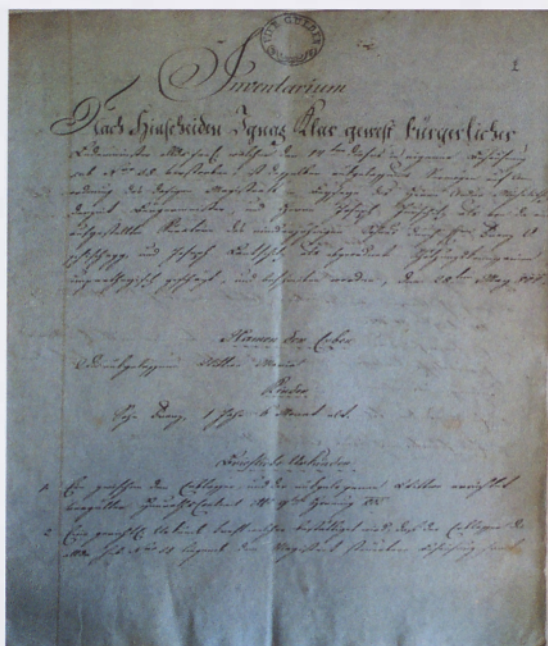


Filip Rojko, omenjen v trški davčni knjigi Ljutomer

Najkrajši čas je v Ljutomeru kot usnjar deloval Ignac **Klar**.

Domnevati smemo, da je bil po poreklu z Ogrske (Prekmurec, tam je še najti ta priimek) ali od nekod z avstrijske Štajerske.

Leta 1800 je na trški licitaciji za 1572 florinov kupil licenco in dejavnost usnjarske obrti. Čez dve leti se je kot šestintridesetletnik poročil s tržanko Marijo Mavrič (roj. 1780). V zakonu se je rodil sin Franc, Ignac pa je že leta 1804 umrl. Še isto leto se je vdova Marija poročila z Janezom Dominkušem. Inventar po umrlem Klaru je bogat vir pregleda njegovega premoženja in zapuščine, ki je v primerjavi z vrednostjo kupljenega imetja izpred dveh let presegala vrednost 3950 florinov, kar je bilo v tistem času solidno trško imetje. Del tega, v višini 145 florinov, je vdova Marija podarila ustanovi Jagrovičeve (trški špital, hiralnica), kar navaja zapisnik predanih predmetov in ga je potrdila tudi trška oblast.



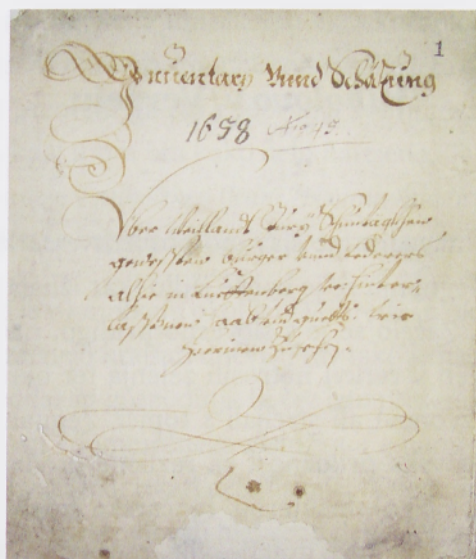
Prva stran inventarja po umrlem Ignacu Klaru, 1804

Čeprav zaradi pomanjkanja pisnih in drugih virov o nekaterih usnjarjih v Ljutomeru ne moremo veliko povedati, jih velja vsaj omeniti v takšnem obsegu, kolikor je o njih sploh znanega.

Eden takih je bil Jurij **Šentak**, tržan in usnjar, ki je umrl že leta 1658.

Ob njegovi smrti je bil zapisan inventar njegovega premoženja, zato se ve, da je posedoval hišo z gospodarskimi poslopi in vrtom v trgu, nekaj njiv in travnikov v bližnji okolici in vinograd pod gosposčino Ormož. Bil je tudi lastnik mlina v Presiki, katerega je po svoji smrti brat Peter zapustil trškemu špitalu za delovanje.

Jurij Šentak je bil poročen z neko Heleno, s katero je imel sina Gregorja in Kolomana. Gregor se je leta 1658 poročil z Merkasovo, hčerjo učenega in uglednega Ljutomerčana Petra Merkasa, sicer avtorja nekaterih filozofskih in drugih del. O Kolomanu je znano le, da je leta 1697 imel hčer Evo. Vdova po Juriju Šentaku se je leto dni po moževi smrti znova poročila s tržanom Mihalkovičem. O Šentakih bi lahko dodali še, da v trgu niso bili med priljubljenimi. Proti njim je bilo vloženih veliko tožb, leta 1699 pa je bila Barbara Šentak obtožena celo kot čarovnica.



Inventar po umrlem »ledererju« Juriju Šentaku, 1658

Začetek 19. stoletja je tudi med usnjarji v Ljutomeru prinesel spremembe. Stari načini cehovske dejavnosti so počasi ugašali in se spreminjali v večje obrate, ki so se čez desetletja industrializirali. Tudi nekoč znani priimki trških usnjarjev so preminili, zamenjali so jih novi s svojimi novimi življenjskimi in ustvarjalnimi zgodbami.

Miholovo v Veržaju

Žegnanje

Danes pri žegnanju navadno ne slavimo posvetitve cerkve, ampak god far-nega zavetnika. Ob žegnanju se je boljše jedlo (kar izhaja iz predkrščanskega žetvenega praznika). Začelo se je s slovesno pridigo, navadno so na zvonik obesili zastavo, po tleh v cerkvi natrosili zelenja ter okrasili oltar in prižnico ter pritrkavali z zvonovi ali streljali s topiči. Žegnanje s šotori oziroma stojnicami je bila trgovska priložnost za različne prodajne izdelke: oblačila (rute, klobuki, čevlji, blago), bižuterijo, lončarske izdelke, lectarske izdelke, sladkorčke, delovna orodja (biči, grablje, vile, ročaji), otroške igrače (piščalke, orglice, žvegle) ... Prodajalci so prodajali vroče klobase: »Ase, klobase! Kdor jih hoče, zdaj so vroče!« Na sejme so prihajali tudi berači. Žegnanje je bilo nekoč priložnost za spoznavanje bodočih zakoncev, kjer so se družili ob plesu in petju; igrali so godci, nemalokrat pa je prišlo tudi do pretepov, zato je veljala posebna pravna ureditev, prošenjski mir.¹ Bolj kakor zaradi nakupov so cvenski kmetje obiskovali sejme zaradi družabnosti, pa tudi iz razloga, da so za kratek čas odšli od doma.²

Sv. Mihael (29. 9.)

Nadangel sv. Mihael je zavetnik katoliške cerkve, umirajočih in za srečno smrt, vernih duš in pokopališč, bojevnik proti satanu, varuh vere. Njegova naloga je, da pospremi duše rajnih na drugi svet, v eni roki drži meč, v drugi tehtnico. Največkrat je prikazan v viteški opravi s čelado, mečem, sulico in ščitom; najznamenitejša je upodobitev, kako prebada zmaja.³

* Jelka Pšajd, višja kustosinja, Pomurski muzej Murska Sobota.

¹ Niko Kuret, 'Praznično leto Slovencev. Druga knjiga, Družina, Ljubljana 1989, str. 143; Ignac Koprivec, 'Kmetje včeraj in danes, Glavna hranilnica pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 1939, str. 194(199); Slovenika. Slovenska nacionalna enciklopedija, PtZ, Mladinska knjiga Založba, d. d., Ljubljana 2011, str. 1159.

² Miran Puconja, Slovenska kmečka kultura. Na Cvenu od zemljiške odveze do začetka tretjega tisočletja, Tiskarna Klar, d. o. o., Murska Sobota 2011, str. 199.

³ Niko Kuret, 'Praznično leto Slovencev. Druga knjiga, Družina, Ljubljana 1989, str. 18; Vera Schaubert in Michael Schindler, Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1995, str. 506.

Posamezna kmečka opravila je kmečkemu človeku določal cerkveni koledar z godovnjaki. Posamezna opravila v naravi so se vsako leto ob zelo podobnem času ponovila in to se je preneslo na čas godovanja svetnikov. To je bilo kmečkemu človeku orientacija, kdaj mora biti kako delo narejeno. Tako je na Cvenu veljalo pravilo, da se ječmen seje v *miholsken tjedni*. Na *miholski teden* se pospravijo koruza, fižol in buče; začeti se mora z žetvijo in pospravljanjem ajde.⁴

Po godu sv. Mihaela je v kmečkem okolju v Vuhredu in okolici dopoldanska malica odpadla, ker se začnejo krajšati dnevi. Prav tako je na njegov god služabnik, za katerega sta gospodar in gospodinja že čez leto presodila, da bo ostal pri hiši, dobil denar v vrednosti enomesečnega zaslužka. Če namreč do Šmihela ni dobil likofa, je moral po novem letu iskati delo drugje. V Radlje ob Dravi so šli na mihaelovo gospodarji, če so potrebovali hlapce in dekle.⁵ Trgatev ranih sort grozdja se je pričela na miholovo. Pred miholovim nihče ni smel zobati grozdja, ker je veljalo, da tisti, ki bo zobal grozdje prej, ne bo mogel pomagati vernim dušam iz vic.⁶

Po godu sv. Mihaela so v Veržēju lahko začeli trgati grozdje na brajdah; prej ne, ker je bilo še kislo.⁷ Tudi pasti krave so po *miholovem* lahko začeli po celem travniku: »Aha, miholovo je, zaj pa lahko širom pasemo.«⁸

Na Slovenskem⁹ je znanih kar nekaj (delovnih) pregovorov in vremenskih rekov, povezanih s sv. Mihaelom: Sv. Mihael leto zapre, sv. Jurij pa ga odpre! / Sv. Mihael prežene kače v grozdnih jagodah. / Če na mihelovo sever vleče, veliko zimo in sneg obeče. / O sv. Mihaelu če grmi, viharjev veliko pozimi buči. / Če žerjavi o sv. Mihaelu še ne gredo, še pred božičem zime k nam ne bo. / Če sv. Mihael v želodu leži, obilno nam božič s snegom pognoji. / Za otavo je do miholovega zadnji čas. / Na miholovo sejejo ozimni ječmen, da je lep in poln. / Če na mihalovo z dole sever vleče, veliko zimo in sneg nam prinese.¹⁰

⁴ Miran Puconja, Slovenska kmečka kultura. Na Cvenu od zemljiške odveze do začetka tretjega tisočletja, Tiskarna Klar, d. o. o., Murska Sobota 2011, str. 40, 187.

⁵ Nada Miklavc, rojena leta 1930, Vuhred, v: Ur. dr. Marija Makarovič in Majda Sušek, Trije rodovi v Vuhredu in okolici, Radlje ob Dravi-Vuhred 1996, str. 212, 228, 241.

⁶ Anton Vodan, Vinogradniško - kletarska opravila nekoč in danes, v: Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, letnik 11, št. 2, 1995, str. 34.

⁷ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁸ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁹ Niko Kuret, Praznično leto Slovencev. Druga knjiga, Družina, Ljubljana 1989, str. 20.

¹⁰ Najszvetejšega srca Jezusovoga veliki kalendár za lúdsztvo, letnik 1, 1904.

16. in 17. stoletje¹¹

Veržej kot deželno knežji trg (trške pravice je dobil od deželnega vladarja) je dobil trikrat od različnih deželnih vojvod in cesarjev potrdila trških pravic v 16. in 17. stoletju: leta 1521 poleg trških pravic dobi še dva sejma – v nedeljo po najdenju sv. križa in na mihaelovo. Ker je bil sejem na mihaelovo slabo obiskan, je nadvojvoda Ferdinand dovolil, da smejo ta sejem imeti že v nedeljo po Marijinem vnebovzetju.

18. in 19. stoletje¹²

Iz cerkvenih računov med leti 1702-1799 so med izdatki na mihaelovo navedeni: pogostitev (kosilo in vino) za kaplana in organista, za godce, duhovnike, gospode; nakup polovnjak¹³ vina; plačilo ustanovne maše; trošarine za vino; plačilo župniku namesto kosila. Na prikazanje sv. Mihaela je cerkev dala po en polovnjak leta 1760 in 1761, druga leta pa 2¼ vedre¹⁴ vina. Od leta 1774 dalje ni več tega izdatka. Kot izdatek je za leto 1759 na mihaelovo navedenih 6 zmletih meric ajde za kruh *bratom in sestram*. Med prejemki so na mihaelovo navedeni: darovi Bratovščine sv. Mihaela; dar 17 ½ funta mesa pri oltarju sv. Mihaela;¹⁵ plačila za pete in tihe maše posameznikom. 24. aprila 1736 se je *vpeljala* Bratovščina sv. Mihaela in istega leta že nabrala za 9 goldinarjev dohodkov. Nadalje je za 18. stoletje zapisano, da je *ljudstvo praznovalo sv. Mihaela, na ta dan je papež dovolil telesno delo, dolžnost ljudi pa je bila udeležiti se maše*. Zjutraj je bila ena sveta maša, po maši pa nagovor bratovščini. Na mihaelovo je igrala godba. Tako je bilo od ustanovitve Bratovščine leta 1736 do leta 1767,¹⁶ ko se tržani pritožijo in zahtevajo še eno rano mašo. Vpeljana je bila navada, da je cerkev na mihaelovo (in telovsko nedeljo) dala po en polovnjak

¹¹ Franc Kovačič, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Zgodovinsko društvo, Maribor 1926, str. 262.

¹² Franc Dundek, Kronika župnijske cerkve Sv. Mihaela v Veržeu 1702/1956, hrani Nadškofijski arhiv Maribor.

¹³ Votla mera: 1 polovnjak = 200 bokalov; 1 bokal = 1,415 l; 1 polovnjak = 283 l. (vir: Franc Dundek, Kronika župnijske cerkve Sv. Mihaela v Veržeu 1702/1956, hrani Nadškofijski arhiv Maribor).

¹⁴ 1 vedro = 25 l. (vir: prav tam).

¹⁵ Vendar pa ni pripisano, če je to na dan sv. Mihaela.

¹⁶ Iz Kronike ni v nadaljevanju razvidno, če so imeli na mihaelovo od tega leta dalje rano mašo, zato pa za leto 1776 piše, da naj bi ob sejmskih (op. predvidevam, da tudi za *miholovo*) imel beneficijat zgodnjo mašo.

vina tržanom. Procesija od Sv. Jurija (ob Ščavnici) na mihaelovo je bila zadnjič leta 1774; procesija iz Ljutomera pa zadnjič leta 1780.

Po petdesetih letih, to je leta 1849, je zopet med izdatke na mihaelovo zapisano kosilo za duhovnike, cerkvenega ključarja in učitelja ter igranje na koru godcem. Leta 1861 so za Veržej zapisani trije sejmi: filipovo, andrejevo in mihaelovo, pisec kronike pa izpostavi, da neredov na sejemske dneve ni.

20. stoletje

Leta 1904¹⁷ so v Veržaju še naslednja *senja*: 6. maja, 29. septembra in 30. novembra.¹⁸

Do leta 1951 se je zvonilo v času od jurjevega do mihaelovega zjutraj ob štirih, po tem letu je OLO Ljutomer omejil čas; prepovedano je bilo zvoniti pred 5. uro zjutraj in ne več kot pet minut. V štiridesetih letih in začetku petdesetih let 20. stoletja je krasila oltarje in skrbela za rože (tudi na mihaelovo) Julika Janežič.¹⁹

Kramarski sejmi, med njimi tudi *miholovo*, so obstajali do petdesetih let 20. stoletja.²⁰ *Miholov* sejem – žegnanje, *miholsko proščenje* je bilo na najbližjo nedeljo 29. septembru.²¹ Med drugo svetovno vojno sejma ni bilo.²²

Na *miholof sejen* je bilo svečano; v cerkvi pri maši se je pelo, duhovnik je imel svečano pridigo – *najbolj od svetega Mihaela*. Kip svetega Mihaela je bil okrašen. Igrala je godba na pihala, *pleh muzika*, sestavljena iz dokležovskih fantov in dijakov iz salezijanskega zavoda. Pa *fklenk* je zvonilo; pred, med in po maši. Pred drugo svetovno vojno sta pritrkavala dva, Jakob Fras in Andrej Furst, oba brez posluha. Še danes se spominjajo na njun račun zvočne rime: »*Jakof Fros, Fürštof Troš, Jakof Fros, Fürštof Troš!*«²³

¹⁷ Najszvetejšega szrca Jezusovoga veliki kalendär za lüdsztvo, letnik 1, 1904.

¹⁸ Če primerjamo z letom 1861, gre (verjetno) za iste sejme.

¹⁹ Franc Dundek, Kronika župnijske cerkve Sv. Mihaela v Veržaju 1702||1956, hrani Nadškofijski arhiv Maribor.

²⁰ Fanči Šarf, ETSEO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, str. 22; Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS.

²¹ Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

²² Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS; Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

²³ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

‘K jutranji maši ob 6. uri so šli navadno starši, otroci so šli k drugi maši ob 10. uri. Navadno so otroci že čakali starše, ki so jim prinašali s sejma lectove izdelke.²⁴ Nekateri moški so med mašo stali pred cerkvijo pod zvonikom, drugi so šli sedet na kor; desna stran je bila moška, leva ženska. Ženske so v rokah k maši nesle rožni venec, molitveno knjigo in robček. V knjigo so imele položeno rožo, kakšno jesensko rožo ali *požiljko*.²⁵ »Cerkev je bila nabito polna, *fsefele dühovje*, *pa je bazilika oblažila malo*.« Ženske so na glavi nosile v trdo stoječe židane *robce*. Otroci so morali biti med mašo tiho, *Boga moliti*, se ne smejeti, ne *pošikavati*, gledati župnika.²⁶ Otroci so hodili med stojnicami, *pasli oči*, *svetlo gledali* medenjake, starši so jim dali *eno krono* za *en pisani cukar*.²⁷ Revnejši otrok niso peljali na sejem, ker ni bilo denarja: »Na sejem otrok niso gnali, ker potem bi nam nekaj morali kupiti. Nas so gnali na živinski sejem.«²⁸ »*To smo te šli na sejen, oči so nan bole gledale, kupiti smo si tak nič ne mogli, da ne blo penez*.«²⁹

Na sejmu so se Verženci družili, k njim pa so ta dan prišli tudi sorodniki ali gostje od drugod.³⁰ Stari ljudje so se pripeljali z vozom, ker »je to *vejki svetek bi-ja*«. ³¹ V skupini oziroma procesiji so prihajali Prekmurci, navadno en dan prej in so prespali na seniku pri določenih hišah. Prišli so bos, s čevlji na ramenu. Nosili so zastavo, med potjo molili, peli.³² Na sejem so prihajali tudi orožniki in nadzorovali dogajanje. Tudi priložnostne kraje so se dogajale. Berači so prihajali na sejme pred drugo svetovno vojno; sedeli so stran od vrveža in prosili s klobukom v rokah.³³

²⁴ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS; Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

²⁵ Bazilika.

²⁶ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

²⁷ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS; Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

²⁸ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

²⁹ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

³⁰ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

³¹ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

³² Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS; Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS; Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.

³³ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS; Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS.

Stojnice so bile postavljene že ob jutranji maši.³⁴ Štanti niso bili okrašeni, pokriti so bili z (belim) platnom, z zložljivimi nogami, imeli pa so tudi nepokrite stojnice.³⁵ Prihajal je ribniški suhorobar s svojimi lesenimi izdelki (ribeži, žlice, rešeta, kuhalnice) na hrbtu. Navadno je prispel z vlakom en dan prej in v Veržeu prespal.³⁶

Po sejmu je s svojimi izdelki hodil *krošnjar* ali *boznjak*. Prihajal naj bi iz Hrvaške. Prodajal je glavnike, lasne sponke, verižice, prstane, niti, ogledala, gumbе, škarje, nože. Okoli vratu je nosil na naramnice obešeno premično stojnico – *takšo kišto*, ko se je ustavil, si je stojnico podložil s palico.³⁷ Na stojnicah so prodajali tudi činčeraј, kič: pištolice, prstane, svete podobice, rožne vence,³⁸ ogrlice ... Otroci so takšne izdelke redko dobili, ker ni bilo dovolj denarja. Kupovale so se tudi nabožne slike.³⁹ »Džundž je gvišno bija; če je sejen, te je to moglo biti.«⁴⁰

Prihajali so Medžimurci s konji in prodajali »vse, kar si hotel« (vino, prašiče).⁴¹ Vino, klobase in zaseko so prodajali tudi Verženci oziroma društva (gasilsko in kulturno).⁴² »Veste, da so šli na žegnanje in si je kupil virstel pa kakšen špricer. Mi deca se nismo tam motali, kjer so to prodajali.«⁴³ Klobase so kuhali na majhnem kovinskem štedilniku na drva in jih sproti dajali kupcu. »Naša mati so negi stisnoli peneze, ka so nan te kupili klobose, takše dobre, ka še man zaj v vüstah tisti žmah!«⁴⁴ Pek, mali Mihec⁴⁵ ali Karlek⁴⁶ ali Markec,⁴⁷ tudi kupinor

³⁴ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

³⁵ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS.

³⁶ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Fanči Šarf, ETSEGO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, str. 22; Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

³⁷ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

³⁸ Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

³⁹ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁴⁰ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁴¹ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

⁴² Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

⁴³ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁴⁴ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁴⁵ Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.

⁴⁶ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

⁴⁷ Glej fotografijo, v: Ur. Goran Šoster in Primož Premzl, Ljutomer ostrče Prekije, PRA Ljutomer, 2006, str. 118.

imenovan, je v košu nosil žemljice in jih »če se je ravno tu vrtel«, ⁴⁸ prodajal na sejmu. ⁴⁹

Tudi vrtiljak, *ringelšpil*, je stal v središču Veržaja, zraven stare šole. ⁵⁰ »V Veržeh se ringelšpil vrti, na njem pa AFŽ sedi.« ⁵¹ Ročno so ga potiskali tisti, ki niso imeli denarja in si tako zaslužili, da so se kasneje lahko na vrtiljaku peljali. ⁵² Ko so mladeniči na vrtiljak dobili dekleta, so vedno hitreje vrteli tako, »da so babe *doj bruhale, kak je priletelo!*« ⁵³ Plačilo za vožnjo z vrtiljakom so bila tudi jajca. ⁵⁴ Z njim se niso vozili samo otroci, tudi poročene ženske, ki so »*uriščale in se drle*«. ⁵⁵

Na sejmu se je prodajal tudi sladoled (domnevno prodajalec iz Murske Sobotе). Voziček na dveh kolesih z ročajem je prodajalec vozil oziroma potiskal. Otrokom so redko kupili sladoled, skorajda sploh ne, zabavali pa so se otroci z izštevanko: »Sladoled turški med, ki ga vozi sloki ded!« ⁵⁶

Domači trgovci so na sejmu prodajali metrsko blago slabše kakovosti, ki v redni prodaji ni šlo v promet. ⁵⁷ Iz Beltincev je prihajal trgovec s stojnico blaga: »V role zasukano, če je bil denar, se je navadno kupil flanel in iz njega so nam dali spodnje hlače šivati.« ⁵⁸ »Še vedno slišim tisto, ko je trgovka potegnila blago in ga odtrgala.« ⁵⁹ Na sejmu so Prekmurke prodajale tudi grobo domače platno za šivanje moških delovnih platnenih hlač in srajc ter posteljna pregrinjala, brisače in vreče. Kasneje so ženske platno že kupovale v okolici Lepoglave v Medžimurju in ga na sejmu preprodajale. ⁶⁰

Lecitari so prodajali lectova srca, različne *cukre* in lizike, različne medenjake

⁴⁸ Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.

⁴⁹ Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS.

⁵⁰ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

⁵¹ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁵² Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.

⁵³ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁵⁴ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁵⁵ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁵⁶ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁵⁷ Fanči Šarf, ETSEO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, str. 22.

⁵⁸ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁵⁹ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁶⁰ Fanči Šarf, ETSEO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, str. 22; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

(npr. konje, babe). Prihajali so iz Ljutomera in Murske Sobote.⁶¹ Lectar Škrajnar iz Ljutomera je izdeloval konje.⁶² Najpogosteje so medenjake starši kupili svojim otrokom. »Po tem sem si najbolj zapomnil *miholov sejem, ker nekoč ni bilo sladkarij*.«⁶³ Srca z napisi so kupovali mladeniči za dekleta in tako izražali simpatijo: »Čehi so tako sramežljivi bili, da niso upali izpovedovati ljubezenskih besed. S tem pa ji je pokazal.«⁶⁴

Lončarji so prihajali iz Prekmurja, Ljutomera (Karel Žuman), Šalincev (lončar Božič), Noršincev (lončar Žuman). Ženske so kupovale lonce za kisanje mleka, *dúkle* ali štúce; sklede za peko sirovih pogač v krušni peči, *gibačine*; piščalke, *fúčke*; sklede za izdelovanje masla, *motijance*. Tudi na tleh so imeli razstavljene svoje izdelke.⁶⁵

Iz Turnišča so prihajali čevljarji,⁶⁶ iz Gančanov je prišel vrvar, prihajal pa je tudi fotograf iz Ljutomera.⁶⁷

Po šestdesetih letih 20. stoletja sejma ni bilo več, samo še lončarji in lectarji so prihajali, pozneje pa še prodajalci kičastih izdelkov. Prodajali so tudi lese-na kmečka orodja (grablje, vile, ratišča za kose), košare (*krbule* in *slamnjače*), brezove in sirkove metle.⁶⁸ Deloma so še kasneje prihajali čevljarji iz Turnišča in prodajali svoje izdelke.⁶⁹ Najdlje, nekje do osemdesetih let 20. stoletja, je na sejem prihajal leectar Škrajnar iz Ljutomera, potem pa še Celec iz Murske Sobote. »To se je kasneje izrodilo v kič.«⁷⁰

⁶¹ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁶² Na eni konjski dirki je imel stojnico s konji, prišel je vihar z močnim dežjem in mu zmočil vse izdelke. Kmetje so se pritoževali, da so njihovi konji mokri, on pa je rekel: »Kaj je to za vas; koliko konjev pa je šele meni zmožilo! Pa vsi so zanič.« (vir: Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS.)

⁶³ Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.

⁶⁴ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.

⁶⁵ Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS; Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁶⁶ Fanči Šarf, ETSEO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, str. 22; Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁶⁷ Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.

⁶⁸ Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

⁶⁹ Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS; Fanči Šarf, ETSEO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, str. 22; Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.

⁷⁰ Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.

‘Viri in literatura:

- Niko Kuret, Praznično leto Slovencev. Druga knjiga, Družina, Ljubljana 1989.
- Ignac Koprivec, Kmetje včeraj in danes, Glavna hranilnica pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah, 1939.
- Slovenika: Slovenska nacionalna enciklopedija, PIŽ, Založba Mladinska knjiga, d. d., Ljubljana 2011.
- Miran Puconja, Slovenska kmečka kultura. Na Cvenu od zemljiške odveze do začetka tretjega tisočletja, Tiskarna Klar, d. o. o., Murska Sobota 2011.
- Vera Schaubert in Michael Schindler, Svetniki in godovni zavetniki za vsak dan v letu, Založba Mladinska knjiga, Ljubljana 1995.
- Nada Miklavc, rojena leta 1930, Vuhred, v: Ur. dr. Marija Makarovič in Majda Sušek, Trije rodovi v Vuhredu in okolici, Radlje ob Dravi-Vuhred 1996.
- Anton Vodan, Vinogradniško – kletarska opravila nekoč in danes, v: Glasilo, Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, letnik 11, št. 2, 1995.
- Kornelija Babič, rojena leta 1930, Veržej, 17. 7. 2012, D 113, arhiv PMMS.
- Antonija Fras, rojena leta 1927, Veržej, 17. 7. 2012, D 114, arhiv PMMS.
- Najszvetejšega srca Jezusovoga veliki kalendár za lüdsztvo, letnik 1, 1904.
- Franc Kovačič, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza, Zgodovinsko društvo, Maribor 1926.
- Franc Dundek, Kronika župnijske cerkve Sv. Mihaela v Veržaju 1702-1956, hrani Nadškofijski arhiv Maribor.

- Fanči Šarf, ETSEO, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981.
- Jožefa Lubi, rojena leta 1919, Bunčani, 17. 7. 2012, D 110, arhiv PMMS.
- Vinko Kapun, rojen leta 1946, Veržej, 17. 7. 2012, D 112, arhiv PMMS.
- Franc Novak, rojen leta 1943, Banovci, 17. 7. 2012, D 111, arhiv PMMS.
- Ur. Goran Šoster in Primož Premzl, Ljutomer osrčje Prlekije, PRA Ljutomer, 2006.

Industrija usnja v Ljutomeru v prvih 60. letih 20. stoletja

Usnjarska dejavnost je bila v trgu Ljutomer in v okolici razširjena že v srednjem veku, saj nam viri pričajo o več obrtnikih (cehih), ki so se ukvarjali s predelavo kož za lokalne potrebe prebivalstva in za čevljarsko obrtno proizvodnjo. Obrtna dejavnost je v prvi polovici 20. stoletja postopoma prerasla v industrijsko izdelavo usnja, v kateri je imel Ljutomer pomemben delež, saj sta v obdobju med obema vojnama v Ljutomeru delovali – tako po številu zaposlenih delavcev kot po količini izdelanega usnja – dve relativno pomembni usnjarni, (Sinigoj, Martinušič). V Sinigojevi usnjarni je bilo zaposlenih do 35 delavcev, v manjši Martinušičevi usnjarni pa 15 do 20 delavcev.

V Ljutomeru je na hišni številki 178 poslovala tudi manjša usnjarna, katere lastnik je bil Alojz Hanžel, ki je leta 1921 delno razširil obrat za proizvodnjo usnja.¹



Sinigojeva usnjarna v Ljutomeru v začetku 20. stoletja; levo občinski mlin²

* Anton Ratiznojník, višji muzejski sodelavec, Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej.

¹ ST_PAM./0051, Šresko načelstvo v Ljutomeru 1906–1941, Okrajno glavarstvo Ljutomer, spisi 1906–1919, št. 1.

² Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej.

Usnjarska industrija je pred 2. svetovno vojno zavzemala eno od najpomembnejših industrijskih gospodarskih dejavnosti v Ljutomeru, po letu 1945 pa je imela pomemben delež v gospodarskem razvoju Ljutomera.

Na mestu sedanje ljutomerske usnjarne ob reki Ščavnici (Razlagova ulica) proti Cezanjevce naj bi stala obrtna delavnica usnjarske stroke od leta 1870. Prva lastnika sta bila družba Steier-Kodolič. Okoli leta 1905 je usnjarski obrat (delavnico) od lastnika kupil zelo podjeten Ignac Sinigoj, ki je delavnico povečal z različnimi dozidavami. Usnjarna je služila le krajevnim potrebam. Za tržane in okoliške kmete je predelovala goveje kože v podplate, mastno kravino in blank, svinjske kože, njen lastnik pa se je ukvarjal tudi s trgovino z usnjem. Po njegovi smrti je usnjarstvo prevzel njegov sin. Usnjarna je med vojno (leta 1942) delno pogorela, vendar je normalno poslovala.³

Ignac Sinigoj, usnjarski mojster in lastnik usnjarne, doma iz Dornberga pri Gorici, je bil kot uspešen podjetnik tudi politično in družbeno angažiran. Bil je dolgoletni občinski odbornik, podpornik društev, predvsem gasilskega društva v Ljutomeru, katerega dejaven član je bil. V času okupacije je bil (do smrti leta 1944) tudi predsednik gasilskega društva v Ljutomeru.⁴ Že pred vojno je postal član Kulturbunda z nekaterimi ljutomerskimi Nemci in nemčurji.⁵

Iz sodnega registra okrožnega sodišča v Mariboru je nekaj osnovnih podatkov o najpomembnejših nosilcih oziroma lastnikih usnjarske dejavnosti v Ljutomeru v obdobju 1898–1941.

Josef Steyer, od leta 1919 Ignac Sinigoj, Ljutomer

Usnjarna oziroma strojarna je bila vpisana v sodni register 16. 7. 1900. Tedaj je bil kot lastnik vpisan Constantin pl. Kodolitsch. Tega leta je na podlagi posojilne listine Okrajnega sodišča v Ljutomeru podedovala premoženje Josefina Kodolitsch, rojena Steyer. Od leta 1903 je bila vpisana v register kot imetnica tvrdke. Leta 1906 je usnjarna prešla v roke Ignaca Sinigoja, ki pa je spremembo naziva vpisal šele leta 1919. Sprememb pri firmi ni bilo več

³ Konus OZD Slovenske Konjice, 1894–1974, str. 13.

⁴ Anton Ratiznojn, Prostovoljno gasilsko društvo Ljutomer, 1871–2011, str. 41.

⁵ Drago Novak, Prelekija 1941–1945, 1987, str. 50.

do leta 1946, ko je nova oblast postavila delegata, ki je nato postal direktor usnjarne. O prejšnjem lastniku v spisih ni podatkov. Tovarna je poslovala na Razlagovi ulici 14.

Martinušić in drug, tovarna usnja v Ljutomeru

Predlog za vpis v register sta leta 1922 podala Gjuro Martinušić, usnjar v Ljutomeru, in Hrvatska zagorska banka, d. d., nadalje Zagrebačka banka, d. d. v Zagrebu. Usnjarno sta kupila od prejšnjega usnjarja Jožefa Novaka, ki ni bil vpisan v register. Vpis je sodišče izvedlo 18. 10. 1922. Tovarna je poslovala kot javna družba do leta 1924, ko se je Zagrebačka banka (takrat je bila že v fazi likvidacije) umaknila iz nje. Gjuro Martinušić je posloval sam. Leta 1928 je na podlagi sklepa Okrajnega sodišča v Ljutomeru šlo podjetje zaradi neplačanih davkov pod prisilno upravo, ki je trajala do leta 1929. Leta 1930 je prišlo do spremembe v lastništvu. Podjetje je prevzel Josip Križanič, do tedaj trgovec v Zagrebu. Gjuro Martinušić je ostal v podjetju kot prokurist (vodja obrata). Naziv tvrdke je bil sedaj Martinušić in drug – naslednik Josip Križanič, tovarna usnja v Ljutomeru. Leta 1934 je Josip Križanič predlagal izbris iz registra, ker je opustil dejavnost. Tovarno je prepustil novi tvrdki Martinušić in drug.

Martinušić in drug, tovarna usnja, družba z o. z.

Družba z omejeno zavezo ali odgovornostjo je nastala z družbeno pogodbo 22. 9. 1934. Družbenika sta postala Ivo (Ivan) Martinušić, obratovodja v tovarni, in Karl Landor, trgovec iz Zagreba. Iva Martinušića je čez eno leto nadomestila Ivka Martinušić, žena bivšega lastnika Gjura Martinušića. Predmet poslovanja je ostal isti, vendar je družba leta 1938 sprejela sklep o likvidaciji in bila 25. 4. 1940 izbrisana iz registra Okrožnega sodišča v Murski Soboti.⁶

Leta 1922 je Gjuro Martinušić odprl v Cankovi tudi podružnico matične usnjarne iz Ljutomera, ki se je tedaj imenovala Tovarna usnja Martinušić in drug, Ljutomer.⁷

⁶ Emica Ogrizek, Usnjarstvo severovzhodne Slovenije v sodnem registru okrožnega sodišča v Mariboru v letih 1898–1941, Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem, 2011, str. 125.

⁷ Murska straža, 31. 3. 1922, št. 13.

Leta 1922, še v času prejšnjega lastnika Josipa Novaka, je usnjarna pridobila na delovnih prostorih z novim prizidkom (razširitev strojilnice, skladišče in garaža) in z delno nadzidavo 1. nadstropja za sušilnico (na podstrešju). Novi lastnik Ivo Martinušić (Tvrška Martinušić Ivo, tovarna usnja v Ljutomeru, Glavni trg 15) je leta 1939 pridobil obrtno dovoljenje za uporabo nekaterih novih strojev in naprav, ki jih je postavil v tovarni že v letih 1934, 1935 in 1938 (v pritličju 2 strojilna soda, 1 izžemalni stroj, v 1. nadstropju pa 1 likalni stroj, 1 mehčalni stroj in 1 stroj za raztezanje usnja).⁸

Pomen usnjarske dejavnosti v Ljutomeru v omenjenih dveh tovarnah z večjim številom delavcev je po 1. svetovni vojni narekoval tudi potrebo po njihovem strokovnem organiziranju v začetku 20. let 20. stoletja, kar je privedlo do nastanka delavske sindikalne organizacije in prizadevanja za sklenitev kolektivne pogodbe.

SUROVE KOŽE

Lisice - kune - vidre - krlice - veverice
 črne - zajce divje in domače - domače mačke -
 kodrave pesje kože - ovce in janjce - kakor
 vse ostale vrste kož ž dolgo in mehko dlako,

kupuje in plača po najboljših cenah

Tovarna usnja Martinušić in drug, Ljutomer

in

Podružnica v Cankovi.

Oglas usnjarne iz leta 1922⁹

V času gospodarske krize v 30-letih je prihajalo pogosto do nasprotnih interesov med delavci in lastnikoma zaradi prenizkih plač delavcev in njihovih zahtev po omejitvi dela na 8 ur in višini minimalne plače. Delavci v Sinigojevi in v Martinušićevi usnjarni so se pred koncem 30-let organizirali v krščanski strokovni organizaciji – Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ), kasneje pa so se

⁸ ST_PAM/0051, Šresko načelstvo Ljutomer 1906–1941, spisi 1938, št. 12.

⁹ Murska straža, 22. 2. 1923, št. 8.

priključili klerikalni delavski strokovni organizaciji Zvezi združenih delavcev (ZZD).¹⁰

Usnjarni sta bili velik okoljevarstveni problem Ljutomera, predvsem Sinigojeva usnjarna, zaradi odpadnih vod v reko Ščavnico in posledično njeno onesnaževanje (sol, apno, natrijev sulfid, organske kisline in čreslovina), posebno v poletnih mesecih ob malem rečnem pretoku, kar je povzročalo tudi hud smrad v mestu in imelo negativni vpliv na živalsko populacijo v reki. S problemom obeh usnjarn se je že dlje časa ukvarjala občina in ljutomersko sresko načelstvo, kako bi z lastniki sanirali nastale razmere. Razmišljali so o gradnji čistilne naprave, za tedanje razmere v času gospodarske krize drage naložbe, ki pa bi bila tudi neučinkovita v danih okoliščinah, zato so leta 1933 načrtovali izgradnjo posebnega kanala iz betonskih cevi, ki bi povezal obe usnjarni in odvajal tudi druge odpadne vode iz mesta. V tem obdobju je Križaničeva (Martinušičeva) usnjarna v bližini Glavnega trga izdelovala predvsem krom (boks) usnje, Sinigojeva usnjarna pa je izdelovala predvsem podplatno usnje in je zaposlovala tudi do 40 delavcev.¹¹

V državnem statističnem popisu Okrajnega odbora OF z dne 24. 9. 1945 je navedeno, da je usnjarna lastnika Iva Martinušića, po narodnosti Hrvata iz Koprivnice, dne 13. 9. 1945 postala državna last. Obratovala je na Glavnem trgu 11a. Po odredbi Ministrstva za industrijo in rudarstvo Narodne vlade Slovenije je usnjarno upravljal državni pooblaščenec, usnjarski mojster Matija Kirbus.

Iz navedenega popisa usnjarne, po stanju za leto 1940, je navedeno, da je usnjarna (njena predhodnica kot obrtna delavnica) pričela poslovati okoli leta 1800. Do 2. svetovne vojne je tovarna poslovala s polovično zmogljivostjo, med okupacijo 1941–1945 pa je delovala minimalno oziroma občasno, kar velja pripisati predvsem pomanjkanju surovin in drugega reprodukcijskega materiala. Surovine – telečje kože so že pred vojno pridobivali od različnih dobaviteljev – premog iz rudnika Presika, električno energijo pa iz elektrarne na Fali. Sredstva (material) za obdelavo usnja so delno kupovali pri domači

¹⁰ Delavska pravica, 28. 7. 1938, št. 31.

¹¹ Jutro, 11. 5. 1933, št. 108.

kemični industriji, večji del pa uvažali iz Nemčije (barve, strojila, soda, oropon, purgalol, olja krom, nigrosin, hematin, salmijak – špirit, mazivna olja, neutrigan).

Usnjarna je 1. julija 1945 pričela znova obratovati, in sicer sprva le s polovično zmogljivostjo. Pri polni zmogljivosti bi lahko dnevno predelali 450 kg govejih in prav toliko svinjskih kož, 200 kg ostalih kož (ovce, koze). Gleda na izkoriščenost proizvodnje je bila zaloga surovih kož za 6 mesecev, vendar je takoj po vojni primanjkovalo olja in strojil za obdelavo kož.

Iz popisa leta 1945 je bila bilančna vrednost investiranega kapitala tovarne (po odbitku izvršenih odpisov) za leto 1940 v surovini, blagu in v materialu 847 000 starih jugoslovanskih dinarjev, zgradbe, skladišča in drugo 200 000 dinarjev, prav tako enaka vrednost v strojih in orodju. Usnjarna je med vojno utrpela 40 % škode na materialnih sredstvih (stroji, orodja).

Leta 1940 je bilo v usnjarni zaposlenih 12 delavcev: 1 administrativna delavka, 5 strokovnih delavcev, 1 priučen delavec, 1 vajenec, 3 pomožni delavci. Delali so s polovično zmogljivostjo. Ob polni zmogljivosti bi lahko delalo 25 delavcev. Pred vojno je imela usnjarna 1 dostavni avto, 7 delovnih strojev na električni pogon, od teh 4 motorje 6.70 KW, 2 motorja 15.50 KW in 1 motor 22 KW, en primarni parni motor s 45 KS. Stanje delovnih sredstev (stroji, oprema in pripomočki) iz popisa za leto 1945 so bili nespremenjeni iz stanja za leto 1940. Med opremo in pripomočke so spadali: jami za namakanje kož, vreteno, jame za luženje (6), vreteno za pranje kož, stoli za struganje (6), vreteno za strojenje, sod za kisanje, soda za strojenje, sod za barvanje, sod za mazanje, stroj za cepanje, stiskalnica za kože, stroja za struganje, mizna stiskalnica, stiskalnica na valje, kadi (8), jame za namakanje čresla (6), jame za strojenje (6), stroja za ščetkanje, stroj za mehčanje, stroj za likanje, stroj za krtačenje, stroj za raztezanje, naprava za brizganje kož, stroj za stiskanje podplatov, sušilni napravi z motorjem, sušilnica za gretje s paro, sušilnici za obešanje kož, marmorni mizi, miza s pločevino, lesene mize (6), nosilci za kože – leseni (10), noži za struganje kož (5), okvirji iz lesa za raztezanje kož (50), samokolnice (3), ročna voza, črpalka za vodo, naprava za vodo z rezervo-

arjem, naprava za gretje vode.

Pred vojno so izdelovali razno krom strojeno usnje. Največ so predelovali te-
lečje kože in male kože, mesečno do 5000 kg. Leta 1945, med 1. majem in 30.
junijem, so predelali 720 kg svinjskih kož in 1650 kosov malih kož iz uvoza.

Iz popisa rokodelskih in industrijskih obrti v LR Sloveniji po stanju na dan 1.
oktobra 1946 je bila vrednost vsega orodja ob času likvidacije 45 000 dinar-
jev. Večina strojev in opreme je bilo z nacionalizacijo prenesena v državno,
prej Sinigojevo usnjarno v Ljutomeru. Ostala je 1 lokomobila 45 KW kot
pogonski parni stroj in trije stroji. Zadnji lastnik tovarne Tvo Martinušić je
posedoval tudi kmetijsko zemljišče v velikosti 5.17.19 ha, od tega obdelovalne
zemlje 4,01 ha, ki jo je sam obdeloval.¹²

Sinigojevo usnjarno je država nacionalizirala, postala je industrijski obrat re-
publiškega pomena pod pristojnostjo Ministrstva za industrijo in rudarstvo
LRS, glavne direkcije za usnjarsko industrijo. Upravitelj obrata (delegat), ki
ga je postavila država, je bil Viktor Grohar, popis premoženja pa je opravil
usnjarski mojster Matej Kirbus, ki je omenjen pri popisu premoženja kot
začasni upravitelj usnjarne.

Iz statističnega popisa 2. oktobra 1945, ki ga je izvedel Okrajni odbor OF Lju-
tomer, Odsek za industrijo in obrt, je za Sinigojevo usnjarno (Tovarna usnja
Sinigoy Ignac, dediči, Ljutomer) navedeno, da pričetek obrtne dejavnosti sega
v leto 1700.

Pred 2. svetovno vojno so material (goveje kože) kupovali pri tovarnarju Ben-
ku v Murski Soboti in uvažali iz Anglije, svinjske kože pa so kupovali v lokal-
nem okolju. Po statističnih podatkih je usnjarna leta 1940 obratovala s 75 %
zmogljivostjo, leta 1944 25 %, med 1. januarjem in 30. junijem 1945 so ob-
ratovali s 50 % zmogljivostjo. Po osvoboditvi leta 1945 so izdelovali podplat-
no usnje. Delavcev je bilo 9: 1 upravnik, 1 višja tehnična oseba, 3 mojstri, 4
nekvalificirani delavci (2 ženski). Glede na potrebe bi potrebovali 40 delavcev,
od tega 24 nekvalificiranih, 8 mojstrov, priučene in nekvalificirane delavce in

¹² SI-PDM/1153004, OLO Ljutomer 1945-1955, Obrt in industrija, spisi 1946, št. 1.

vajence. Dnevna količina izdelanega usnja v eni izmeni (8 ur) pri polni izkoriščenosti bi lahko bila: spodnje goveje usnje (podplati) 430 kg, letno 100 000 kg, svinjske kože 200 000 kg. Primanjkovalo je surovin in različnih materialov za predelavo kož. Vrednost tovarne leta 1940 v zgradbah, skladiščih in drugih gradbenih objektih je bila ocenjena na 500 000 starih jugoslovanskih dinarjev, vrednost strojev, orodja in druge opreme pa 450 000 dinarjev. Med vojno je usnjarna utrpela škodo v višini 22 000 dinarjev oziroma 5 %. Leta 1940 je bilo v tovarni zaposlenih 18 delavcev (4 ženske). Med vojno (leta 1944) je bilo zaposlenih 7 delavcev (2 ženski). Glede na potrebe bi potrebovali 40 delavcev, od tega 24 nekvalificiranih delavcev, 8 mojstrov, priučene in nekvalificirane delavce in vajence. Usnjarna je pred vojno razpolagala z 1 dvigalom zmogljivosti 650 kg in dostavnim avtom za prevoz materiala. Stroji in oprema: 1 parni kotel ter 13 pogonskih elektromotorjev 15 kw (5), 20 kw (4), 60 kw (4), ki so bili v uporabi v letu 1945, različna strojna oprema za predelavo kož in usnja. Pred vojno so izdelovali največ podplatno (goveje) usnje, in sicer 100 000 kg letno, leta 1944 samo 18 000 kg in svinjsko usnje 3000 kg.



Sinigojeva usnjarna ob požaru pozimi leta 1942¹³

¹³ SKI. Ljutomer,  Muzej.

Pred letom 1941 in v času okupacije (torej do nacionalizacije leta 1945) so razpolagali z naslednjo opremo, napravami in stroji: cepilni stroj, stroj za glajenje, stroj za struganje, stroj za brušenje, stroj za valjanje, stroj za lomljenje skorje, stroj za mletje skorje, strojljni sodi (3), soda za spiranje, sod za mazanje, motorne črpalke (3), stenske črpalke na pogon (2), jame za namakanje (3), jame za luženje (7), jame za strojenje (20), jame za pranje (8), jame za strojenje – lesene (13).

Usnjarna je po nacionalizaciji pridobivala surovine za usnje z državno oskrbo, določeno s kontingenti. Zlasti prva leta po vojni je primanjkovalo surovin ter različnega materiala za predelavo kož. Potrebe tovarne za nemoteno poslovanje in za optimalno proizvodnjo so bile zadostne zaloge surovin najmanj za 6-mesečno obdobje: 90 000 kg govejih kož in 30 000 kg svinskih kož, pomožni in pogonski material. Tovarna je imela zidano skladišče za surovine 20 x 4 x 3 m, skladišče za gotovo blago 6 x 6 x 4 m, skladišče za premog 8 x 8 x 4 m in zidano skladišče za material 10 x 6 x 4 m.¹⁴

V listini Ministrstva za industrijo in rudarstvo, direkcije usnjarske industrije LRS o določitvi državnega organa uprave (upravitelja) je navedeno, da je bila Sinigojeva usnjarna zaplenjena 9. 4. 1946.¹⁵ Zaplemba je bila izvršena na podlagi sklepa vojaškega sodišča v Mariboru z dne 20. avgusta 1945 na osnovi sodbe v odsotnosti dediča Franca Sinigoja, usnjarja v Ljutomeru. Okrajno sodišče v Ljutomeru je na osnovi popisa premoženja izdalo odločbo o prepisu tovarne v last države. Premoženje je obsegalo nepremičnine, stroje in orodja v skupni vrednosti 1 330 865 80 dinarjev.¹⁶

Po letu 1945 se je s podržavljanjem podjetij spremenil njihov način poslovanja in vodenja. Glavna direkcija je na podlagi vsedržavnega in republiškega gospodarskega načrta določala za vso panogo in posebej za posamezna podjetja podrobne mesečne in letne plane proizvodnje, obratnih sredstev plač, investicij itd. Vsako podjetje je imelo predpisano natančno določeno količino izdelave in vrsto usnja oziroma proizvodov glede na družbene potrebe za določeno obdobje.¹⁷

¹⁴ SI-PAM/1153004, OLO Ljutomer 1945–1955, Obrt in industrija, spisi 1945, št. 1.

¹⁵ Okrajno sodišče Ljutomer, Zbirka listin Zemljiške knjige 1272/472, 4. 7. 1946.

¹⁶ Okrajno sodišče Ljutomer, Zbirka listin Zemljiške knjige, 152/47, 30. 8. 1946.

¹⁷ Jože Prinčič, 'Prelomnice v razvoju slovenske usnjarske industrije v času druge jugoslovanske države (1945–1991)', Zbornik Usnjarstvo v gospodarstvu trgov in mest na Slovenskem, 2011, str. 171.

Leta 1946 se je nekdanja Sinigojeva usnjarna preimenovala v Tovarno usnja v Ljutomeru kot gospodarsko podjetje republiškega pomena.¹⁸ Istega leta so dozidali del obratnih prostorov in skladišče. Po letu 1946 je usnjarna po začetnih težavah postajala vse bolj uspešno podjetje v okraju po izdelani količini, kakovosti izdelkov in zniževanju proizvodnih stroškov. K temu je pripomogla tudi večja strokovna usposobljenost delavcev preko tečajev strokovnega usposabljanja v tovarni.¹⁹

Kljub občasnemu pomanjkanju surovin in potrebščin, potrebnih za izdelavo gornjega usnja (izdelovali so podplatno in gornje usnje), je bila ljutomerska usnjarna med letoma 1948–1949 najuspešnejši kolektiv v državni lasti v ljutomerskem okraju in med najboljšimi delovnimi kolektivi v Sloveniji. Leta 1948 so usnjarji v Ljutomeru izpolnili polletni plan proizvodnje 109 % in si pridobili prehodno zastavico Ministrstva za industrijo LRS kot drugi najboljši kolektiv usnjarske industrije in naziv »Zaslужen delovni kolektiv«. Delavci so tudi z veliko prostovoljnega dela pripomogli k izboljšanju proizvodnje in pri preurejanju podjetja.²⁰



Delavci v obratu tovarne usnja v 50-letih 20. stoletja²¹

¹⁸ UL LRS, 12. 9. 1946, št. 60.

¹⁹ Ljudska pravica, 30. 10. 1947, št. 256.

²⁰ Ljudski glas, 14. 7. 1949, št. 21.

²¹ ~~SRISTP~~, d. o. o. Ljutomer, Silvin in Sascha Prinčič.

ČV Ljutomerskem okraju, kjer je bilo še po vojni malo industrijskega delavstva, je usnjarna zaposlovala največje število delavcev, med njimi je bilo največ nekdanjih bajtarjev in viničarjev.²²

Usnjarna je leta 1949 z boljšo organizacijo dela presegla mesečni in letni plan in kakovost izdelkov, ko so ustanovili komisijo za ocenjevanje kakovosti in ustanovili delovne brigade, med katerimi so najboljše delavce tudi nagradili. Kolektiv se je izkazoval tudi s prostovoljnim delom pri žetvi, pri gradnji združnih domov in v sami tovarni.²³ Tako so delavci presegli letni plan dela (direktor Omerza) že v drugi polovici meseca novembra leta 1949 v tretjem letu petletke.²⁴

V obdobju med leti 1945-1950 je bilo v tovarni zaposlenih 85 delavcev, njihovo število pa se je že v naslednjem letu precej zmanjšalo. Leta 1951 je v tovarni delalo 42 delavcev, ki pa so glede na količino izdelanega usnja presegli povečan plan proizvodnje. Tega leta je obiskal obrat usnjarne v Ljutomeru tudi minister Tomo Brejc, direktor republiške uprave za usnjarsko industrijo in dal priznanje kolektivu za dosežene uspehe.



Tovarna usnja v Ljutomeru, 1954²⁵

²² Ljudska pravica, 5. 1. 1949, št. 4.

²³ Ljudski glas, 20. 10. 1949, št. 35.

²⁴ Ljudski glas, 30. 8. 1951, št. 34.

²⁵ SKL Ljutomer, OE Muzej.

Usnjarski obrat v Ljutomeru je v tem času spadal pod direkcijo usnjarne v Slovenskih Konjicah. Kot je navedeno v brošuri ob 80-letnici usnjarstva 1894–1974 usnjarne Konus v Slovenskih Konjicah, je bila usnjarna v Ljutomeru kot obrat podrejena usnjarni Konus od 30. septembra 1949 do 3. marca 1952, ko se je osamosvojila.²⁶

Usnjarna v prvih letih 50-let ni dosegla planirane proizvodnje usnjenih izdelkov zaradi pomanjkanja surovin. Velik problem kolektiva je bila tudi zastarelost proizvodnje, zato je bila potrebna nujna modernizacija za večjo produktivnost.²⁷

Iz novinarskega prispevka »Pri ljudeh in strojih v ljutomerski tovarni usnja« izvemmo za nekatere podatke, tako o vrednostni količini proizvodnje kot o delovnih pogojih v preteklih letih. Usnjarna je bila ena večjih v Sloveniji in med največjimi industrijskimi obrati v Ljutomeru. Vrednost proizvodnje usnja je bila leta 1955 nad 180 milijonov dinarjev, kar so dosegli kljub 79 % izrabljenosti strojnega parka, katerega stroji so bili stari že preko 30 let. V usnjarni je bilo zaposlenih 42 delavcev. Imeli so velike načrte za povečanje proizvodnje in za izboljšanje kvalitete izdelanega usnja. Proizvodnja usnja se je v letu 1955 povečala na 131 % v primerjavi z letom 1952. V letu 1956 so načrtovali proizvodnjo v vrednosti 234 milijonov dinarjev ali za 50 % več usnja kot leta 1952. Tega leta se je obrat osamosvojil od usnjarne Konus, nekaj najboljših strojev iz proizvodnje pa je bilo odpeljanih v Slovenske Konjice. Usnjarna v Ljutomeru se je v prvih letih od osamosvojitve srečevala s težavami na trgu. Ob sprostitvi planskega gospodarstva in s prehodom na družbeno upravljanje gospodarskih organizacij je bilo vodstvo brez zadostnih izkušenj v trgovini, zaradi slabe kvalitete usnja in posledično težav pri prodaji pa so velike količine usnja ostajale v skladiščih, kar je vse vplivalo tudi na stimulacijo plač delavcev, saj so zaloge blaga vezale velik del finančnih sredstev. Veliko prizadevanj so vložili v kvaliteto izdelave usnja. Uspehi so bili kmalu vidni s prodajo usnja na jugoslovanskem tržišču. Leta 1955 so pričeli tudi z izvozom usnja na tuje trge. Primanjkovalo pa je surovin – zalog surovih kož, ki so jih pridobivali po republiškem in zveznem merilu na osnovi delitve kvot. S povečanjem izvoza

²⁶ Konus OZD 1894–1974, Slovenske Konjice, 1974, str. 32–33.

²⁷ Večer, 21. 12. 1954, št. 297.

na tuja tržišča bi si podjetje lahko kupovalo uvožene surovine, kar bi povečalo količino prodaje in storilnost. Tovarna je imela tudi lastne prodajalne usnja v Ljutomeru, Gornji Radgoni in na Ptuju.²⁸

Leta 1957 so pričeli obnavljati staro usnjarno zaradi utesnjenih delavnic in zastarelih proizvodnih naprav. Kljub kakovosti izdelkov pa usnjarna ni bila konkurenčna. Porajali sta se dve možnosti, ali prenehati s poslovanjem ali pa vložiti izdatna sredstva v obnovo v obliki posojila, katerega je zagotovil okraj leta 1957 v višini 18 milijonov dinarjev. Tega leta so zgradili večje skladišče za surove kože, lužilnico in prizidek za novo klejarno, ki bi naj predelala v klej vse odpadke, kar bi podjetju povečalo tudi dohodke, mesto pa bi se znebilo neprijetnega smradu v bližnji okolici usnjarne. Po načrtih naj bi temeljito preuredili in obnovili ostale tovarniške prostore, kar bi jim omogočilo povečanje proizvodnje usnja za 30 %, razširitev izbora izdelkov in večjo kakovost usnja. Vsa vložena sredstva v obnovo naj bi se amortizirala v petih letih. Izboljšale naj bi se tudi higiensko zdravstvene razmere, ker so delavci delali v izredno težkih pogojih.²⁹ Medtem ko je industrija v okraju Ljutomer presegla letni plan proizvodnje za 7,6 % naproti letu 1958, pa usnjarna ni dosegla planiranega obsega dela – povečanja proizvodnje, in sicer zaradi zastarelih proizvodnih naprav in zaradi težav pri prodaji izdelkov.³⁰ Leta 1959 je bil za modernizacijo odobren kredit v višini 30 milijonov dinarjev, za katerega so v prvi fazi leta 1958 porabili 17 milijonov. V tem obdobju so si zaradi priznane kakovosti usnja za izvoz izdelkov pridobili tudi tržišče v nekaterih vzhodnoevropskih državah.³¹

V obnovljenem obratu z novo strojno opremo naj bi zaposlili več delovne sile, izdatno povečali proizvodnjo, razširili ponudbo izdelkov in vpeljali proizvodnjo usnjene galanterije. Obnova in razširitev proizvodnje se je zavlekla zaradi pomanjkanja sredstev. Do srede leta 1961 so zgradili novo skladišče za surovine (surove kože), lužilnico, kotlarno, del strojilnice in izdelovalnice ter skladišče usnja. Načrtovano je bilo, da v tem letu dokončajo sanitarije in

²⁸ Pomurski vestnik, 12. 1. 1956, št. 1–2.

²⁹ Večer, 21. 12. 1957, št. 296.

³⁰ Večer, 18. 3. 1959, št. 63.

³¹ Večer, 25. 8. 1959, št. 195.

ostala večja dela. V novih obratnih prostorih, opremljenimi z novimi stroji, bi se lahko zaposlilo večje število delavcev, izboljšal tehnološki postopek, izdatno povečala proizvodnja usnja in izboljšali delovni pogoji. 'Proizvodnja usnja naj bi se povečala v vrednosti od 240 na 365 milijonov dinarjev. 'Proizvodnja je v tem času obsegala razne vrste usnja, kožni klej (lepilo) in dlako, slednji kot dragoceni surovini v industriji. Specializirali so se tudi za izdelavo večbarvne- ga usnja, po katerem je bilo vse več povpraševanja.³²

Leta 1961 je bilo zaposlenih 64 delavcev, ki so delali v več obratih. 'Usnjarna se je tega leta razširila z dvema novima obratoma: sklejarnico in dlakarnico. Letno so predelali 600 ton govejih kož, ki so jih večino uvozili iz Severne in Južne Amerike, Afrike in Avstralije. Letna proizvodnja je bila 220 ton spod- njega (podplatnega) usnja in okoli 20 000 m² zgornjega usnja. 'Usnje so izva- žali v SSSR, Poljsko, Sirijo, Bolgarijo, Nemčijo, Združeno arabsko republiko. Prizadevali so si stare in izrabljene stroje nadomestiti z novimi, premostiti denarne težave, vpeljati sodobnejši, manj utrudljiv način proizvodnje in pove- čati količino izdelanega usnja.³³



Oglas iz leta 1961³⁴

³² Večer, 22. 7. 1961, št. 144.

³³ Splošna knjižnica Ljutomer, OF Muzej, Industrija v Ljutomeru, tipkopis, 1961.

³⁴ Pomurski vestnik, 27. 11. 1961, št. 47.

Čeendar je že leta 1962 tovarna prišla v težave. Okrajni ljudski odbor (OLÖ) je zaradi slabega upravljanja tovarne sprejel sklep o prisilni upravi, saj je imel kolektiv možnost, da izboljša gospodarjenje po rekonstrukciji, ker pred leti podjetje resnično ni imelo primernih pogojev za poslovanje. Z investicijami v modernizacijo proizvodnje, z novimi proizvodnimi zmogljivostmi na osnovi pridobljenega družbenega posojila pa usnjarna ni opravičila svojega namena. Namesto pričakovanega poslovnega presežka so poslovali z večmilijsko izgubo v letu 1961 zaradi pomanjkljive organizacije dela, šibke komercialne službe in drugih slabosti.³⁵

Zaradi slabe kvalitete blaga in nizke produktivnosti se je usnjarna znašla v prisilni poravnavi kljub družbeni pomoči. Leta 1962 se je usnjarna v Ljutomeru združila s Tovarno usnja Konus v Slovenskih Konjicah. Obrat so pričeli temeljito obnavljati. Narejenih je bilo več gradbenih del, obnovljen in dopolnjen je bil strojni park in nabavljena razna druga oprema. Po končani rekonstrukciji se je obrat preusmeril na predelavo telečjih in junčjih kož, v zgornje usnje in indijskih kož za oblačilno usnje. Večino izdelanega usnja so izvozili. Ko so se razmere na svetovnem tržišču v začetku 80. let spremenile, so izdelovali samo usnje iz svinjskih kož za oblačilno usnje, deloma za domači obrat Koto, deloma pa tudi za izvoz. V obratu je bilo zaposlenih povprečno 95 delavcev, ki so izdelali dnevno 800 do 900 m² blaga. V vmesnem obdobju je bilo v obratu v Ljutomeru zaposlenih tudi do 120 delavcev, ki so izdelali do 1100 m² blaga na dan.³⁶

³⁵ Večer, 3. 3. 1962, št. 52.

³⁶ Konus 1894–1974, Slovenske Konjice, 1974, str. 33.

Politične stranke in volitve v sodnem okraju Ljutomer med leti 1935–1938

Po odstopu Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) se je julija 1935 oblikovala nova vlada z ministrskim predsednikom dr. Milanom Stojadinovićem. V novi vladni koaliciji – Jugoslovanski radikalni zajednici (JRZ) – je bila tudi Slovenska ljudska stranka (SLS) z voditeljem dr. Antonom Korošcem, rojakom iz Sv. Jurija ob Ščavnici.

V tem obdobju so se tudi na ljutomerskem območju pričele ustanavljati krajevne organizacije JRZ (Ljutomer, Križevci). Oktobra leta 1935 se je stranka ustanovila tudi na Razkrižju, v občini Štrigova.¹ V stranko se je vpisalo 25 članov. Velika občina Štrigova, ki je leta 1931 politično pripadla k srezu Ljutomer v Dravski banovini, je bila leta 1936 tudi sodno priključena k okrajnemu sodišču v Ljutomeru.²

Z združevanjem občin so se nekaterim občinam spremenile občinske meje. V ljutomerskem srezu, sodnem okraju Ljutomer so se iz občine Veržej izločili kraji Šalinci, Krištanci in Grlava, iz občine Sv. Jurij ob Ščavnici pa del kraja Berkovski Prelogi, ki so se priključili k občini Križevci.³

Potem ko je banska uprava Dravske banovine razrešila stare občinske odbore, so se v letu 1936 vršile občinske volitve, ki pa niso potekale sočasno. Prve občinske volitve v srezu Ljutomer (sodni okraj) so bile izvedene v Občini Križevci pri Ljutomeru dne 30. 8. 1936. Med 1026 volilnimi upravičenci jih je volilo 703 oziroma 68 % volivcev. Lista JRZ z nosilcem Matijo Vaupotičem je dobila kot edina lista vseh 24 občinskih odbornikov.⁴

Volitve v Občini Ljutomer - okolica so bile izvedene oktobra 1936. Dopisnik katoliškega časopisa *Slovenski gospodar* je pred volitvami zapisal, da naj

* Anton Ratiznojnik, višji muzejski sodelavec, Splošna knjižnica Ljutomer, OE Muzej.

¹ Slovenski gospodar, 20. 11. 1935, št. 47.

² Slovenski gospodar, 8. 4. 1936, št. 16.

³ Jutro, 5. 7. 1936, št. 153.

⁴ Slovenski gospodar, 2. 9. 1936, št. 35.

»vsi, ki imajo volilno pravico, pokažejo javno, da volijo J^{RZ}, nekdanjo S^{LS} pod vodstvom dr. Korošca kot neustrašni borci za svobodo slovenskega in katoliškega prepričanja ... Občinske volitve naj bi bile obračun s krivico in goljufijo iz zadnjih ponarejenih volitev s strani diktatorske politike J^{NS}, ki je tudi z grožnjami silila ljudi na volišče.«⁵



Karikatura na občinske volitve v Občino Ljutomer - okolica, 1936

V J^{RZ} so bili prepričani, da bodo z močno osebno agitacijo članov prepričali volivce, da gredo vsi na volišče in enotno podprejo stranko, ki se bori za poštenost in pravičnost. Stranka naj ne bi dobila samo večino glasov, temveč dosegla tudi popolno zmago na volitvah. V Občini Ljutomer - okolica je bil kandidat za župana dotedanji župan Tomaž Bobnjar, nosilec »gospodarske liste« iz vrst J^{NS}.⁶ Nosilec liste J^{RZ} je bil Franc Slavič iz Cvena.⁷ V Občini Mala Nedelja je bil kandidat »gospodarske liste« Slavko Senčar in lista J^{RZ}.⁸ V veliki Občini Štrigova, s 1724 volilnimi upravičenci, so se volitve vršile 25. oktobra 1936. Ker Mačkova opozicija ni uspela sestaviti zadostnega števila

⁵ Slovenski gospodar, 14. 10. 1936, št. 41.

⁶ Jutro, 18. 10. 1936, št. 242.

⁷ Slovenski gospodar, 2. 9. 1936, št. 35.

⁸ Jutro, 21. 10. 1936, št. 244.

kandidatov, je na volitvah kandidirala samo kompromisna lista z J'RZ', ki pa naj bi bila na zahtevo občanov vložena kot opozicijska lista J'NS, katere nosilec je bil dotedanji župan Občine Štrigova Tomislav Kovač.

V Občini Ljutomer - mesto je bil kandidat »gospodarske« liste iz vrst J'NS dotedanji župan Lovro Kuharič, po mnenju stranke priljubljen in sposoben župan.¹⁰ Kandidat J'RZ na tako imenovani »ljudski listi« je bil Peter Potočnik, tajnik Okrajne posojilnice v Ljutomeru. Stranka naj bi pritegnila razen delavcev, obrtnikov, državnih in privatnih nameščencev še posebno kmetijske strokovnjake za uspešno gospodarjenje v občini, zato je na listo uvrstila tudi kandidate absolventov kmetijskih šol.¹¹ Podružnica Zveze absolventov kmetijskih šol v Ljutomeru (ZAKŠ) se je ustanovila v novembru 1935. leta kot stanovska in politično nadstrankarska organizacija. Njen namen je bil ščititi stanovske interese kmeta in dati kmetijstvu večji gospodarski in socialni pomen.¹²

Po pričakovanju so bile volitve župana v Občini Ljutomer - mesto najbolj spolitizirane. Kritike in obtožbe pristašev J'RZ so bile naperjene proti tedanji občinski politiki, ki jo je poosebljala nekdanja vladajoča stranka J'NS. Na kandidatni »ljudski« listi J'RZ naj bi bili zastopani predstavniki vseh stanov, nasproti »protiljudski« stranki in politiki J'NS. Občinske volitve naj bi bile tudi »plebiscit« za vlado J'RZ z njihovo zanesljivo zmago ob podpori večine ljudi, z županskim kandidatom, ki bo deloval v splošno korist občanov. Z manjšanjem občinskih stroškov bi se zmanjšali tudi dolgovi občine zaradi nepotrebnih izdatkov, med drugimi tudi za »privilegirano« liberalno telovadno društvo Sokol v Ljutomeru.¹³ Po pisanju *Slovenca* so nekateri člani J'NS pred volitvami v Ljutomeru z lažmi zavajali volivce, ker so pošiljali anonimne okrožnice ljutomerskim javnim nameščencem, naperjene proti vladni politiki J'RZ, da preganja državne uradnike, ustvarja iz njih »žrtve in mučenike«, z grožnjami pa sili vladne nameščence, da glasujejo za stranko. Prav takšne politike naj bi se v preteklosti posluževala stranka oziroma režim J'NS, ki je učitelje in uradnike

⁹ Slovenski gospodar, 21. 10. 1936, št. 42.

¹⁰ Jutro, 21. 10. 1936, št. 244.

¹¹ Slovenec, 24. 10. 1936, št. 245.

¹² Slovenska zemlja, 15. 11. 1935, št. 6.

¹³ Slovenec, 18. 10. 1936, št. 240.

nasprotnega mišljenja odpuščal ali pa jih prestavljal v druge kraje.¹⁴

Dne 30. avgusta 1936 so bile volitve v Občini Križevci. Od 1025 volilnih upravičencev je volilo 703 volivcev; JRZ (Matija Vaupotič). Opozicija ni postavila kandidatne liste.¹⁵

Dne 25. oktobra 1936 so bile volitve županov za Občino Mala Nedelja, Občino Ljutomer - mesto, Občino Ljutomer - okolica in Občino Štrigova. Rezultati volitev so bili sledeči:

Ljutomer - okolica: 965 volilnih upravičencev, 645 oddanih glasov (67,5 %); JRZ 532 (23 odbornikov), skupna opozicija (1 odbornik).

Mala Nedelja: 707 volilnih upravičencev, 551 oddanih glasov (70 %); JRZ 331 (16 odbornikov), skupna opozicija 220 (2 odbornika).

Ljutomer - mesto: 381 volilnih upravičencev, 310 oddanih glasov (81 %); JRZ 141 (3 odborniki), JNS 169 (15 odbornikov).

Štrigova: 1723 volilnih upravičencev, 711 oddanih glasov (41,3 %); JRZ - kompromisna lista 711 (30 odbornikov).¹⁶

V novem odboru Občine Ljutomer - mesto so bili: Venčeslav Vilar, Gregor Šašel, Mirko Šumak, Franc Kikec, Drago Ludvig, Ciril Reich, Franc Žitek, Joško Rus, Franc Seršen, Ivan Kuplen, Alojz Korošec, Janko Horvat, Lojze Zavratnik, Miha Kokot, Peter Potočnik, Joško Bratuša, Vekoslav Štampar. Iz prejšnjega občinskega odbora župana Kuhariča v novem odboru niso bili: Ignac Sinigoj, Ciril Mikl, Ivan Herndl, Alojz Štrakl, Slavko Stopar, Anton Vaupotič.¹⁷

Župan Lovro Kuharič se je rodil leta 1878 v Lešnici pri Ormožu. Po materi je bil v sorodu z znanim rodoljubom, duhovnikom Božidarjem Raičem. Bil je upokojeni davčni inšpektor v Ljutomeru.¹⁸ V tem času je bil tudi predsednik gasilskega društva in gasilske zveze v Ljutomeru.

¹⁴ Slovenec, 22. 10. 1936, št. 243.

¹⁵ Jutro, 1. 9. 1936, št. 201.

¹⁶ Jutro, 27. 10. 1936, št. 249.

¹⁷ SI_PAM/0076, Občina Ljutomer 1850–1945, Zapisniki sej 1936–39, Seja Občinskega odbora Mestne občine Ljutomer, 3. 11. 1936, št. 48.

¹⁸ Domovina - Priloga, 11. 8. 1938, št. 32.

Po volitvah je dopisnik *Jutra*, liberalnega glasila JNS, trezno zapisal, da so »volitve v drugače mirne kraje prinesle precej razburjenja in jeze, vendar so se duhovi po pravi prleški navadi že čisto umirili. Časi so slabi, čemu bi si jih slabšali še s sovraštvom. Takega mnenja so Prleki in zato ni čudež, če vidiš danes kandidate raznih vrst, kako se složno sprehajajo po trgu ali sede za isti mizo, pred kratkim pa so se še bojevali za življenje in smrt ...«¹⁹

V ljutomerskem srezu, sodni okraj Gornja Radgona, posebej navajam volitve za Občino Apače, kjer je bila močna nemška manjšina. Med 1260 volilnimi upravičenci je bilo 856 oddanih glasov (60,79 %), JRZ 153 (1 odbornik), gospodarska (nemška) lista 703 (23 odbornikov).²⁰

Na tem mestu velja omeniti, da je bilo po ljudskem štetju v ljutomerskem srezu, razen na Kočevskem (po štetju prebivalstva iz leta 1931) največ, in sicer 2721 prebivalcev nemške manjšine (pripadnikov Nemcev) strnjeno na Apaškem polju.²¹

Politično razpoloženje apaških Nemcev in Nemcev, naseljenih v urbanih središčih v ljutomerskem srezu, se je odražalo s simpatijami do matične domovine, zlasti se je okrepilo po letu 1938, po priključitvi Avstrije k Nemčiji (Anschluss). Nosilec nemštva je bil zlasti Kulturbund (organizacija nemške manjšine), ki je delovala na Štajerskem po mestih in trgih, ponekod tudi po vaseh kmalu po prihodu Hitlerja na oblast (leta 1933). Nekateri Slovenci (nemčurji) so se deklarirali za Nemce oziroma z njimi simpatizirali tudi v Ljutomeru.

Zaradi razgibanih mednarodnih političnih dogodkov, ki jih je narekovala nacistična Nemčija, pronemške politike vlade Stojadinovića v težnji po prijateljskih odnosih se o dogodkih in izgredih, predvsem apaških Nemcev in njihovimi vse glasnejšimi zahtevami (tudi po priključitvi k Nemčiji zlasti po anšlusu), ni pisalo oziroma ni bilo zaželeno pisati. O teh in o drugih dogodkih več pišeta Drago Novak v knjigi *Prlekija v NOB* in Dušan Biber v knjigi *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*.

¹⁹ *Jutro*, 11. 11. 1936, št. 262.

²⁰ *Jutro*, 27. 10. 1936, št. 249.

²¹ *Domovina*, 30. 6. 1938, št. 26.

Volitve v Občini Veržej so bile 6. decembra 1936. Najbolj dejavna je bila stranka JRZ. Priredila je več shodov in sestankov. V volilno borbo se je po pisanju nasprotnega tabora vključil tudi salezijanski zavod, ki se do tedaj v dnevno politiko ni vmešaval. Stranka naj bi v Veržēju nastopala tudi proti komunistični dejavnosti, čeprav v občini ni bilo nobenega komunista. Kandidat liste JNS je bil dotedanji župan Ivan Cmrekar, ki se je zavzemal za tvorno sodelovanje občanov brez strankarskih razprtij.²² Po mnenju JRZ naj bi sedanja opozicija JNS z večino občinskih odbornikov iz preteklih volitev sestavila tako imenovano »gospodarsko listo«. Sploh naj bi bile »gospodarske liste« po prepričanju pristašev JRZ le politična igra – skrivanje za nekdanjimi ali sedanjimi političnimi strankami. Tudi v Veržēju je prepričljivo zmagala vladajoča JRZ, ki je dobila 256 glasov in 18 občinskih odbornikov, opozicija je zbrala samo 40 glasov in nobenega odbornika. Od 391 volilnih upravičencev jih je glasovalo 295 ali 75,7 %.²³

Marca 1937 je bil v Ljubljani občni zbor nedavno ustanovljene slovenske katoliške stanovske (strokovne) organizacije Kmečke zveze (KZ), na katerem je bil iz sreza Ljutomer izvoljen v upravni odbor Jakob Rajh, posestnik iz Ljutomera. Zveza je bila ustanovljena pod enakim imenom kot nekdanja Koroščeva politična organizacija.²⁴ Nastala je tudi klerikalna delavska strokovna organizacija Zveza združenj delavcev (ZZD), ki se je zaradi ideoloških sporov odcepila od enotne katoliške delavske strokovne organizacije Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ) slovenskih krščanskih socialistov in začela utrjevati postopoma svojo članstvo.²⁵ Na ljutomerskem območju se je večina viničarjev in delavcev postopoma pridružila klerikalni ZZD.

V začetku junija 1937 so bile občinske volitve v Čezanjevcih. Med 560 volilnimi upravičenci je glasovalo 277 (49,5 %) volivcev. Vložena je bila samo lista nosilca JRZ, katere nosilec je bil Franc Dunaj. Lista je dobila vseh 18 občinskih odbornikov.²⁶

²² Jutro, 3. 12. 1936, št. 280.

²³ Slovenski gospodar, 9. 12. 1936, št. 49.

²⁴ Slovenski gospodar, 10. 3. 1936, št. 10.

²⁵ Metod Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, Ljubljana, 1965, str. 473.

²⁶ Slovenec, 8. 6. 1937, št. 127.

Junija 1937 je potekala sreska skupščina Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) v Šeršenovem hotelu, katere gosta sta bila senator Ivan Pucelj in narodni poslanec Avgust Lukačič. Volilno skupščino je vodil predsednik sreske organizacije Franc Skuhala. Izvoljeni so bili: za predsednika: Franc Skuhala, posestnik v Križevcih; podpredsedniki: Mirko Šumak, trgovec v Ljutomeru, Tomislav Kovač, župan v Štrigovi, Joško Glaser iz Kapele, posestnik; za tajnika: Gregor Šašelj, notar; za namestnika: Tomaž Bobnjar, posestnik iz Stročje vasi. Izvoljeno je bilo 21 odbornikov. Za odposlance za banovinsko skupščino so bili izvoljeni: Franc Skuhala, Franc Muhvič, Ciril Reich.²⁷ Gregor Šašelj je bil tudi izvoljen kot član izvršnega odbora banovinske organizacije JNS leta 1936. Ob banovinski konferenci JNS v Ljubljani v začetku junija 1937 je obiskal strankino vodstvo v Dravski banovini predsednik stranke Peter Živković, ki se je kasneje odpravil po Sloveniji s prvaki stranke in slovenskimi predstavniki po pokrajinah in se med drugim na štajerskem ustavil tudi v Ljutomeru.²⁸ Klerikalni časopis *Slovenec* je zapisal, da so Živkovića spremljale po mnogih središčih demonstracije po Sloveniji, kar je bil dokaz, da njegova JNS nacionalistična politika med Slovenci in stranka JNS ni priljubljena oziroma da ji večina Slovencev nasprotuje.²⁹

Razen Kmečke zveze, strokovne organizacije JRZ, so se v ljutomerskem okraju po letu 1937 ustanovljale tudi mladinske organizacije KZ.³⁰ Prav tako je opozicija iz vrst JNS krepila krajevne mladinske organizacije; ena večjih se je leta 1937 ustanovila tudi v Štrigovi.³¹

Zaradi združitve (komasacije) Občine Ljutomer - okolica in Občine Ljutomer - mesto v enotno Občino Ljutomer so bile razpisane nove občinske volitve dne 19. decembra 1937. Nosilec liste JNS je bil župan Lovro Kuharič, nosilec liste JRZ pa Franc Slavič iz Cvena. Pred volitvami, na pripravljalnem sestanku JRZ v Katoliškem domu v Ljutomeru, je bil tudi minister dr. Miha Krek, ki je med drugim dal tudi smernice stranki za bodoče občinske volitve. Po poročanju dopisnika *Slovenca* naj bi bile volitve župana »boj za pravico,

²⁷ Domovina, 4. 6. 1937, št. 23.

²⁸ Jutro, 10. 6. 1937, št. 24.

²⁹ Slovenec, 9. 6. 1937, št. 128.

³⁰ Slovenski gospodar, 5. 1. 1938, št. 1.

³¹ Domovina, 12. 8. 1938, št. 33.

za boljšo bodočnost in svobodo, ... zato naj bi vsi pošteni volivci glasovali za Franca Slaviča in dokazali, da si v Ljutomeru želijo spremembe in izboljšanje težkih razmer v gospodarstvu,« kajti »danes je še Ljutomer v rokah JNS-jarjev in nikdar več«. ³²

Pod naslovom »Sijajna zmaga JRZ v Ljutomeru« je dopisnik *Slovenca* zapisal, da so volivci stranke JRZ, katere kandidat in nosilec liste za župana je bil Franc Slavič, slavili popolno zmago, v katero so bili prepričani, čeprav naj bi tudi nasprotna stranka - JNS, katere nosilec je bil dotedanji župan Lovro Kuharič, računala na zmago. Po razglasu volitev se je v Ljutomeru zbralo okoli tisoč pristašev JRZ s poslancem Šnojem, ki so z velikim navdušenjem pozdravili novega župana Slaviča. Dopisnik je še zapisal, »da druga za drugo padajo stare trdnjave JNS. Ljudstvo odreka zaupanje nekdanjim preganjalcem ter postavlja na vodilna mesta svoje poštene, dr. Korošču vdane može ... Ljutomerska občina je kljub naporom združenim nasprotnikom dobila v svojo upravo poštene slovenske može, ki s svojim imenom in z dosedanjim delom jamčijo za napredek in razmah vseh delov nove, združene občine. ³³

Rezultati volitev:

V Občini Ljutomer - mesto je bilo vpisanih 387 volilnih upravičencev. Glasovalo jih je 272 (72 %). Lista JRZ je dobila 172 glasov, to je 71 %, opozicija z nosilcem Kuharičem pa 96 glasov. Še bolj prepričljivo je zmagala JRZ v Občini Ljutomer - okolica. Od 1060 volilnih upravičencev jih je glasovalo 777 (71,5 %), ki so oddali za Slaviča 674 glasov, za Kuhariča pa 103. Skupno je bilo za listo JRZ oddanih 850 glasov. Stranka JRZ je dobila 28 občinskih odbor-
nikov, lista JNS, ki je dobila skupno 199 glasov, je dobila samo 2 občinska
odbornika.

³² Slovenec, 19. 12. 1937, št. 290.

³³ Slovenec, 21. 12. 1937, št. 291.



*Franc Slavič*³⁴

V novem Občinskem odboru Občine Ljutomer so bili: Mohor Župančič, Jakob Rajh, Franc Ivančič, Janko Karba, Peter Potočnik, Tomaž Lipovec, Andrej Lovrec, Jožef Bratuša, Janez Potočnik, Matija Čagran, Ivo Martinušič, Janez Škrget, Alojz Košar, Rado Dvoršak, Franc Košnik, Franc Tomažič, Alojz Škrjanec, Ignac Ficko, Vinko Kolarič, Jožef Markovič, Janez Škrlec, Franc Nemec, Alojz Špur, Franc Sagaj, Martin Nedok, Jožef Akerman, Alojz Štrakl, Lovro Kuharič, Andrej Roškar.³⁵

Novi župan Občine Ljutomer Franc Slavič je bil imenovan od notranjega ministra dr. Antona Korošca za člana banskega sveta za mesto Ljutomer. Franc Slavič iz Cvena je bil leta 1923 prvič izvoljen za župana Občine Cven; to naloge je opravljal 9 let. Leta 1933 je bil nosilec poražene opozicijske liste novo ustanovljene združene Občine Ljutomer - okolica, katere župan je postal leta 1936.³⁶

Izidi občinskih volitev, ki so bile izvedene 27. marca 1938.

³⁴ Hrani družina Bahič, Cven.

³⁵ SI_PAM/0076, Občina Ljutomer 1850–1941, Seja Občinskega sveta Občine Ljutomer, 29. 12. 1937, št. 48.

³⁶ Slovenski gospodar, 2. 2. 1938, št. 59.

Razkrižje: 656 volilnih upravičencev, 466 volivcev; JŹ (Ignac Hajnovič) 355 (17 odbornikov), opozicija (S. Skramljec) 131 (1 odbornik).

Štrigova: 1033 volilnih upravičencev, 728 volivcev; JŹ (Anton Trstenjak) 259 glasov (3 odborniki), opozicija (Tomislav Kovač) 409 glasov (21 odbornikov).

Veržej: 317 volilnih upravičencev, 192 volivcev; JŹ (Franc Galunder) 192 glasov (18 odbornikov).³⁷

V Zavratnikovem hotelu v Ljutomeru je v začetku julija 1938 potekala skupščina Jugoslovanske nacionalne stranke (nacionalistov) za ljutomersko-radgonski srez, ki jo je vodil predsednik Fran Skuhala. Na skupščini se je zbralo 179 zastopnikov občinskih in krajevnih organizacij. Na zborovanju sta bila tudi senator Ivan Pucelj in narodni poslanec Avgust Lukačič. Predsednik Skuhala je kot glavni govornik izpostavil zlasti gospodarske težave, ki posledično prizadevajo najbolj kmeta, delavca in obrtnika, Pucelj pa je predstavil zunanjepolitične razmere in bratsko povezavo s Češkoslovaško.³⁸

Ena največjih manifestacij v Ljutomeru je bil narodni tabor, proslava 70-letnice 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 28. avgusta 1938, na katerega so Ljutomerčani vabili v častnikih k veliki udeležbi in poudarili pomen tabora v preteklosti za narodno zavest Slovencev. V taborskem odboru so bili tedanji okrajni načelnik dr. Anton Farčnik, ljutomerski duhovnik Andrej Lovrec, Franc Slavič, član banovinskega sveta in župan občine Ljutomer in predsednik pripravljalnega odbora Jakob Rajh.³⁹ Proslava obletnice tabora je bila obenem tudi promocija vladajoče politike JŹ in dr. Korošca. Po poročanju katoliškega *Slovenskega gospodarja* se je na taboru na Glavnem trgu v Ljutomeru, katerega pokrovitelj je bil notranji minister dr. Anton Korošec, zbralo okoli 10-tisoč udeležencev, ki so se pripeljali z vlaki, okrašenimi vozovi, kolesi, na konjih in peš iz okoliških vasi v pisanih narodnih nošah. Na Miklošičevem trgu so udeleženci viharno pozdravili slavnostne goste z dr. Antonom Koroščem. Slovesno mašo je na Glavnem trgu vodil rojak, dr. Matija Slavič.

³⁷ Slovenski gospodar, 30. 3. 1938, št. 13.

³⁸ Domovina, 7. 7. 1938, št. 27.

³⁹ Slovenec, 19. 6. 1938, št. 138.

Goste je pozdravil predsednik pripravljalnega odbora tabora, domačin Jakob Rajh iz Ljutomera. Med gosti so bili: okrajni načelniki sosednjih okrajev, dekan Josip Weigl iz Križevca, zastopnik škofa, predsednik katoliške prosvetne zveze dr. Josip Hohnjec, voditelj prekmurskih Slovencev župnik Jožef Klekl, poslanci, banski svetniki, predstavniki društev in županov. Osrednji gost in glavni govornik dr. Anton Korošec, ki je govoril o pomenu 1. slovenskega tabora za Slovence v novi državi, o spremembi vlade in vladne politike JRZ, o novih volitvah v narodno skupščino in napovedal zanesljivo zmago JRZ. Brzojavne čestitke taboru sta poslala minister dr. Miha Krek in lavantinski škof dr. Ivan Tomažič.⁴⁰



Dr. Anton Korošec na narodnem taboru v Ljutomeru, 1938

⁴⁰ Slovenski gospodar, 31. 8. 1938, št. 35.

Po pomiritvi političnih strasti po občinskih volitvah se je znova razplamtel strankarski politični boj ob volitvah v narodno skupščino, razpisanih v oktobru 1938. Pri politični agitaciji, organiziranju shodov in taborov je pri pripravi volivcev v pravilnost politike J'RZ najbolj prednjačil katoliški tabor z razvežano organizacijo številnih katoliških društev in organizacij, s političnim zaledjem v vladajoči J'RZ, katere glavni predstavnik slovenskega dela stranke je bil dr. Anton Korošec.

S ponovnim zagonom prosvetnih in telovadnih društev leta 1935, ko je bil imenovan za notranjega ministra dr. Anton Korošec, so kmalu za tem tudi na ljutomerskem območju ustanovili Okrožni odbor prosvetnih društev.⁴¹ V okrožnem odboru so bila povezana vsa prosvetna društva v župnijah in krajevnih središčih, vključno s ponekod na novo nastalimi telovadnimi društvi, sedaj imenovani Fantovski odseki in Dekliški krožki, katerih predhodniki so bili Orli. Tako je bil leta 1937 na Razkrižju ustanovljen Fantovski odsek prosvetnega društva,⁴² naslednje leto pa pri Mali Nedelji.⁴³ Slomškovo prosvetno društvo pri Mali Nedelji in pristaši J'RZ so tudi sklenili postaviti lastni kulturni dom ob pomoči župljanov in okoliških prebivalcev za nemoteno kulturno prosvetno dejavnost društva s knjižnico in čitalnico, ki je bila v utesnjenih prostorih župnišča. Društvo je za kulturne prireditve uporabljalo kulturni dom liberalnega telovadnega društva Sokola proti plačilu najemnine.⁴⁴ Tudi Katoliško prosvetno društvo v Veržaju je leta 1938 pridobilo za kulturno prosvetno dejavnost potrebne nove prostore – dvorano od nekdanjega gospodarskega cerkvenega poslopja.⁴⁵

Vladna stranka J'RZ, katere nosilec državne liste na bodočih državnozborskih volitvah je bil dr. Milan Stojadinović, ministrski predsednik in zunanji minister, pred volitvami ni zamudila nobene priložnosti za gonjo proti nasprotnikom, predvsem proti Mačkovi združeni poziciji. Okrajni odbor J'RZ za ljutomerski srez je na sedežu stranke v Križevcih pri Ljutomeru na posvetovanju soglasno predlagal kot kandidata Franca Snoja iz Gornje Radgone za

⁴¹ Slovenski gospodar, 23. 9. 1935, št. 35.

⁴² Slovenski gospodar, 17. 11. 1937, št. 47.

⁴³ Slovenski gospodar, 8. 6. 1938, št. 27.

⁴⁴ Slovenski gospodar, 17. 3. 1937, št. 11.

⁴⁵ Slovenski gospodar, 5. 1. 1938, št. 1.

volitve v narodno skupščino. Na listi JRZ je za srez Ljutomer v 1. volilnem okrožju kandidiral Franc Snoj, tajnik posojilnice v Gornji Radgoni, njegov namestnik je bil Alojzij Štuhec, posestnik in banovinski svetnik iz Stare Nove vasi.⁴⁶ Še pred volitvami je JRZ v dvorani Katoliškega doma v Ljutomeru organizirala velik okrajni shod, na katerem so govorili: urednik *Slovenca* dr. Ahčin, kandidat za poslanca Snoj in banovinski svetnik Štuhec.⁴⁷ Na listi združene opozicije je kandidiral Franc Skuhala, posestnik v Križevcih, namestnik pa Joško Glaser, posestnik v Paričjaku. Na Ljotičevi listi je kandidiral Matija Golub.⁴⁸



Franc Snoj

Državna lista dr. Stojadinovića, katere kandidat za srez Ljutomer je bil Franc Snoj, je dobila večino glasov volivcev, tudi ob podpori stanovske okrajne organizacije Strokovne zveze viničarjev, združene v Jugoslovanski strokovni zvezi (JSZ) krščanskih socialistov in v klerikalni Kmečki zvezi, kljub temu da je združena opozicija na Mačkovi listi kandidirala enega izmed kandidatov viničarjev, pa naj bi le-ti večinsko podprli listo JRZ in dr. Korošca, ki je po njihovem prepričanju največ napravil za viničarje in delavce.⁴⁹

⁴⁶ Slovenski gospodar, 23. 11. 1938, št. 47.

⁴⁷ Slovenski gospodar, 23. 11. 1938, št. 47.

⁴⁸ Kmetijski list, 23. 11. 1938, št. 47.

⁴⁹ Slovenski gospodar, 7. 12. 1938, št. 49.

Na volitvah v narodno skupščino so nastopile tri liste: uradna lista JRZ, opozicijska lista dr. Mačka in Ljotičeva lista. Pod združeno opozicijo v Dravski banovini (Sloveniji) so se povezale na volitvah nekdanja KDK (sedaj kot koalicija kmečko-delavskega gibanja), JNS, SDS, socialisti, kršćanski socialisti, komunisti s Hrvatsko seljačko stranko dr. Mačka, ki je kandidirala na volitvah na državni listi kot lista dr. Vladimirja Mačka. Mačkovi kandidati v okraju Ljutomer so bili: Martin Kores, strojnik iz Maribora, Mihael Mir, viničar iz Hermancev, Mirko Bujan, posestnik iz Železne gore, Ignacij Novak, viničar iz Polic, Franc Skuhala, posestnik v Križevcih, Joško Glaser, posestnik iz Paričjaka.⁵⁰ Na listi srbskega politika Dimitrija Ljotića je v ljutomerskem srezu kandidiral Matija Golub.⁵¹ Volitve v narodno skupščino so bile izvedene dne 11. decembra 1938. V ljutomerskem volilnem okolišu srez Ljutomer-Radgona je prepričljivo zmagal kandidat JRZ Franc Snoj, ki je na Stojadinovičevi listi prejel 6249 glasov in je postal poslanec narodne skupščine. Mačkova združena opozicija je prejela 871 glasov (Kores, Bujan, Skuhala), Ljotičeva lista (Golub) pa samo 8. Med 10776 volilnimi upravičenci jih je glasovalo 7074 ali 65,64 %.⁵²

Po občinah (volilnih okoliših) so bili izidi volitev sledeči:

Cezanjevci: 557 volilnih upravičencev, 371 volivcev; JRZ - 366, Maček - 5, Ljotić - 0.

Križevci: 959 volilnih upravičencev, 774 volivcev; JRZ - 704, Maček - 70, Ljotić - 0.

Ljutomer: 1440 volilnih upravičencev, 955 volivcev; JRZ - 907, Maček - 47, Ljotić - 1.

Mala Nedelja: 714 volilnih upravičencev, 431 volivcev; JRZ - 332, Maček - 99, Ljotić - 0.

Razkrižje: 656 volilnih upravičencev, 375 volivcev; JRZ - 291, Maček - 83, Ljotić - 1.

⁵⁰ Slovenec, 20. 11. 1938, št. 275.

⁵¹ Kmetiski list, 30. 11. 1938, št. 48.

⁵² Slovenski gospodar, 14. 12. 1938, št. 50.

Veržej: 319 volilnih upravičencev, 251 volivcev: JRŽ - 212, Maček - 39, Ljotić - 0.⁵³

V Dravski banovini je bilo razmerje med političnimi strankami po izidu volitev sledeče: Stojadinović: 170 252 oz. 78,64 %; Maček: 45 123 oz. 20,84 %; Ljotić: 1132 oz. 0,52 %. JRŽ je po volilnih okrajih dobila vse možne kandidate v narodno skupščino, kar je bila »najveličastnejša zmaga«.

Novi narodni poslanec za srez Ljutomer (srez Ljutomer-Radgona) Franc Snoj je bil rojen v Toplicah pri Zagorju leta 1902. Po 1. svetovni vojni se je preselil v Gornjo Radgono in se uveljavil na področju kreditnega združenstva. Leta 1924 je postal tajnik kmečke posojilnice v Gornji Radgoni. Kot izredno delaven in sposoben organizator je utrdil tudi delovanje katoliških prosvetnih društev. Leta 1937 je postal starešina jugoslovanske gasilske zveze. Istega leta, ko je bil izvoljen v narodno skupščino kot okrajni poslanec JRŽ, je postal celo minister brez listnice. Razen dr. Miha Kreka, ministra za zgradbe, je bil eden od dveh Slovencev v novi vladi dr. Milana Stojadinovića.⁵⁴

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Slovenec, 22. 12. 1938, št. 293.

‘Kmetijsko obdelovalne zadruge na območju Apaške doline v obdobju 1946–1949

‘Uvod

Na Slovenskem ima zadružništvo že več kot 100-letno tradicijo. Prvi zakon, ki je zaznamoval zadružništvo pri nas, izhaja iz leta 1873, in sicer gre za Zakon o pridobitnih in gospodarskih zadrugah (sprejet v okviru Avstro-Ogrske).¹ Temu je sledil Zakon o reviziji pridobitnih in gospodarskih zadrug iz leta 1903, ki je med drugim predpisal, da mora vsaki dve leti organiziranost in poslovanje pregledati neodvisen in strokovno usposobljen revizor. Po prvi svetovni vojni je razvoj zadružništva zastal. Po Zakonu o gospodarskih zadrugah iz leta 1937, iz obdobja kraljevine Jugoslavije, je zadrugo lahko ustanovila skupina z najmanj 10 osebami.² Med drugo svetovno vojno je delovalo združenje kmetijskih zadrug Südmark.³ Danes velja v Sloveniji moderni Zakon o zadrugah iz leta 1992,⁴ ki je idejo zadružništva vrnil na moderna izvirna izhodišča.

V preteklosti so pomembno vlogo imele tudi t. i. hranilna in posojilna društva, ki so bila ustanovljena na zadružni podlagi.⁵ Navedenih tipov (v navedenem prispevku) podrobneje ne obravnavam, kljub temu da je na Apaškem območju od konca 19. stoletja do konca druge svetovne vojne (likvidirane so bile leta 1946–47) bilo veliko teh oblik ustanovljenih in delujočih.⁶

* Mag. Dušan Ščap, univ. dipl. pravnik.

¹ Več: Emil Čeferin, ‘Kmetijska zadruga in podjetje v zadružni lastnini’, *Pravnik*, št. 1-2, 1990, stran 59–73.

² Več: <http://www.o-sta.com/msg.php>.

³ Svojo centralo je imelo v Gradcu, ki je bil center uprave za Štajersko in podrejen neposredno Hitlerju.

⁴ Več: <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=43158>.

⁵ Zadruga je organizacija vnaprej nedoločenega števila članov, ki ima namen pospeševati gospodarske koristi in razvijati gospodarske ali družbene dejavnosti svojih članov ter temelji na prostovoljnem pristopu, svobodnem izstopu, enakopravnem sodelovanju in upravljanju članov. Zadruga lahko vodi svoje dejavnosti tudi preko odvisne družbe (tako: 1. člen Zakona o zadrugah, *Ur. list RS*, št. 97/2009 UPB-2).

⁶ Ponavadi je ta tip zadrug imel namen sprejemati in obrestovati hranilne vloge in vloge na tekoče račune, odobravati svojim članom kredite, pospeševati varčevanje med člani, jih vzgajati v zadružnem duhu na shodih in predavanjih ter drugo.

⁷ Več: Jože Rogan, ‘Razvoj denarništva v Občini G. Radgona (nadaljevanje)’, *Glasilo, Zgodovinsko društvo G. Radgona*, 1995, št. 1, stran 55–62.

Zadruga lahko tako definiramo kot združenje oseb, ki v sodelovanju s skupnim podjetjem uresničujejo določene gospodarske oz. socialne koristi. Člani jim zagotavljajo delovna sredstva, jih upravljajo in so tudi njihovi poslovni partnerji (dobavitelji, odjemalci) ali delavci. Gospodarsko gledano je danes zadruga organizacija, ki omogoča ali olajšuje vključevanje različnih gospodarskih subjektov, med njimi tudi majhnih in srednjih podjetnikov oziroma podjetij (kmetov, obrtnikov itd.) v tržno gospodarstvo.⁷

Značilnosti zadrug v obdobju 1946–1949

Prvi povojni zadružni zakon je bil splošni oz. kasneje temeljni zakon o zadrugah z dne 18. 7. 1946.⁸ V njem so prvič omenjene tudi kmečke delovne zadruga, ki se ukvarjajo »s skupnim kmetijskim gospodarstvom«. Prav tako je bila v tem obdobju izvedena agrarna reforma in kolonizacija. Država je preko zadrug želela čim prej vzpostaviti prevlado državnega sektorja v okviru novega družbenega sistema. Zadruga so bile poddržavljene in so se oddaljevale od izvirnih idej zadružništva, tj. predvsem koristi svojih članov. Osnovani so bili okrožni in okrajni zadružni odbori, podrejeni Iniciativnemu zadružnemu odboru Slovenije, ki so glede na potrebe postavljali krajevne zadruga.

Tako so se takoj po drugi svetovni vojni začele ustanavljati pretežno kmetijske obdelovalne zadruga (v nadaljevanju KOZ) ter nabavno-prodajne zadruga. Sodelovanje kmetov in kooperacija z zadruga je bila skoraj obveznost, pravice članstva so bile zelo omejene, saj so vse zadruga delovale kot državna lastnina. Namen zadruga je bil graditev socializma na vasi. Partija je s pospešenim tempom podpirala nastajanje KOZ na »prostovoljni podlagi brez administrativnega pritiska« ter v ta namen izdala obsežno resolucijo leta 1949.

⁷ Tako: http://www.zadrugna-zveza.si/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid=11.

⁸ Ljudska skupščina FRLRJ je dne 18. julija 1946 sprejela Splošni zakon o zadrugah (Ur. list FRLRJ, št. 59/46).

Po sporu s Sovjetsko zvezo je hotela Jugoslavija dokazati, da kljub sporu uvaja socializem po sovjetskem vzoru, zato je leta 1948 izvedla kolektivizacijo (združevanje malih kmetov v kmečke zadruge). Vendar kolektivizacija⁹ kmetijstva s kmečkimi zadrugami ni uspela. S strani kmetov je vse to doživljajo velik odpor (nasilno včlanjevanje v zadruge, obvezni odkupi po nizkih cenah ...) in zadruge niso nikoli prav zaživele. V številnih primerih izstopnih izjav so zadružniki zahtevali, da se jim vrne vse v zadrugo vloženo premoženje. Neuspešen poskus kolektivizacije kmetijstva s kmečkimi obdelovalnimi zadrugami v letih do 1953 je povzročil, da le-te prenehajo delovati in se reorganizirajo v splošne ali nabavno-prodajne kmetijske zadruge.

Značilnosti kmetijskih obdelovalnih zadrug – KŹ, kot so jih opredeljevali ustanovitveni akti

NALOGA (KMETIJSKIH OBDELOVALNIH) ZADRUG (ustanovljenih leta 1946) je bila: da se na podlagi prostovoljnega in svobodnega združevanja kmetov, njihove zemlje, orodja in vprežne živine zaradi skupnega gospodarstva ustvari boljše pogoje za uporabo sodobnih pridobitev znanosti, tehnike in delovnih metod v kmetijski proizvodnji. S tem naj bi se omogočilo racionalno in načrtno gospodarstvo, da bi se na ta način dosegli večji dohodki in zmanjšali proizvodjalni stroški ter tako dosegle znatne koristi tako za zadružnike kakor tudi za državo.

Kmetijska obdelovalna zadruga ustanovljena leta 1949 je imela naslednje naloge: povečati donos, zmanjšati proizvodjalne stroške, povečati dohodke in tako povečati korist za zadružnike in državo s čim pravilnejšim izrabljanjem obstoječe delovne sile, strojev in orodja.

VLOŽEK V ZADRUGO. Vsak zadružnik je moral vložiti v zadrugo vso svojo zemljo, ki jo je dobil na podlagi Zakona o agrarni reformi in kolonizaciji, bodisi po točki 1 ali 2 člena 23, razen „manjše površine okrog hiše, ki se mu pusti za osebno porabo in ne sme presegati 1 ha. Na zemlji, vloženi v zadrugo, je bilo določeno, da obdržijo lastniki svojo pravico.

⁹ Kolektivizacija je oblika ukinjanja zasebne lastnine v sistemu komunizma in socializma, t. i. prenos zasebne lastnine na zadruge.

Vsak zadružnik je bil dolžan vložiti v zadrugo tudi vse svoje poljedelske stroje, orodje in vprežno živino.

Kmetijska obdelovalna zadruga ustanovljena leta 1949 je določala, da vsaka družina ali član vloži v zadrugo vso svojo zemljo, razen ohišnice s stanovanjsko hišo in gospodarskimi zgradbami, ki so potrebne za osebno gospodarstvo, in sicer tako, da jo dajo zadrugi v izrabljanje brez zakupnine. V zadrugo vložena zemlja je ostala lastnina tistih, ki so jo v zadrugo vložili. Vsak zadružnik je bil dolžan v zadrugo vložiti vso vprežno živino in kmetijske stroje, orodje pa toliko, kolikor je sklenil zbor.

Poslovni delež je znašal 500 din oz. 1000 takratnih din (v letu 1949 pa 100 din). Vsak zadružnik je jamčil še z desetkratnikom zneskom vpisanih vložkov (tako iz ustanovitvenih aktov iz leta 1946, v letu 1949 pa je jamčil s petkratnim zneskom). Vsak zadružnik je napisal na račun deležev ves znesek, s katerim je ocenjena njegova, v zadrugo vložena zemlja.

ODGOVORNOST. Jamstvo je bilo omejeno. Vsak zadružnik je jamčil za obveznosti zadruge z zneski, ki jih je vložil v zadrugo.

UPRAVNI ODBOR IN ZASTOPANJE ZADRUGE. Upravni odbor je sestavljalo od 3 do 9 članov, vštevši predsednika in tajnika.

Zadrugo je zastopal upravni odbor ter tisti, ki ga je pooblastil odbor. Podpisovala pa sta zanjo po dva člana upravnega odbora ali po en član upravnega odbora in en pooblaščen uradnik.

IZSTOP ČLANA. Član ni smel izstopiti iz zadruge preden niso potekla tri leta, odkar je pristopil. Vsak čas so zadružniki lahko izstopili le, če so odšli na delo v državna gospodarska podjetja ali zavode, vendar je v takem primeru njihova zemlja ostala v zadrugi.¹⁰

¹⁰ Katarina Jemec, Razlogi (ne)povezovanja kmetov v zadrugo na območju občine Domžale, Diplomsko delo, Biotehniška fakulteta v Ljubljani, 2007, stran 3.

(Kmetijske obdelovalne) zadruge na območju Apaške doline v obdobju 1946–1949

V letu 1946 (13. januarja) je prišlo do izгона skoraj vsega nemškega prebivalstva (cca. 2200 prebivalcev) iz Apaške doline, ki so jih stlačili v živinske vagone in jih odpeljali na Dunaj. Pred tem je bil že konec leta 1945 sprejet Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji,¹¹ na podlagi katerega so se ustanovile komisije, katerih naloga je bila dodelitev zemlje (prednost pri dodelitvi so imeli partizani in njihovi najbližji sorodniki). Še pred delitvijo je komisija izvedla razlastitve oz. zaplembe. Tako je vsem izgnanim nemškim družinam bilo zaplenjeno (razlašeno) vso njihovo premoženje (podlaga so bili dekreti AVNOJA iz 21. 11. 1943 in 21. 11. 1944 ter drugi zakoni). Takoj po drugi svetovni vojni je bil zaradi vsesplošnega pomanjkanja prav tako vpeljan sistem racionalne preskrbe z najpomembnejšimi živili in izdelki.

Na območje Apaške doline (kjer je ostalo ogromno neobdelane kmetijske zemlje) so se naselili kolonisti. Tako so bili v Apaški dolini naseljeni prebivalci iz celotne Slovenije z različno kulturo, narečjem (op. »Slovenija v malem«; nekateri so jo hudomušno poimenovali tudi »Titova dolina«) ... Po pričevanju domačinov veliko kolonistov (največ jih je prišlo iz območja Dolenjske) ni imelo veščin za delo na težki kmetiji, zato so se nekateri hitro odselili iz Apaške doline. Nekateri pa so dobro sprejeli svojo novo domačijo ter delo na kmetiji in si na tem območju ustvarili družine.¹²

Po partijskih priporočilih (»obvezah«) se je bilo potrebno včlaniti v zadrugo. V letu 1946 se je v Apačah v zadrugo vključilo 16 družin s 73 ha, v Stogovcih 15 družin s 70 ha, v Žepovcih 24 družin s 102 ha in v Segovcih 9 družin s 45 ha. Čeprav je bilo na Apaškem polju največ produktivnih zadrug, kolonisti v glavnem niso kazali prevelikega navdušenja za združništvo, predvsem še ne na začetku (v letu 1946).¹³ Tako se je le majhen del kolonistov odločil za

¹¹ UL SNOB in NVS, št. 62/396, z dne 12. 12. 1945.

¹² Tako: Dušan Ščap, *Zgodovina vasi Črnci*, Glasilo, Zgodovinsko društvo G. Radgona, 2011, stran 98.

¹³ Zadruge so imele težave s pomanjkanjem kapitala in živine. Ta problem so rešili s sodelovanjem z državnim gospodarstvom Črnci, ki je zadrugam pomagal s stroji in z izmenjavo semenskih žitaric. Tako: Barbara Bratuša, *Dogajanje na vasi v okraju Radgona 1945–1947*, Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Mariboru, 2010, stran 44.

skupno obdelovanje zemlje.¹⁴ Zadruge so za boljše rezultate začele v letu 1947 izvajati arondacije, vendar so naletele na težave, saj kolonisti Apaškega polja pri tem niso hoteli sodelovati. Zadruge so namreč hotele svoje člane naseliti skupaj¹⁵ v duhu kmetijskega socializma na vasi. Prav tako je bila v ospredju tudi gradnja zadružnih domov po samih vaseh. Na občnih zborih zadrug so bili tudi zaslužni zadružniki iz Apaške doline, ki so se proslavili pri partizanih in v partijskem delovanju.¹⁶

Prve tri kmetijske obdelovalne zadruge so bile ustanovljene spomladi leta 1946 in so se vse (tudi pozneje ustanovljene) poimenovala po takratnih narodnih herojih. Ostalih pet pa je bilo ustanovljenih v letih 1947–1949.¹⁷ Vse zadruge (razen KOZ Lutverci, ki je bila tipa I.) so bile zadruge tipa IV. Kar pomeni, da če je zadružnik podpisal pristopno izjavo, je postala tudi zemlja last zadruge. Lastnina je prešla v zadrugo tudi v primeru, če zadruga ni odplačala.¹⁸ Večina teh oblik zadrug je bilo likvidiranih oz. preoblikovanih v letu 1953–1954.¹⁹ V spodnjem pregledu zadrug na območju Apaške doline so pri vsaki zadrugi navedeni: polno ime zadruge, datum ustanovitve oz. uradnega vpisa ter člani takratnega prvotnega upravnega odbora. Pri nekaterih zadrugah so še omenjene organizacijske spremembe oz. začetki likvidacij le-teh.

USTANOVLJENE ZADRUGE NA APAŠKEM OBMOČJU.

a) Kmetijska obdelovalna zadruga »Matija Gubec« z o. j. Stogovci.²⁰

Sedež zadruge je bil določen v Stogovcih, okraj Radgona. Zadruga je bila ustanovljena na skupščini 30. marca 1946 za nedoločen čas. Uradno je bila vpisana 26. aprila 1946 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

¹⁴ Tako: Barbara Bratuša, *Dogajanje na vasi v okraju Radgona 1945–1947*, Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Mariboru, 2010, stran 43.

¹⁵ Tako: Barbara Bratuša, *Dogajanje na vasi v okraju Radgona 1945–1947*, Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Mariboru, 2010, stran 53.

¹⁶ Več v: *Vestnik*, št. 10, z dne 11. 1. 1950.

¹⁷ Iz časopisnega članka izhaja, da je bila v letu 1949 ustanovljena tudi nova KOZ v Črncih; tako: *Vestnik*, z dne 23. 2. 1949.

¹⁸ Slavica Tovšak, *Sledovi zadružnega delovanja v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor*, v: *Sveta Ana skozi čas*: zbornik Občine Sveta Ana, Maribor, 2009, stran 298.

¹⁹ Kmetijske delovne zadruge: Lutverci, Stogovci, Segovci, Podgorje so prešle v likvidacijo. Priglasitveni rok za prijavo upnikov oz. dolžnikov na naslov Okrajna zadružna zveza, Ijutomer, je 30 dni od objave; tako: *Ur. list LRS*, št. 37, stran 318, z dne 23. 9. 1954.

²⁰ Tako: *Ur. list LRS*, št. 36, stran 206, z dne 15. 5. 1946.

Člani upravnega odbora so bili: Pušenjak Rudolf – predsednik, kmet v Stogovcih; Ferlič Nežka – tajnica, šivilja, v Stogovcih; Puntar Anton – odbornik, kmet, Drobotinci; Bulič Ilja – odbornik, kmet, Dolnje Konjišče.

Uradno so bile vpisane tudi spremembe, in sicer novih članov upravnega odbora ter spremembe združnih pravil.²¹

b) Kmetijska obdelovalna zadruga »Edvarda Kardelja« z o. j. Apače.²²

Sedež zadruga je bil določen v Apačah, okraj Radgona. Zadruga je bila ustanovljena na skupščini 31. marca 1946 za nedoločen čas. Uradno je bila vpisana 26. aprila 1946 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Člani upravnega odbora so bili: Šavs Janez – predsednik, poljedelec, Apače; Oštir Jože – podpredsednik, poljedelec, Segovci; Zupanc Rudolf – tajnik, mesar, Apače; Zupančič Anton – odbornik, poljedelec, Segovci; Remša Jože – odbornik, poljedelec, Apače; Košir Jakob – odbornik, poljedelec, Segovci; Dobravc Frančiška – odbornica, poljedelka, Segovci; Krvina Alojzija – odbornica, poljedelka, Apače; Mahuc Jože – odbornik, poljedelec, Apače.

Zadruga je na podlagi sklepa občnega zbora z dne 2. septembra 1954 prešla v likvidacijo.²³ Imenovani so bili naslednji likvidatorji: Pučko Milan (G. Radgona); Kolarič Franc (Stogovci); Mahne Jože, Tiselj Jože, Lebar Daniel, Balazič Anton in Pečar Jože (vsi kmetje iz Apač). Likvidatorji podpisujejo likvidacijsko firmo tako, da po dva od njih pristavita pod besedilo firme svoja podpisa.

c) Kmetijska obdelovalna zadruga »Staneta Rozmana« z o. j. Žepovci.²⁴

Sedež zadruga je bil določen v Žepovcih, okraj Radgona. Zadruga je bila ustanovljena na skupščini 31. marca 1946 za nedoločen čas. Uradno je bila vpisana 26. aprila 1946 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Člani upravnega odbora so bili: Završki Ivan – predsednik, poljedelec, Žepovci; Kukovec Anica – tajnica, šivilja, Žepovci; Galičič Jule – odbornik, kovač,

²¹ Več: Ur. list LRS, št. 27, stran 439, z dne 31. 8. 1950; Ur. list LRS, št. 29, stran 293, z dne 05. 9. 1953; Ur. list LRS, št. 41, stran 386, z dne 26. 11. 1953.

²² Tako: Ur. list LRS, št. 36, stran 206, z dne 15. 5. 1946.

²³ Ur. list LRS, št. 46, stran 392, z dne 25. 11. 1954.

²⁴ Tako: Ur. list LRS, št. 36, stran 206–207, z dne 15. 5. 1946.

Žepovci; Krajnc Karel – odbornik, klepar, Žepovci; Tušek Anton – odbornik, poljedelec, Žepovci; Likar Ivana – odbornica, poljedelka, Žepovci; Puš Franc – odbornik, poljedelec, Žepovci.

d) Kmetijska obdelovalna zadruga »Toneta Tomšiča« z o. j. Podgorje.

Sedež zadruga je bil določen v Podgorju, okraj Radgona. Uradno je bila vpisana 3. julij 1947 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Uradno so bile vpisane tudi spremembe, in sicer novih članov upravnega odbora ter spremembe združnih pravil.²⁵ Izbrisali so se člani upravnega odbora: Novak Jože, Hribar Jože, Škrinjar Anton in se vpisali novo izvoljeni člani odbora: Lamprecht Ciril – združnik, Podgorje; Tajčman Anton – združnik, Podgorje; Šmid Ivan – združnik, Vratja vas; Rot Ante – združnik, Vratja vas; Horvat Ivan – združnik, Vratja vas.

e) Kmetijska obdelovalna zadruga »Slavka Šlandra«²⁶ z o. j. Segovci.²⁷

Sedež zadruga je bil določen v Segovcih, okraj Radgona. Zadruga je bila ustanovljena na skupščini 19. marca 1948 za nedoločen čas. Uradno je bila vpisana 15. maja 1948 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Člani upravnega odbora so bili: Kurnik Franc – predsednik; Jesih Alojz – tajnik; Vidali Edvard, Košir Angela, Rakar Anton, Mlakar Anton, Dobrovec Franc – vsi odborniki, vsi kmetje v Segovcih.

Zadruga je na podlagi sklepa občnega zbora z dne 2. avgusta 1953 prešla v likvidacijo.²⁸ Imenovani so bili naslednji likvidatorji: Jud Viljem – predsednik, Podkrajšek Franjo (oba OLO Ljutomer), Stojko Albin in Slavič Alojz (oba OZZ Ljutomer) ter uslužbenci: Kurnik Franc, Fink Jožef, Cunk Anton, Matkovič Peter in Vrtin Rudolf, vsi kmetje v Segovcih (ki podpisujejo po dva skupaj).

f) Kmetijska obdelovalna zadruga »Premrl Vojko« z o. j. Mahovci.²⁹

²⁵ Ur. list LRS, št. 17, stran 221, z dne 23. 5. 1950.

²⁶ Zadruga v Segovcih se je poimenovala kot KOZ »Slavka Šlandra«; tako: Slavica Tovšak, Sledovi združnega delovanja v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor, v: Sveta Ana skozi čas: zbornik Občine Sveta Ana, Maribor, 2009, stran 298.

²⁷ Tako: Ur. list LRS, št. 27, stran 437, z dne 22. 6. 1948.

²⁸ Ur. list LRS, št. 39, stran 333, z dne 7. 10. 1954.

²⁹ Tako: Ur. list LRS, št. 18, stran 297, z dne 31. 5. 1949.

Sedež zadruga je bil določen v Mahovcih, okraj Radgona. Uradno je bila vpisana 18. maja 1949 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Člani upravnega odbora so bili: Horvat Viktor – predsednik; Jančar Neža – podpredsednica; Maučec Franc, Maršič Marija, Črtalič Jožefa – vsi odborniki, vsi kmetje v Mahovcih.

H KOZ Žepovci se je dne 11. 2. 1950 priključila (združila) Kmetijska obdelovalna zadruga Mahovci (okrožno sodišče v Mariboru, dne 24. 11. 1950).³⁰

Novi člani upravnega odbora so postali: Leskovec Franc, Bogataj Miro, Foršek Franc, Bevk Vida, Župančič Jurij (vsi Žepovci); Jančar Janez (Mahovci); Blažič Ivan (Žiberce); Horvat Viktor (Mahovci); Virant Pavel (Konjišče); Ovsenik Janez in Petek Avgust (oba Žepovci) – vsi naštetih zadružniki. Leskovec Franc je predsednik, Foršek Franc pa podpredsednik upravnega odbora.

Enakega datuma je nova zadruga spremenila tudi zadružna pravila.

- g) Kmetijska obdelovalna zadruga »Mihe Marinka« z o. j. Jauhova (Janhova).³¹

Sedež zadruga je bil Jauhova (Janhova). Po drugem pisnem viru se je zadruga imenovala kot KOZ »Mihe Marinka« Nasova – Jauhova.³² Zadruga je bila ustanovljena na zboru 24. aprila 1949 za nedoločen čas. Uradno je bila vpisana 30. avgusta 1949 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Člani upravnega odbora so bili: Debeljak Janez – predsednik, poljedelec, Jauhova; Stražišar Stane, poljedelec, Jauhova; Frelih Jože, poljedelec, Nasova; Intihar Francka, poljedelka, Nasova; Rupert Franc, poljedelec, Nasova.

- h) Kmetijska obdelovalna zadruga »Janeza Hribarja« z o. j. Lutverci.³³

Sedež zadruga je bil določen v Lutvercih, okraj Radgona. Zadruga je bila ustanovljena na zboru 5. marca 1947 za nedoločen čas. Uradno je bila vpisana 16.

³⁰ Ur. list LRS, št. 5-7, stran 33, z dne 6. 2. 1951.

³¹ Ur. list LRS, št. 29, stran 505, z dne 27. 9. 1949.

³² Omenjena je Kmetijska obdelovalna zadruga »Mihe Marinka« z o. j. Nasova – Jankova; tako: Slavica Tovšak, *Sledovi zadružnega delovanja v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor, v: Sveta Ana skozi čas: zbornik Občine Sveta Ana, Maribor, 2009, stran 298.*

³³ Tako: Ur. list LRS, št. 13, stran 204, z dne 19. 4. 1949.

marca 1949 pri Okrožnem sodišču v Mariboru.

Člani upravnega odbora so bili: Kuhar Aleksander – predsednik; Temlin Evgen – tajnik; Kuhar Geza, Kuzma Zoltan, Vukan Bela, Šarkanj Štefan, Železen Ludvik – vsi odborniki.

Uradno sta vpisani tudi dve spremembi, in sicer novih članov upravnega odbora ter sprememba združnih pravil.³⁴

Dogodki povezani z združnim življenjem na območju Apaške doline

Časopis VESTNIK, Glasilo osvobodilne fronte mesta Maribor, je predvsem v letu 1950 intenzivno poročal o dogodkih in delovanju kmetijskih obdelovalnih združ na Apaškem območju. V navedenih člankih se je dal predvsem poudarek na pozitivnih rezultatih delovanja navedenih združ. V delovanju združ se je dal poudarek tudi na vsakokratnem povečevanju in optimiranju obdelave kmetijskih zemljišč ter na graditvi dodatnih hlevov in združnih domov po posamičnih vaseh, vse v duhu socializma na vasi.



Nekdanji delujoči goveji hlev v Lutvercih.

Še dandanes je po Apaški dolini po vaseh veliko ohranjenih objektov nekdanjih tovrstnih hlevov za živinorejo.³⁵

³⁴ Več: Ur. list LRS, št. 19, stran 196, z dne 18. 6. 1953 in Ur. list LRS, št. 35/36, stran 342, z dne 22. 10. 1953.

³⁵ Pokrajinski arhiv Maribor hrani gradbene načrte za združne domove in hleve v Oblatnem ljudskem odboru Maribor 1948–1959, in sicer hlev za 100 glav goveje živine – kmetijsko obdelovalne združge Apače; združni dom Žepovci 1948 in združni dom Segovci 1948. S1_PAM/0443/004/001/002/00035.

DELOVANJE KOZ LUTVERCI. Članek³⁶ poroča, da je KOZ Ivana Hribarja v Lutvercih v letu 1949 dosegla najvišjo vrednost »trudadneva«, ker je zadruga uvajala najrentabilnejšo panogo kmetijstva, kot sta govedoreja in svinjereja. Borba za dvig hektarskega donosa je neprestana skrb celotnega zadružnega sistema, dodaja avtor članka. V letu 1950 je suša prizadela tudi lutverško zadrugo in pridelek žitaric in krompirja znatno zmanjšala. Zadruga je kljub temu (pri obvezni oddaji) izpolnila oddajo žitaric in krompirja 100 %. Oddajo prašičev so izpolnili 95 %, sončnic in oljne repice pa 100 %. Oddaja mleka v zadrugi ni potekala zadovoljivo, saj so do tedaj realizirali le 40 % planirane količine. Avtor članka ugotavlja, da je eden izmed vzrokov pomanjkanje zelene krme in nedovoljeno racionalno izkoriščanje krmil. V skrbi za zagotovitev krme so zadružniki v vaseh Plitvica in Lutverci jeseni leta 1950 napolnili 26 nahajajočih betoniranih silosov s silažno krmo.

Zadružna vas Lutverci je pri zadnjih volitvah v odbor OF volila v zgodnjih jutranjih urah ter bila kot vedno pri dosedanjih volitvah zopet prva v okraju ob stoodstotni udeležbi. To visoko politično zavest potrjuje tudi dejstvo, da so v vasi z gradnjo zadružnega doma najdalje izmed vseh vasi Apaške kotline. Letos so zgradili tudi novi koruznjak, prav tako bodo skupno preorali za krompir 15 ha njivskih površin, zaključuje avtor časopisnega prispevka.

DVIG ŽIVINOREJE V KOZ APAČE. Članek v navedenem časopisu iz leta 1950³⁷ ugotavlja, da je KOZ Edvarda Kardelja v Apačah dosegla že lepe uspehe in se tako uvrstila med najboljše zadruge v radgonskem okraju. V Apaški zadrugi je bilo tedanjega časa združenih 39 družin, njihovo gospodarstvo pa je obsegalo nekaj manj kot 200 ha skupne površine, od tega 120 ha njiv. Zadružniki so se ukvarjali v glavnem z živinorejo in poljedelstvom. Redili so 90 glav goveje živine, ki so jo usmerjali predvsem na vzrejo živine simentalске pasme. Do tedaj so imeli že 18 rodovniških krav te pasme, v bodoče pa nameravajo gojiti do 200 glav goveje živine. Da bi vzgojili čim boljšo živino, so v tem letu (1950) uvedli tudi rodovniško knjigo. V zgradbi hleva so imeli tudi sobo za mleko, zdravniško sobo, sobo za čuvaje in prostor za segrevanje vode za živino, ki je telila. V najkrajšem času pa so želeli urediti še gnojišče in

³⁶ Vestnik, št. 282, z dne 28. 11. 1950.

³⁷ Vestnik, št. 257, z dne 28. 10. 1950.

gnojnične jame. Lepe uspehe je imela zadruga tudi pri vzreji prašičev, ki jih je imela že nad 200, od tega je 48 plemenjač. Drugo leto so želeli povečati število svinj na 350. Zemljo so imeli v Apačah združeno, tako da je lahko vsak obdelavo vršil s stroji, ki so jih imeli že dovolj. Zaradi sušne letine pridelek ni bil najboljši. Med zadružniki so se najbolj odlikovali Julka Bojc, Valerija Memont, Franc Cezar in traktorist Martin Kump. V drugem članku avtor ugotavlja,³⁸ da se je za potrebe preskrbe za široko potrošnjo delovnega ljudstva od apaške zadruge zahtevalo, da redi več svinj in več govedi. Zadružniki apaške zadruge so ob letnem zboru sprejeli sklep, da bodo dokončno zgradili deloma zgrajen zadružni dom v Apačah, ki ga bodo dvignili v enonadstropnega. Zadruga je imela 150 članov delovne sile in je težila za sprostitev ženske delovne sile, ki je bila znatno zadržana zaradi vzgoje in nege otrok. Zato bodo ustanovili nekakšne sezonske otroške jasli. Za dvig kulturno-prosvetnega dela je skrbel izobraževalni tečaj, ki ga je obiskovalo 15 zadružnikov. Imeli so tudi svojo knjižnico, radijski sprejemnik in štiri radijske zvočnike, ki so bili nameščeni po vsej vasi in so prenašali apaškimi zadružnikom »polet« delovnega ljudstva v izgradnji socializma.

NALOGE ZADRUŽNEGA SVETA. Novoizvoljeni zadružni svet radgonskega okraja si je v letu 1950³⁹ za novo nalogo postavil ustanovitev strojne delavnice v Apačah, ki bi služila za popravilo strojev vsem zadrugam okraja. V sklop podjetij kapitalne gradnje v okraju bi pozneje vključili sedanjo okrajno žago v Apačah ter Mizarsko delavnico v Lutvercih, kot perspektivno nalogo pa so predvidevali ustanovitev lastne zadružne mlekarne.

KMEČKA ZADRUŽNA MLADINA.⁴⁰ Mladina KOZ okraja Radgona je od zadnje kmečke konference ustvarila na gospodarskem polju 31.912 ur prostovoljnega dela. Med najboljšimi zadružnimi kolektivi je bil mladinski kolektiv Lutverci, ki je bil razglašen za najboljšega v okraju Radgona in je prejel prehodno zastavico ter bil nagrajen s fiziokulturnimi rekviziti za odbojko. Pri zadružnem domu je v tem letu mladina opravila 230 prostovoljnih ur. Sedaj je sklenila, da bo do volitev uredila dvorano, do 1. maja pa celoten

³⁸ Vestnik, št. 46, z dne 22. 2. 1950.

³⁹ Vestnik, št. 282, z dne 28. 11. 1950.

⁴⁰ Vestnik, št. 55, z dne 4. 3. 1950.

zadružni dom. Potemtakem bo to prvi v celoti zgrajen zadružni dom v radgonskem okraju. Nagrajena sta bila še aktiva iz Segovc in iz Ptujске ceste. Za najboljše zadružnike mladince so bili razglašeni za udarnike: Fulder Ivan, Lutzer Stanko, Ludvik Istenič (vsi Lutverci); Košir Anica (Segovci); Likar Franc (Žepovci); Hozjan Štefan (Drobtinci); Brancelj Franc (Stogovci); Kuder Ivan (Lutverci); Kočevar Marija (Žiberi); Makus Edo (Podgorje); Nabergoj Ivan (Lutverci). Vsi so napravili 200–300 delovnih dni in se udeležili različnih akcij.

OBČNI ZBORI ZADRUG.⁴¹ V Žepovcih se je vršil občni zbor ponovno, ker so nekateri hoteli vriniti v odbor ljudi, ki do zadruga nimajo pravih odnosov. Najboljše sta izvedla občna zbora zadrug v Podgorju in v Lutvercih, ki sta izkazala najboljše proizvodne plane. V Stogovcih so se nekateri zadružniki hoteli obogateti na račun zadruga. Za take so rekli zadružniki, da je boljše, da oddidejo. Avtor še zaključuje, da ni čudno, saj od leta 1946 do sedaj ni bilo urejenega knjigovodstva.



*Desno je današnji vaški dom (prej zadružni dom iz leta 1948) v Žepovcih.*⁴²

⁴¹ Vestnik, št. 42, z dne 17. 2. 1950.

⁴² Prvo poročilo o podeljevanju značk najprizadnevnejšim graditeljem zadružnih domov se je nanašalo na podelitev 4. aprila 1948. Takrat je bila na gradbišču zadružnega doma v Žepovcih v Apaški dolini slovesnost, ko je predsednik Republiške poslovne zveze in član TO OF Maks Krmelj predal prehodno zastavico za najboljše gradbišče. Franc Foršek iz Žepovc in Karel Rozman iz Podgorja sta dobila zlati znački za 50 osemurnih delavnikov s 400 urami. Več: Janez J. Švajncr, Zadružni dom 1948, Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, letnik 51, 1980, stran 414.

POSLOVNI REZULTATI ZADRUG. Bilanca stanja lutverške zadruga⁴³ je navzočim zadružnikom na letnem občnem zboru prikazala zadovoljiv rezultat, ki jih je uvrstil med najboljše v gornjeradgonskem okraju. Zadruga je v letu 1949 z načrtnim delom pritegnila mnogo gospodarstev ter je obsegala 220 ha zemlje. Vas Lutverci je vključena v zadrugo s 70 %, vas Plitvica pa s 50 % vasi. Po planu bodo v letu 1950 redili 120 govedi in 387 prašičev. Zgradili bodo tudi nov svinjski hlev ter adaptirali za govedo tri večje hleve. Na občnem zboru so navedli, da bodo v zadrugi uvedli več discipliniranosti in odgovornosti ter si prizadevali za dvig kmetijske proizvodnje.

KOZ Franca Rozmana - Staneta v Žepovcih⁴⁴ je dosegla najboljši poslovni rezultat (za leto 1949) v radgonskem okraju. Od ustanovitve pa do občnega zbora v februarju je bilo vključenih v zadrugo 97 % kmečkih gospodarstev. Hektarski donos so znatno dvignili in razširili orne površine. Razmeroma dobre rezultate sta dosegli tudi zadrugi v Apačah in Podgorju. Avtor članka še ugotavlja, da so zadružne ustanove radgonskega okraja posvečale premalo pozornosti živinoreji in svinjereji. V drugem članku avtor ugotavlja,⁴⁵ da se zadruga ponaša s 637,50 ha skupne površine ter je vanjo vključenih 137 družin s 571 člani, med katerimi je 300 delovno sposobnih oseb. V letu 1949 je zadruga posedovala 207 glav goveje živine, 34 konjev, 190 svinj ter 120 kljunov perutnine. Za obdelavo zemlje so uporabljali 24 velikih in 28 malih strojev. Zadružniki so bili razdeljeni v 5 poljedelskih ter 1 živinorejsko kolarnico. Uredili so lastno kovačnico, kolarnico, krojaško ter čevljarsko delavnico. Gradijo nov hlev za 100 glav govedi. Proizvodni načrt žitaric predvideva 18 stotov na ha. Tako bi pridelali 1260 stotov pšenice, 828 stotov rži in 320 stotov ječmena. Oljne repice so predvideli, da bodo zasejali 8 ha, zgodnjega krompirja 15 ha, poznega pa 51 ha. Pridelek sena bi naj znašal 5700 stotov, detelje pa 657 stotov. Uvedli bodo novo kulturo, tj. fižol. Pričeli bodo temeljito z adaptacijami in novogradnjami ter bodo v tem letu opravili 69.650 delovnih dni. Z preoranjem bodo povečali orno površino za 10 ha. Za dvig dobrega kadra bodo 7 zadružnikov poslali na tečaj.

⁴³ Vestnik, št. 40, z dne 15. 2. 1950.

⁴⁴ Vestnik, št. 36, z dne 10. 2. 1950.

⁴⁵ Vestnik, št. 10, z dne 11. 1. 1950.

KOZ Matija Gubca v Stogovcih je v letu 1948⁴⁶ dosegel žitni pridelek 22.000 kg rži, 33.000 kg pšenice, 575 kg jarega ječmena, 10.000 kg zimskega ječmena in 25.500 kg ovsa. Hektarski donos omenjene zadruga je 1700 kg na 1 ha pri žitaricah in 2300 kg pri ovsu. Na skupnem zboru je bilo določeno, da pripada družinskim članom zadruga na leto 250 kg belih žitaric. Zadruga je v tem letu prodala tudi za 5900 kg čebule. Članstvu je bila sporočena tudi ugodnost najetja investicijskih kreditov z obrestmi 1 % za popravila in obnove poslopij in dodeljenih ohišnic. Pomanjkljivost je predvsem v tem, da se ne uvajajo norme, kjer bi prišlo do rezultatov delovne storilnosti posameznikov in bi bila produkcija s tem dvignjena.

KOZ Apaške doline so v letu 1949 posejale z žitom mnogo več površin kot doslej.⁴⁷ KOZ Matija Gubca v Stogovcih je v letu 1949 posejala z žitom 87 ha, v letu 1948 pa le 50 ha. V KOZ Franca Rozmana - Staneta v Žepovcih so v letu 1949 posejali 128 ha površin, prejšnjeje leto le 42 ha. Ker je za isto obdelavo na voljo enako število traktorjev in strojev, so se setvena dela nekoliko zavlekla. Dotedanje ugodno vreme je pospeševalo načrtno izvedbo setve. Prav tako se je vršila kampanja, ki je bila v znamenju priprav na veliki zadružni festival (16. oktobra v Radgoni), kjer bodo v prvi vrsti KOZ radgonskega okraja prikazale rezultate svojega dela.

KOZ Edvarda Kardelja v Apačah ima nad 60 kmetijskih strojev.⁴⁸ Navedeno zadrugo je prvotno (v letu 1946) ustanovilo 11 zavednih borčevskih družin. Dvigu živonoreje je zadruga posvečala veliko pozornost, saj je bil v dograditvi veliki hlev, ki bo imel 100 glav živine. Pred kratkim je zadruga dogradila veliki svinjak za 140 svinj in 20 m veliko šupo za vozove, ugotavlja avtor članka. Za skladiščenje letošnjega žitnega pridelka je morala zadruga uporabiti stanovanjske prostore, ker je OLO Radgona minulo leto zadrugi odvzela primerno skladišče v prostorih starega mlina, ki ga sedaj nihče ne uporablja.

⁴⁶ Vestnik, št. 74, z dne 29. 8. 1948.

⁴⁷ Vestnik, št. 243, z dne 17. 10. 1949.

⁴⁸ Vestnik, št. 216, z dne 13. 9. 1949.

VZORNO UREJENE KOZ V APAŠKI DOLINI.⁴⁹ Najvzornejše urejena gospodarstva ob severni meji predstavljajo KOZ v Apaški dolini, ki jih je ljudstvo pred dvema letoma ustanovilo na lastno pobudo in danes predstavljajo močno gospodarsko celoto ob meji, navaja avtor prispevka leta 1948. Vse KOZ se močno razvijajo in so poleg akcij in graditvi združnih domov v teku tudi priprave na letošnjo setev. V zadrugah je bila uvedena traktorska obdelava zemlje, kar pospešuje zmanjšanje delovne sile. Za dvig živinorejske proizvodnje gradijo zadruga nove moderne združne hleve.

NOVO USTANOVLJENA KOZ V NASOVI.⁵⁰ V krajevnem ljudskem odboru Nasova – Jauhova je 26 kmečkih ljudi sklenilo, da preneha s starim načinom življenja in dela ter ustanovi zadrugo (v letu 1949). Udeleženci ustanovitvenega občnega zbora so na zboru sklenili, da dobi nova zadruga ime KOZ Mihe Marinka. V zadrugo se je takoj vključilo 13 gospodarstev z okrog 80 ha zemlje. Vseh članov je imela zadruga 45, od katerih je bilo delovno aktivnih 26. Število delovne sile in površine pa se bo povečalo, ko bo stopil v zadrugo še en kmet z 28 ha orne zemlje in bo dal v zadrugo mlatilnico, traktor in drugo orodje. Na občni zbor je prišlo tudi nekaj hujškačev z namenom, da bi občni zbor razbili, vendar jim to ni uspelo, zaključuje avtor časopisnega prispevka.

Sklep

Sistem združništva, če je pravilno zasnovan in uporabljen, lahko veliko prispeva k razvoju gospodarstva in družbenega sistema nasploh. Kot je bilo predstavljeno v članku, pa lahko družbeni sistem prinese v določenem obdobju veliko škodo pravilnemu razvoju samega delovanja gospodarskega sistema, tudi zadrug. V članku sem se omejil samo na kmetijske obdelovalne zadruga na Apaškem območju. Tako lahko ugotovimo, da se je na Apaškem območju ustanovilo veliko kmetijskih obdelovalnih zadrug. Eden izmed namenov tolikih zadrug je bil čim prej poskrbeti za pripadnost socializmu in obstanek tedanjih novih prebivalcev Apaške doline, in sicer kolonistov. V tem obdobju (1946) je bila ustanovljena tudi Nabavna in prodajna zadruga z omejenim jamstvom Apače,⁵¹

⁴⁹ Vestnik, št. 36, z dne 1. 5. 1948.

⁵⁰ Vestnik, št. 143, z dne 3. 5. 1949.

⁵¹ Ustanovljena je bila na skupščini dne 5. 5. 1946 za nedoločen čas. Več: Ur. list LRS, številka 63/64, stran 1, z dne 21. 9. 1946.

ki je imela določene specifične naloge ter drugi na novo ustanovljeni gospodarski (državni) subjekti na tem območju. Npr. za podporo združnega kmetijstva je v letu 1951 bilo ustanovljeno 'Podjetje za kapitalno graditev združnega kmetijstva – Mizarske delavnice Lutverci'.⁵² Omeniti še velja, da je bila leta 1948 ustanovljena tudi Kmetijska zadruga z o. j. v Apačah, ki je imela spet specifične naloge.⁵³ V letu 1954 pa je bila (na drugačnih temeljih in pravni podlagi) ustanovljena Kmetijska zadruga z o. j. Apače-Lešane (s sedežem v Apačah).⁵⁴

Literatura in viri

- Barbara Bratuša, 'Dogajanje na vasi v okraju Radgona 1945–1947', 'Diplomsko delo, Filozofska fakulteta v Mariboru, 2010.
- Dušan Ščap, 'Zgodovina vasi Črnci', Glasilo, 'Zgodovinsko društvo G. Radgona, 2011.
- Emil Čeferin, 'Kmetijska zadruga in podjetje v združni lastnini', 'Pravnik, št. 1-2, 1990.
- Janez J. Švajncar, 'Združni dom 1948', 'Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, letnik 51, 1980.
- Jože Rogan, 'Razvoj denarništva v Občini G. Radgona (nadaljevanje)', Glasilo, 'Zgodovinsko društvo G. Radgona, 1995, št. 1.
- Katarina Jemec, 'Razlogi (ne)povezovanja kmetov v zadrugo na območju občine Domžale', 'Diplomsko delo, Biotehniška fakulteta v Ljubljani, 2007.
- Slavica Tovšak, 'Sledovi združnega delovanja v gradivu Pokrajinskega arhiva Maribor, v Sveta Ana skozi čas: zbornik Občine Sveta Ana, Maribor, 2009.
- ST_PAM/0443/004/001/002/00035 'Gradbeni načrti za združne domove in hleve v Oblastnem ljudskem odboru Maribor (1948–1949).
- http://www.zadrugna-zveza.si/index.php?option=com_content&task=view&id=11&Itemid=11.
- <http://www.o-sta.com/msg.php>.

⁵² Tako: Ur. list LRŠ, št. 3, stran 19, z dne 15. 1. 1951.

⁵³ Več: Ur. list LRŠ, št. 36, stran 672, z dne 24. 8. 1948.

⁵⁴ Tako: Ur. list LRŠ, št. 25, stran 212, z dne 1. 7. 1954.

- <http://www.siranet.si/detail.aspx?ID=43158>.
- UL ŠNOS in NVŠ, št. 62/396, z dne 12. 12. 1945.
- Ur. list LRS, št. 36, stran 206, z dne 15. 5. 1946.
- Ur. list LRS, št. 63/64, stran 1, z dne 21. 9. 1946.
- Ur. list LRS, št. 27, stran 437, z dne 22. 6. 1948.
- Ur. list LRS, št. 36, stran 672, z dne 24. 8. 1948.
- Ur. list LRS, št. 13, stran 204, z dne 19. 4. 1949.
- Ur. list LRS, št. 18, stran 297, z dne 31. 5. 1949.
- Ur. list LRS, št. 29, stran 505, z dne 27. 9. 1949.
- Ur. list LRS, št. 17, stran 221, z dne 23. 5. 1950.
- Ur. list LRS, št. 27, stran 439, z dne 31. 8. 1950.
- Ur. list LRS, št. 3, stran 19, z dne 15. 1. 1951.
- Ur. list LRS, št. 5-7, stran 33, z dne 6. 2. 1951.
- Ur. list LRS, št. 19, stran 196, z dne 18. 6. 1953.
- Ur. list LRS, št. 29, stran 293, z dne 5. 9. 1953.
- Ur. list LRS, št. 35/36, stran 342, z dne 22. 10. 1953.
- Ur. list LRS, št. 41, stran 386, z dne 26. 11. 1953.
- Ur. list LRS, št. 25, stran 212, z dne 1. 7. 1954.
- Ur. list LRS, št. 39, stran 333, z dne 7. 10. 1954.
- Ur. list LRS, št. 46, stran 392, z dne 25. 11. 1954.
- VESTNIK, Glasilo osvobodilne fronte mesta Maribor, Maribor v letih 1948–1950.
- Splošni zakon o zadrugah (Ur. list FLRJ, št. 59/46).
- Zakon o zadrugah, Ur. list RS, št. 97/2009 UPB-2.

Ob častitljivi 120- obletnici PGD Pristava

Pristava je vas v občini Ljutomer. Razteza se po ravnici Murskega polja 3 km vzhodno od Ljutomera. Katastrske meje se na severu dotikajo Mote, na zahodu Cvena in Ljutomera, na jugu Stročje vasi in na vzhodu krajev Slovenskega Medmurja, torej občine Razkrižje. Nekdanja vaška občina Pristava je bila ukinjena leta 1919. Po številnih reorganizacijah je danes vas del krajevne skupnosti Stročja vas. Vas šteje 70 hišnih številk, kjer živi okrog 250 prebivalcev. Ti se preživljajo z delom v bližnjem mestu, tri družine še kmetujejo. V vasi je več kot 30 različnih storitvenih dejavnosti. Večina družin ima v bližnjih goricah tudi vinograde in kleti.¹



Pečata nekdanje vaške občine, 19. stol.

Vaška družabnost in druge skupne aktivnosti se izvajajo v društvih. Te so še danes ključnega pomena in predstavljajo življenjski utrip manjših krajev.

Najstarejše je gasilsko društvo, temu sledi športno, nato turistično in kulturno. Delujejo tudi druga, ki obujajo ljudsko petje, igranje in ples. Bogato etnološko izročilo živi s tamburaško skupino, folklornimi plesalci in zbiralci premične, nepremične ali zgolj duhovne kulturne dediščine, ljudskimi običaji in kulinariko. Pogoji za to so dobri, saj je na voljo urejen gasilsko-vaški dom s potrebno infrastrukturo, zunanji površinami, prostori in opremo.

Ustanovitvi gasilskega društva so botrovale potrebe. Nevarnost požarov je bila nekoč veliko bolj prisotna kot danes, obramba pa slabše organizirana. Protipožarni kavliji, drevesa med poslopji, pesek in voda na doseg, požarni zidovi in zidani oboki nad kurišči so bili velikokrat premalo, ko je zagorelo. Požarni redi in drugi predpisi so sicer urejali področje že od srednjega veka dalje, vendar so imeli požari katastrofalne posledice. Razvoj tehnike,

* Rafael Pavličič, študent zgodovine, Filozofska fakulteta Maribor.

¹ Ta zapis je povzet po zborniku PGD, ki je izšel 2013 ob jubileju društva.

zakonodaja in miselnost je marsikaj spremenila ob izteku 19. stoletja tudi na tem področju.

Težko je reči, kolikokrat je gorelo v Pristavi, saj tovrstne kronike pred uvedbo organizirane obrambe ni. Zapisano pa je, da je leta 1832 pogorel Stari trg v Ljutomeru, leta 1848 je požar uničil 9 hiš na Krapju, leta 1858 je po okoliških vaseh požigal neki hlapec, 1874 je v Stročji vasi zgorelo 5 hiš, prav tako na Cvenu leta 1879, na Podgradju pa je nekaj let prej zgorelo v požaru več ljudi.

Gasilski red za Štajersko iz leta 1886 je predpisoval ustanavljanje gasilskih društev tudi po takratnih občinah. Sodni okraj Ljutomer je leta 1880 obsegal 29 občin, med drugimi tudi Pristavo. Občino je sestavljal eden ali več krajev, kar lahko danes enačimo s krajevnimi skupnostmi.

Ljudska posojilnica in hranilnica, ki je v Ljutomeru poslovala vse od leta 1872, je izvajala sklep, ki je bil sprejet na seji 20. marca 1892 in se je glasil:

Prvo gasilsko društvo, ki se bo v okraju ustanovilo še isto leto, dobi od Posojilnice 400 kron podpore, vsako naslednje v istem letu ustanovljeno društvo pa 300 kron. Poleg tega daje Posojilnica vsakemu pripravljalnemu odboru 50 kron za kritje ustanovitvenih stroškov.

Tega denarja je bilo deležno tudi novoustanovljeno Gasilsko društvo Pristava-Stročja vas, saj je bilo ustanovljeno med prvimi petimi v okraju, čeprav uradno šele naslednje leto, torej 1893, poleg ostalih desetih, ki so se istega leta povezala v *Zvezo muropoljskih gasilskih društev*.

V Pristavi je bil leta 1893 vaški župan in občinski predstavnik kmet Franc Fras, hišna številka 7, kjer je bil tudi občinski sedež. Po zgledu sosednjih občin, predvsem Cvena, kjer so imeli že ustanovljena gasilska društva, se je 17. februarja v županovi hiši sestal ustanovni odbor Gasilskega društva občine Pristava za Pristavo in Stročjo vas, od koder so bili tudi ustanovni člani. Tega dne in na tem shodu se je ustanovilo Gasilsko društvo občine Pristava v naslednjem sestavu, ki mu je predsedoval Franc Fras, kmet in vaški župan.

Slovenski gospodar, časopis, ki je izhajal v Mariboru in so ga veliko brali v prejšnjem stoletju in pozneje tudi v naših krajih, je aprila 1893 predstavil gasilstvo na Cvenu in v tem članku je prvič omenjeno tudi Gasilsko društvo Pristava.

Iz Cvena pri Ljutomeru. (Gasilstvo.) V našem okraji se je preteklo leto pri gasilstvu začelo prav živahno gibanje. Ustanovilo se je namreč v tem letu pet gasilnih društev in sicer na Cvenu, pri Sv. Križu, v Lukaveh, v Ključaroveh in v Pristavi. Prvi povod temu je dala slavna posojilnica Ljutomerska, ki je odločila prvemu društvu 225 gld., drugemu 175 in sledočim po 150 gld. podpore. Vsa čast in hvala temu izglednemu zavodu, osobito pa njegovemu načelniku g. Kukovu.

Notička v Slovenskem gospodarju o gasilstvu na Murskem polju

O delovanju društva od ustanovitve naprej je bila vodena vzorna dokumentacija, ki je bila shranjena pri županu in predsedniku društva. Žal je prišlo leta 1927 in 1928 do požara, ki je poleg tega uničil - kakšna ironija - prav dokumentacijo Gasilskega društva Pristava.

Zato so podatki o konkretnih aktivnostih društva iz tega obdobja zelo skromni.

Na skupnem vaškem srenjskem zemljišču, štev. parcele 461/9, je od nekdaj stala preprosta lesena pastirska staja in to so gasilci novoustanovljenega društva preuredili za svoje potrebe. Imenovana »hišica požarne bramb« kljub mnogim obnovam še vedno kaže prvotni zapis ustanovne letnice društva 1893. Navedena parcela je na osnovi delitvene bilance skupne srenjske zemlje pripadala Mihaelu Pavličiču st., ki jo je podaril gasilskemu društvu.

Po prvi svetovni vojni leta 1918 je Avstro-Ogrska razpadla. Oblast nove države je preuredila sistem takratnih občin. Zgradila se je tudi cesta skozi Stročjo vas proti Veščici in Razkrižju, ki sta (kakor tudi Prekmurje) postala del skupne nove države.

Občinski sedež se je iz Pristave prenesel v Stročjo vas, tudi predsednik gasilskega društva je bil tačas iz te vasi. Samo društvo je ostalo isto (s članstvom iz Pristave in Stročje vasi), le naziv se je pogosteje začel nazivati z navedbo večjega kraja.

Leta 1930 je *Jugoslovanska gasilska zveza Ljubljana* štela 39 gasilskih žup s 675 gasilskimi društvi, ki so imela 21.000 članov. Gasilsko društvo Pristava je spadalo v Ljutomersko gasilsko župo, ki ji je načeloval Lovro Kuharič.

Po štiridesetih letih delovanja domačega gasilskega društva se je članstvo iz omenjenih vasi zelo povečalo. S tem so se spremenili interesi pa tudi odnosi

med vasmi. To je zahtevalo nov način organizacije gasilskega društva, in sicer naj ima vsaka vas svoje gasilsko društvo. Resni razgovori s to težnjo so se v Pristavi izvedli leta 1933.

Pod vodstvom pripravljalnega odbora se je članstvo gasilskega društva iz Pristave prvič sestalo v domačem vaškem sestavu 27. maja 1934 in izvedlo izdvojitev od skupne gasilske čete v novo Prostovoljno gasilsko četo Pristava. Za predsednika je bil izvoljen Mihael Pavličič, ki je vodil tudi aktivnosti pripravljalnega odbora.

Zapisnik
sestanka prostovoljne gasilske čete Strajša - vas
Pristava
dne 27. maja 1934
Navzoči: 13 članov gasilcev in 2 nova člana
Predsednik: Predsednik pripravljalnega odbora
Pavličič Mihael.
Zapisnikar: Tajnik prip. odb. Vargaron Hermann
Dnevni red:
1. Ureditev nove čete
2. Volitev
Predsedujoči stori obkrožanje posredni navzoči
in vpraša, če so vsi navzoči voljni, da se četa
Pristava odcepi od skupne čete Strajšavos - Pristave
in da se ustanovi nova četa z nazivom:
Prostovoljna gasilska četa Pristava.
Vsi navzoči so voljni urediti novo četo in se
predlog soglasno sprejme.
Nato se voli kot predsednika, soglasno
Pavličič Mihael
za poveljnika z listki Peter Traut 8 glasov
za poveljn. namestnika Košnik Jožef oddalil žreb.
za tajnika soglasno Vargaron Hermann
- blagajnika z listki Lito Rudolf 7 glasov

Zapisnik iz leta 1934



Pečat PGČ Pristava 1934



Gasilci iz Pristave 1936

Iz mnogih zapisnikov, ki so vzorno zapisani in urejeni, je razvidno podrobno delovanje društva do leta 1941. Poleg lastnih prireditev so člani sodelovali na najrazličnejših manifestacijah blizu in daleč. Društvo je imelo lastne prireditve in zборе, se spopadalo s težavami vsake vrste in pomanjkanjem denarja, vzdrževalo je opremo in pomagalo pri nesrečah.

Evidentiranih je 50 požarov, poplav in drugih potreb po pomoči, kjer so bili udeleženi posamezniki ali celotna četa. Društvo je imelo opazno vlogo tudi v vaškem političnem, moralnem in vzgojnem pomenu, vsekakor pa kot organizator prireditev. V manj kot desetletju si je nabavilo dovolj potrebne

gasilske opreme, uredilo gasilski dom (streha, pleskanje), na župnih tekmovanjih pa je dosegalo dobre rezultate. Na letnih pregledih je bilo običajno uvrščeno na zavidljivo drugo mesto po urejenosti in delu. Sploh so bili člani pravi vaški svetovljani. Članstvo so sestavljali staroselski družinski gospodarji, na novo pa so sprejemali priseljene, predvsem male obrtnike in dninarje.

Poleg knjige zapisnikov, ki je še ohranjena, se je vodil tudi arhiv in blagajniška knjiga prihodkov in izdatkov, ki je, žal, do leta 1965 izgubljena, od takrat dalje pa vodena po predpisih.

Iz let druge svetovne vojne in nemške okupacije ni ohranjene nobene dokumentacije društva. Uradno je bilo Gasilsko društvo Pristava ukinjeno s strani pristojnega organa Ukinitvenega komisarja za društva, organizacije in zveze 1. decembra 1941. leta kakor vsa druga društva. V dokumentih beremo, da je imelo »Freiwillige Ortsfeuerwehr« Pristava takrat skupnega premoženja RM 834,52 (delno v gotovini, ostalo v nepremičnini).

Po drugi svetovni vojni se je Gasilsko društvo Pristava prvič sestalo 20. januarja 1946. leta. Izvedlo je občni zbor in se reorganiziralo po predpisih in določenih nove države. Delo je ponovno oživel in se nadaljevalo. Podobni postopki so se izvedli tudi ob razglasitvi samostojne Slovenije.

Danes je PGD Pristava eno najvidnejših v občini Ljutomer. V številnih delovnih in tekmovalnih desetinah šteje preko 100 članov, je opremljeno (avtomobil, čoln, brizgalna, uniforme, zaščitna oblačila ...), upravlja in skrbi za gasilski vaški dom z okolico in izvaja svoje poslanstvo, kar je podrobno zapisano v zborniku, ki je izšel ob letošnjem jubileju.